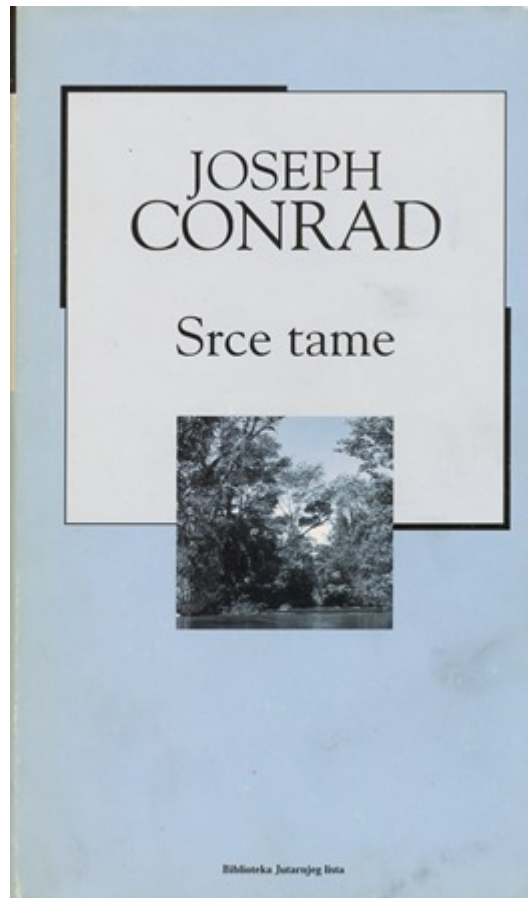

JOSEPH CONRAD

Srce tame

JOSEPH CONRAD – SRCE TAME

Biblioteka Jutarnjeg lista XX. STOLJEĆE 8

SRCE TAME Joseph Conrad

Naslov originala: Heart of Darkness Prijevod: Vladimir Cvetković
Sever

© Vladimir Cvetković Sever Mediasat Group, S.A / International
Rights Organization (I.R.O.) KFT. za ovo izdanje

Printed in Spain

ISBN 953-7160-06-8 D.L. B. 20835-2004

Globus Media d.o.o. Odranska 1/1, Zagreb

Knjiga se prodaje isključivo uz primjerak Jutarnjeg lista. Sva prava
pridržana.

JOSEPH CONRAD

Srce tame

Prijevod Vladimir Cvetković Sever

PRVO POGLAVLJE

Krstaška jola Nellie zaniijela se za sidrom, ne zatreptavši jedrima, i primirila. Plima se nadigla, vjetar se gotovo smirio, pa kako je bila usmjerena niz rijeku, jedino se mogla strpjeti i pričekati početak oseke.

Ušće Temze steralo se pred nama poput početka nekog beskonačnog vodenog puta. Na pučini su more i nebo bez šava bili zavareni jedno za drugo, a u sjajnom se prostranstvu činilo da obojana jedra plimom ponesenih barki nepomično stoje u crvenim nakupinama šiljastog plama, s odbljescima lakiranog duha. Neka je maglica počivala na niskim obalama koje su hitale prema moru i iščezavale u ravnici. Zrak je nad Gravesendom bio taman, a u daljini, straga, se još uvijek činio zgusnut u žaloban mrak, nadvijen nepomično nad najveći, i najveličanstveniji, grad na zemlji.

Direktor Kompanija bio nam je kapetan i domaćin. Nas četvorica s naklonošću smo mu promatrali leđa dok je stajao na krmi i gledao prema moru. Na čitavoj rijeci nije bilo ničeg što bi izgledalo upola toliko mornarsko. Nalikovao je peljaru, što pomorcima predstavlja utjelovljenje povjerenosti. Bilo je teško shvatiti da mu posao ne leži ondje u sjajnome estuariju, već iza njega, unutar nadvijenoga mraka.

Među nama je postojala, kao što sam već negdje rekao, spona mora. Uz to što nam je ono zadržalo srca bliskima tijekom dugih razdoblja razdvojenosti, imalo je za posljedicu i to da smo imali strpljenja za pričanja onog drugog — čak i za stavove. Pravnika — taj najbolji stari drug — imao je, zbog svojih mnogih ljeta i mnogih vrlina, jedini jastučić na palubi, i ležao je na jednoj prostirki. Računovođa je već bio izvadio kutiju domina, pa se graditeljski poigravao s pločicama. Marlow je sjedio prekriženih nogu straga desno, oslonjen na krmni jarbol. Imao je upale obraze, žutu put, uspravna leđa, asketski izgled, te je, obješenih ruku, dlanova okrenutih van, nalikovao nekom idolu. Direktor je, uvjerivši se da se sidro dobro primilo, prošetao do krme i sjeo među nas. Lijeno smo razmijenili nekoliko riječi. Zatim se na jahti ušutjelo. Iz već nekog

razloga nismo se počeli igrati tim dominama. Razmišljalo nam se, i nije nam bilo ni do čega osim mirnog zurenja. Dan je završavao spokojem nepomične i iznimne blistavosti. Voda je miroljubivo sjala; nebo je, bez mrljice, bilo dobrohotna neizmjernost neokaljane svjetlosti; sama je maglica nad baruštinama Essex-a bila poput koprenaste i sjajne tkanine, ovješene sa šumovitih uzvisina u unutrašnjosti, i ovijene u providnim naborima oko obalnih nizina. Samo je mrak na zapadu, nadvijen nad gornji tok, postajao svake minute sve tmurniji, kao da ga ljuti nadolazak sunca. I napokon je, u zakrivljenom i nezamjetljivom padu, sunce nisko potonulo, te se iz žarke bjeline premetnulo u mutno rumenilo bez zraka i bez vrućine, kao da će iznenada utrnuti, pogubljeno tim mrakom koji se nadvio nad gomilu ljudi. Nato je promjena prožela vode, pa je spokoj postao manje blistav, ali puno dublji. Stara je rijeka u svom širokom rasponu počivala bez ijednog vala na smiraju dana, ukazavši vjekove dobre službe soju koji joj je nastavao obale, prostrijevši se u spokojnom ponosu vodenog puta koji vodi ka najudaljenijim krajevima zemlje. Promatrali smo taj časni tok ne kroz živopisni žar kratkog dana koji dođe i zanavijek ode, već kroz uzvišenu svjetlost trajnih uspomena. A odista ništa nije lakše čovjeku koji je, kako se kaže, "slijedio more" sa strahopoštovanjem i naklonošću, do da prizove veliki duh prošlosti na donjem toku Temze. Ta se plimna struja giba amo i tamo u svojoj neprekidnoj službi, napučena uspomenu na ljude i brodove koje je odnijela k odmoru doma ili k pomorskim bitkama. Poznavala je i služila sve one kojima se nacija ponosi, od sira Francisa Drakea do sira Johna Franklina, listom vitezove, proglašene i neproglašene — velike vitezove- lualice mora. Ponijela je sve brodove čija imena poput dragulja blistaju iz noći vremena, od Golden Hinda koji se vraća zaobljenih bokova ispunjenih blagom, kako bi doživio posjet Kraljičinog Veličanstva i tako izašao iz te divovske priče, do Erebusa i Tenora, usmjerenih prema drugim osvajanjima koji se nikad nisu vratili. Poznavala je te brodove i te ljude. Isplovljavali su iz Deptforda, iz Greenwicha, iz Eritha — pustolovi i naseljenici, kraljevski brodovi i brodovi ljudi s Exchangea, kapetani, admirali, tamni "nepozvani" iz istočne trgovine, te unovačeni "generali" istočnoindijskih flota. Lovci na zlato ili tragači za slavom, svi su oni otišli niz taj tok, noseći mač, a često i baklju,

glasnici moći unutar zemlje, nositelji iskre sa svete vatre. Koja veličajnost nije isplovila niz oseku te rijeke ka misteriju neke neznane zemlje!... Snovi ljudi, sjeme državnih zajednica, spore carstava.

Sunce je zašlo; sumrak je pao na tok, a svjetlosti su se počele javljati duž obale. Svjetionik Chapman, tronogo zdanje podignuto na isušenoj bari, snažno je sjao. Svjetiljke brodova kretale su se plovnim putem — veliko komešanje svjetala na ulasku i izlasku. A dalje ka zapadu, na višim potezima, mjesto čudovišnoga grada još uvijek je bilo zloguko obilježeno na nebu, kao nadvijeni mrak pod suncem, kao sablasni odblijesak pod zvijezdama.

“A i ovo je”, rekao je odjednom Marlow, “jedno od mračnih mjesta na zemlji.”

Bio je jedini među nama koji je još uvijek “slijedio more”. Najgore što se za njega moglo reći bilo je to da nije predstavljao svoju klasu. Bio je pomorac, ali bio je i lotalica, dok većina pomoraca vodi, ako se tako smije kazati, sjedilački život. Sklonosti im teže ostajanju kod kuće, a njihova je kuća uvijek uz njih — brod; a tako je i s njihovom domovinom — morem. Jedan je brod umnogome nalik drugome, a more je uvijek isto. U nepromjenjivosti njihovoga okoliša strane protječu obale, strana lica, promjenjiva neizmjernost života, a ne zastire ih osjećaj tajnovitosti već pomalo prezrivo neznanje; jer pomorcu ništa nije tajanstveno do samoga mora, koje je vladarica njegovog postojanja, neumoljivo poput Sudbine. Što se odmora tiče, nakon radnih sati, opuštena šetnja ili opušten izlazak na obalu dostajat će da mu razotkrije tajnu čitavog kontinenta, te će on uglavnom procijeniti da tu tajnu nije vrijedilo saznavati. Priče pomoraca posjeduju izravnu jednostavnost, kojoj čitav smisao leži unutar ljuske napukla oraha. Ali Marlow nije bio tipičan (ako se izuzme njegova sklonost ispredanju priča), i za njega smisao neke epizode nije bio iznutra poput jezgre, već izvana, gdje je obavijao pripovijest koja ga je iznijela tek onako kao što sjaj ističe maglicu, u obliku nekog od onih koprenastih haloa koje se ponekad može vidjeti kad ih obasja utvarna mjesečina.

Njegova primjedba nije uopće djelovala iznenađujuće. Bila je baš u Marlowljevom stilu. Prihvaćena je u tišini. Nitko se nije potrudio čak ni progundati; a potom je rekao, vrlo polako —

“Mislio sam na vrlo davna vremena, kad su Rimljani prvi put došli ovamo, prije devetnaest stoljeća — neki dan... Svjetlost izlazi iz ove rijeke još od — kažeš Vitezova? Da; ali ona je kao nalet požara u ravnici, kao bljesak munje u oblacima. Mi živimo u treptaju — potrajao on sve dok se stara Zemlja bude kotrljala! Ali tama je još jučer bila ovdje. Zamislite osjećaje nekog zapovjednika dobre — kako se ono to zove? — trireme na Mediteranu, koji odjednom dobije naredbu da ode na sjever; on užurbano pretrči kopnom preko Gala; daju mu da vodi jedan od onih brodova koje su legionari — a baš su bili krasna gomila vještih ljudi, po svoj prilici tada pravili, izgleda na stotine, za mjesec ili dva, ako možemo vjerovati onom što čitamo. Zamislite ga ovdje na samome kraju svijeta, more je boje olova, nebo boje dima, onakav brod je čvrst otprilike kao harmonika — kako plovi uz ovu rijeku s namirnicama, ili naredbama, ili čim god hoćete. Pješčani sprudovi, baruštine, šume, divljaci — teška oskudica hrane kakva doliči civiliziranome čovjeku, ničeg za piće do vode iz Temze. Nema tu nikakvog falernijskog vina, nikakvih odlazaka na kopno. Tu i tamo tek neki vojni logor izgubljen u divljini, poput igle u plastu sijena — hladnoća, magla, oluje, bolesti, izgnanstvo i smrt—smrt vreba u zraku, u vodi, u grmlju. Zacijelo su ovdje umirali kao muhe. O, da — uspio je on. Uspio je vrlo dobro, bez sumnje, a i bez naročitog razmišljanja o tome, osim što se kasnije mogao hvastati onim što je napravio u svoje vrijeme, možda. Bili su to dovoljno čvrsti ljudi da se suoče s tamom. A možda ga je veselilo to što je usput držao na oku mogućnost promaknuća u flotu iz Ravenne, ako je imao dobre prijatelje u Rimu i preživio groznu klimu. Ili zamislite kakvog pristojnog mladog građanina u togi — možda previše kocke, znate — kako dolazi ovamo kao pratnja nekom prefektu, ili skupljaču poreza, ili čak trgovcu, da si popravi materijalno stanje. Pristane u močvari, prođe kroz šume, i u nekoj postaji u unutrašnjosti osjeti divljaštvo, posvemašnje divljaštvo, svilo oko njega—sav onaj tajanstveni život divljine koji se miče po šumi, po džunglama, po srcima divljaka. Ne postoji inicijacija za takve misterije. On mora živjeti usred nepoznatljivoga, koje je ujedno i odvratno. A ono ga i opčinjava, također, te ga time sve više prožima. Opčinjavanje grozotom — znate, zamislite to sve veće žaljenje, žudnju za bijegom, tu bespomoćnu zgađenost, predaju, mržnju.”

Zastao je.

“Pazite”, ponovno je počeo, podižući jednu ruku iz lakta, dlana okrenutog van, tako da je, nogu presavijenih pred sobom, imao stav Buddhe koji propovijeda u europskoj odjeći i bez lotosova cvijeta — “pazite, nijedan od nas ne bi osjećao baš točno to. Ono što nas spašava je djelotvornost—predanost djelotvornosti. Ali ti momci nisu bili naročito bitni, zapravo. Oni nisu bili nikakvi naseljenici; njihova je uprava bila tek žmikanje, i ništa više, po svoj prilici. Bili su osvajači, a za to vam treba samo gruba sila — ništa vrijedno hvalisanja, ako je imate, s obzirom da je vaša snaga tek slučajnost koja proizlazi iz slabosti drugih. Grabili su što su mogli tek zbog toga što su mogli. Bila je to samo pljačka s nasiljem, svirepo umorstvo velikih razmjera, a ljudi su ga činili slijepo — kao što veoma i priliči onima koji se uhvate u koštac s tamom. Pokoravanje zemlje, što uglavnom znači oduzimanje nje od onih koji imaju drugačiju put ili nešto plosnatije noseve od nas, nije baš lijepo kad ga se promatra iz prevelike blizine. Ono što ga iskupljuje isključivo je ideja. Ideja u njegovoj podlozi; ne sentimentalna izlika već ideja; kao i nesebično vjerovanje u tu ideju — nešto što se daje uspostaviti, i čemu se može klanjati, i prinijeti žrtvu...”

Prestao je. Plamenovi su klizili rijekom, mali zeleni plamenovi, crveni plamenovi, bijeli plamenovi, u međusobnoj potjeri, pretjecanju, združivanju, križanju — te se razdvajali polako ili žurno. Promet veličanstvenoga grada nastavljao se u sve dubljoj noći na besanoj rijeci. Gledali smo ih i strpljivo čekali — ništa se drugo nije imalo napraviti sve dok plima ne splasne; ali tek smo nakon duge tišine, kad je rekao, s oklijevanjem u glasu: “Valjda se sjećate, momci, da sam jednom nakratko postao slatkovodni mornar”, znali da nam je suđeno, prije nego što nastupi oseka, čuti priču o jednom od Marlowljevih nezaključenih doživljaja.

“Ne bih vas previše gnjavio onim što se meni osobno dogodilo”, započeo je, iskazujući tom primjedbom slabost mnogih pripovjedača koji se tako često doimaju nesvjesnima onoga što bi njihova publika najradije htjela čuti, “no da biste mogli razumjeti učinak toga na mene trebali biste znati kako sam se zatekao ondje, što sam vidio, kako sam otišao uz tu rijeku do mjesta na kom sam upoznao tog nesretnika. To je bila najdalja točka do koje sam otplovio i točka

vrhunca mojeg iskustva. Činilo se da baca nekakvu svjetlost na sve oko mene — i na moje misli. Bila je sasvim tmurna, također — i jadna — ni po čemu iznimna — a niti naročito jasna. Ne, ne naročito jasna. Pa ipak se činilo da baca nekakvu svjetlost.

Tada sam se, kako se sjećate, netom bio vratio u London nakon puno Indijskog oceana, Pacifika, Kineskih mora — poštene doze Istoka — od oko šest godina, pa sam besposličario, remetio vama poslove, momci, i zaposjedao vam domove, baš kao da sam dobio nebesko poslanje da vas civiliziram. To je izvjesno vrijeme bilo baš krasno, ali ubrzo sam se umorio od odmaranja. Tada sam počeo tražiti neki brod — rekao bih da je to najteži posao na zemlji. Ali brodovi me nisu htjeli ni pogledati. A i umorio sam se od te igre.

Eto, kad sam bio dječarac strastveno sam volio zemljovide. Satima bih gledao Južnu Ameriku, ili Afriku, ili Australiju, i sav se predavao divotama istraživanja. U to je vrijeme na Zemlji bilo mnoštvo praznina, i kad bih ugledao neku koja je djelovala posebno primamljivo na karti (ali sve tako djeluju) stavio bih prst na nju i rekao: Kad odrastem otići ću onamo. Sjeverni pol je bio jedno od tih mjesta, sjećam se. Pa, još uvijek nisam tamo bio, a sad neću ni pokušavati. Čari je nestalo. Druga su mjesta bila razasuta oko ekvatora, i na svakojakim zemljopisnim širinama svud po obje polutke. Bio sam na nekima od njih, i... pa, nećemo o tome. Ali preostala je još jedna — najveća, najpraznija, kako bi se reklo — za kojom sam žudio.

Točno, do tog vremena to više nije bila praznina. Ispunila se od mog dječastva rijekama i jezerima i imenima. Prestala je biti praznina očaravajuće tajnovitosti — bjelina za veličanstvena snatrenja jednog dječaka. Postala je mjesto tame. Ali u njoj se naročito isticala jedna rijeka, moćna i velika rijeka, koju se dalo vidjeti na karti, sličnu pregolemoj razmotanoj zmiji, s glavom u moru, s tijelom koje počiva u dalekom krivudanju duž golemog prostranstva, i s repom izgubljenim u dubinama kopna. A dok sam promatrao njezinu kartu u jednom izlogu, opčinila me kao što bi zmija pticu — neku glupu ptičicu. Onda sam se sjetio da postoji jedan veliki koncern, Kompanija za trgovanje na toj rijeci. K vragu i sve! pomislio sam, ne mogu oni trgovati, a da ne koriste nekakva plovila na tolikoj slatkoj vodi — parobrode! Zašto ne bih pokušao

dobiti zapovjedništvo nad jednim od njih? Nastavio sam duž Ulice Fleet, ali nisam se mogao riješiti te pomisli. Zmija me opčarala.

Jasno vam je da se radilo o koncernu s Kontinenta, tom Trgovačkom društvu; ali imam mnoštvo rodbine koja živi na Kontinentu, zato što je jeftino i nije tako gadno kako izgleda, kažu.

Sa žaljenjem priznajem da sam ih počeo zabrinjavati. Već je ovo za mene bila novost u ophođenju. Nisam bio naviknut da na takav način rješavam stvari, znate. Uvijek sam išao vlastitom stazom i vlastitim nogama kamo mi se prohtjelo ići. Ne bih ni sam povjerovao u to; ali, opet — shvaćate — nekako sam osjećao da moram onamo dospjeti milom ili silom. Pa sam ih zabrinjavao. Muški su rekli 'dragi moj momče i ništa nisu napravili. Zatim sam — vjerujete li vi meni? — pokušao sa ženama. Ja, Charlie Marlow, natjerao sam žene na rad — kako bih dobio posao. Nebesa! Pa, shvaćate, gonila me ta zamisao. Imao sam jednu ujnu, dragu dušu punu elana. Pisala mi je: 'Bit će očaravajuće. Spremna sam da sve, sve učinim za tebe. To je veličanstvena ideja. Poznajem suprugu jedne osobe na vrlo visokom mjestu u Administraciji, te također čovjeka koji ima snažan utjecaj na, itd., itd. Sva se predala beskonačnom upinjanju oko mog namještenja za skipera riječnog parobroda, kad mi se već tako prohtjelo.

Dobio sam namještenje — naravno; i dobio sam ga vrlo brzo. Čini se da je Kompanija dobila vijest kako je jedan od njihovih kapetana ubijen u čarki s domorocima. Ovo je bila moja prilika, pa mi je tim više bilo stalo da odem. Tek sam mjesecima i mjesecima kasnije, kad sam pokušao izvući ono što je od tijela preostalo, čuo da je prvotna prepirka nastala oko nesporazuma vezanog uz neke kokoši. Da, dvije crne kokoši. Fresleven — tako se taj momak zvao, Danac — smatrao je da je nekako oštećen u pogodbi, pa je otišao na kopno i stao lemati seoskog poglavicu štapom. O, nimalo me nije iznenadilo što to čujem, i što mi istodobno kažu da je Fresleven bio najblaže, najmirnije stvorenje koje je ikad hodalo na dvjema nogama. Nema sumnje da je bio; ali već je ondje proveo par godina u radu na plemenitom cilju, znate, pa je vjerojatno osjetio napokon potrebu da na neki način istakne svoje samopoštovanje. Stoga je nemilosrdno batinao tog starog crnju, dok ga je promatrala velika gomila njegovog naroda, zgranuta, sve dok neki čovjek — rekli su mi poglavičin sin —

od očaja što čuje krikove starca, nije oprezno kopljem ubo Bijelca — pa se ono naravno sasvim lako zarilo među dvije lopatice. Nato je čitavo stanovništvo izbjeglo u šumu, očekujući da dođe do svakojakih neprilika, dok je, s druge strane, parobrod kojim je zapovijedao Fresleven također utekao u teškoj panici, pod upravom strojara, mislim. Kasnije se očigledno nitko nije previše brinuo za Freslevenove ostatke, sve dok nisam stigao ja i ušao u njegovu kožu. Ipak, nisam mogao ostati na tome; ali kad mi se napokon pružila mogućnost da upoznam svog prethodnika, trava koja mu je rasla kroz rebra bila je dovoljno visoka da mu sakrije kosti. Sve su bile na mjestu. Natprirodno biće nije bilo dotaknuto nakon što je palo. A selo je bilo napušteno, kolibe su zjapile crne, trule, sve naherene od urušenih prostorija. Snašla ih je neprilika, nego što.

Narod je nestao. Luda strava ih je raštrkala, muškarce, žene i djecu, svud po grmlju, i nikad se nisu vratili. Što je bilo s kokošima ne znam ni ja. Čini mi se da ih je dograbio cilj napretka, uostalom. Međutim, zbog čitave te veličajne zgode ja sam dobio svoje namještenje, prije nego što sam mu se pošteno počeo nadati.

Letio sam posvuda kao luđak da se spremim, i za manje od četrdeset osam sati prelazio sam Kanal da se pokažem svojim poslodavcima i potpišem ugovor. Za vrlo malo sati stigao sam u grad koji me uvijek podsjeća na obijeljeno svetište. Nema sumnje iz predrasude. Bez poteškoća sam našao ured Kompanije. Ona je bila najveća stvar u tom gradu, i svatko koga sam sreo sav je bio u njoj. Kanili su voditi prekomorsko carstvo, i zaraditi beskrajnu količinu zlatnika trgovinom.

Uska i pusta ulica u dubokoj sjeni, visoke kuće, nebrojeni prozori s roletama, mrtva tišina, trava klija među kamenovima, dojmiljivi lukovi za kočije slijeva i zdesna, goleme dvostruke vratnice stoje nezgrapno odškrinute. Provukao sam se kroz jednu od tih pukotina, uspeo uz pometeno i neukrašeno stubište, suho poput pustinje, i otvorio prva vrata do kojih sam dospio. Dvije žene, jedna debela, a druga mršava, sjedile su na stolicama sa slamnatim dnom i plele crnu vunu. Mršava je ustala i krenula ravno prema meni — još uvijek pletući spuštenog pogleda — i tek kada sam počeo razmišljati kako da joj se maknem s puta, kao što se izmiče mjesečaru, stala u mjestu i podigla pogled. Haljina joj je bila priprosta poput omota za

kišobran, i okrenula se bez riječi i pošla preda mnom prema čekaonici. Dao sam svoje ime i obazro se. Kartaški stol u sredini, obične stolice uza sve zidove, na jednom kraju velika sjajna karta, obilježena svim duginim bojama. Bilo je velikih količina crvenog — ugodnog pogledu bilo kada, jer čovjek zna da se ondje obavlja neki pravi posao, vraški puno modre, malo zelene, namaza narančaste, te, na Istočnoj obali, mrlja purpurne, da pokaže gdje veseli pioniri progresa piju veselo svijetlo pivo. Međutim, nisam išao ni u jednu od tih. Išao sam u žutu. U mrtvom središtu. A rijeka je bila ondje — opčinjavajuća — smrtonosna — poput zmije. Auh! Otvorila su se vrata, sjedokosa se tajnička glava, ali suosjećajnog izraza na licu pomolila, i koščati me kažiprst pozvao u svetište. Svjetlost u njoj je bila prigušena, a težak se писаći stol skutrio u sredini. Iza te strukture izašla je predodžba blijede dežmekastosti u kućnom haljetku. Veliki čovjek glavom. Imao je metar i sedamdeset, rekao bih, i u šaci držao tolike nebrojene milijune. Rukovao se, čini mi se, nejasno promrmljao, bio je zadovoljan mojim znanjem francuskoga. Bon voyage.

Za nekih četrdeset pet sekundi našao sam se opet u čekaonici sa suosjećajnim tajnikom, koji mi je, pun čemera i razumijevanja, dao da potpišem nekakav dokument. Vjerujem da sam između ostalog prisegnuo da neću otkriti nijednu trgovačku tajnu. Pa, i neću.

Počeo sam osjećati blagu nelagodu. Znao da nisam naviknut na takve ceremonije, a u atmosferi je bilo nečeg zlokobnog. Bilo je baš kao da sam primljen u neku zavjeru — ne znam — nešto ne posve dolično; i bilo mi je drago kad sam izašao. U prednjoj su sobi one dvije žene grozničavo plele crnu vunu. Pristizali su ljudi, i ona mlada je hodala amo-tamo i upoznavala ih. Starija je sjedila u svojoj stolici. Plosnate su joj papuče od tkanine bile podignute na grijač za noge, a u krilu joj je počivala mačka. Nosila je uškrobljenu bijelu stvarčicu na glavi, imala bradavicu na jednom obrazu, a naočale sa srebrnim okvirima držale su joj se za vrh nosa. Bacila je pogled prema meni preko stakala. Zabrinuo me hitar i nehajan spokoj tih očiju. Dvojicu su mladića budalastog i vedrog izgleda dopremili onamo, pa je prema njima bacila isti takav hitri pogled nezainteresirane mudrosti. Kao da je znala sve o njima, a i o meni, također. Spopao me jezovit osjećaj. Djelovala je opako i sudbonosno. Često sam se u onoj ondje

daljini sjetio njih dvije, gdje stražare nad vratima Tame, pletu crnu vunu kao za topao pokrov, jedna neprekidno uvodi, uvodi u nepoznato, druga mjerka vedra i budalasta lica nezainteresiranim staračkim očima. Ave! Stara pletiljo crne vune. Morituri te salutant. Nije ju puno onih koje je pogledala ikad više ponovno vidjelo — niti polovica, u najmanju ruku.

Preostao je još posjet liječniku. 'Jednostavna formalnost', uvjeravao me tajnik, s ozračjem preuzimanja golemog dijela svih mojih patnji. Shodno tome jedan je mladić sa šeširom namještenim preko lijeve obrve, neki činovnik, pretpostavljam — zacijelo je bilo činovnika u toj ustanovi, premda je kuća bila mirna poput kuće u nekom gradu mrtvih — došao odnekud s kata, i poveo me sa sobom. Bio je ofucan i nemaran, s mrljama od tinte na rukavima sakoa, a kravata mu je bila velika i napuhana, pod lancem u obliku kapice stare čizme. Bilo je malo prerano za liječnika, pa sam predložio piće, našto je on razvio crtu srdačnosti. Dok smo sjedili s čašama vermuta uzdizao je posao Kompanije u nebesa, pa sam usput nehajno izrazio svoje čuđenje što on i sam ne otiđe onamo. Smjesta je postao vrlo hladan i pribran. 'Nisam ja takva budala kakvom se činim, reče Platon svojim učenicima', rekao je nabusito, i s velikom odlučnošću iskapio čašu, pa smo ustali.

Stari mi je liječnik opipao bilo, očigledno cijelo vrijeme misleći o nečem drugom. 'Dobro, dobro za tamo', promrmljao je, a zatim me s izvjesnom harnošću upitao bih li mu dozvolio da mi premjeri glavu. Prilično iznenađen, rekao sam Da, kad je izvadio stvarčicu nalik na šestar, uzeo mi dimenzije straga i sprijeda i svakojako, pomno vodeći bilješke. Bio je neobrijan čovječuljak u otrcanom kaputu poput gabardena, s papučama na nogama, i činio mi se kao bezopasna budala. 'Uvijek zatražim dopuštenje, u interesu znanosti, da premjerim kranije onih koji onamo odlaze', rekao je. 'A kad se vrate, također?' upitao sam ga. 'Ma, nikad ih ne vidim', primijetio je; 'a, štoviše, promjene se zbivaju unutra, znate.' Osmjehnuo se, kao na neku blagu šalu. 'Znači, vi idete onamo. Slavno. Zanimljivo, također.' Premjerio me pogledom i pribilježio još nešto. 'Ima kakvog ludila u vašoj obitelji?' upitao je, nepristranim tonom. Jako me uzrujao. 'Je li to pitanje također u interesu znanosti?' 'Bilo bi', rekao je, ne zamijetivši moju razdraženost, 'zanimljivo za znanost da promatra

mentalne promjene u osobama, na licu mjesta, ali...' 'Jeste li vi psihijatar?' prekinuo sam ga. 'Svaki bi liječnik trebao biti — pomalo', odgovorio je taj jedinstveni primjerak, ne dajući se smesti. 'Imam jednu teorijicu koju mi vi gospoda koja odlazite onamo morate pomoći dokazati. To je moj udio u prednostima koje će moja zemlja ubrati od posjedovanja jedne tako veličanstvene depadanse. Puko bogatstvo prepuštam drugima. Ispričajte moja pitanja, ali vi ste prvi Englez koji mi je došao na promatranje...' Žurno sam ga uvjerio da nisam ni najmanje tipičan. 'Kad bih bio', rekao sam, 'ne bih ovako razgovarao s vama.' 'To što kažete je prilično duboko, i vjerojatno pogrešno', rekao je, nasmijavši se. 'Izbjegavajte uzrujavanje više od izlaganja suncu. Adieu. Kako vi Englezi ono kažete, a? Do viđenja. Ah! Do viđenja. Adieu. U tropima se mora prije svega ostati smiren.'... Podigao je kažiprst u znak upozorenja... 'Du calme, du calme. Adieu.'

Preostalo je obaviti još jednu stvar — oprostiti se s mojom izvrsnom ujnom. Zatekao sam je u slavljeničkom raspoloženju. Popio sam šalicu čaja — posljednju pristojnu šalicu čaja za mnogo dana — a u sobi koja je širila takav spokoj, i izgledala baš onako kako biste očekivali da izgleda salon jedne dame, dugo smo i potihom čavrljali uz kamin. Iz tih mi je povjerljivih priča postalo jasno da sam bio predstavljen supruzi tog visokog uglednika, te nebo zna kolikim drugim ljudima uz nju, kao iznimno i nadareno stvorenje — prava sretna slučajnost za Kompaniju — čovjek kakvog se ne dobiva svaki dan. Nebesa mi! a ja sam kanio dobiti upravu nad riječnim parobrodom od dva i pol pišljiva groša s trošnom pištaljkom na sebi! Činilo se, međutim, da također spadam u Radnike, s velikim slovom — znate. Otprilike neki poslanik svjetlosti, otprilike neka niža vrsta apostola. Puno se takvih bljezgarija proširilo tiskom i pričom baš negdje u to vrijeme, pa se izvrsna žena, koja je živjela točno u žarištu svih tih budalaština, pomalo zaniijela. Pričala je o odvajanju tih milijuna neznalica od njihovih užasnih običaja', sve dok mi zbog nje, časti mi, nije postalo prilično nelagodno. Usudio sam se zamijetiti da se Kompanija vodi s ciljem ostvarivanja zarade.

'Zaboravljaš, dragi Charlie, da je trudbenik vrijedan svoje nadnice', rekla je, vedro. Čudno je koliko su žene u raskoraku s istinom. One žive u nekom vlastitom svijetu, i nikad nije postojalo ništa nalik

njemu, a nikad i neće. Sveukupno je odviše prekrasan, i kad bi ga netko uspostavio raspao bi se u djeliće prije zalaska sunca. Neka prokleta stvar uz koju mi muški spokojno živimo još od dana stvaranja podigla bi se i razvalila čitavu stvar.

Nakon toga sam dobio zagrljaj, savjet da nosim flanel, svakako joj često pišem, i sve tako — pa sam otišao. Na ulici me — ne znam zašto — spopao čudan osjećaj da sam uljez. Neobično je da sam ja, koji sam nekad isplovljavao za bilo koji dio svijeta u roku od dvadeset i četiri sata, s manje razmišljanja nego što većina uloži u prelazak ulice, na tren — neću reći oklijevao, ali zapanjeno zastao, pred ovim uobičajenim poslom. Najbolji način na koji vam to mogu razjasniti jest da vam kažem da sam se, na sekundu-dvije, osjećao kao da se, umjesto da idem u središte jednog kontinenta, spremam isploviti ka središtu Zemlje.

Otišao sam na nekom francuskom parobrodu, a on je pristajao u svakoj kletoj luci koju ondje imaju, iz, koliko sam ja vidio, isključivog razloga da iskrcava vojnike i carinike. Promatrao sam obalu. Promatranje obale dok klizi kraj broda je poput razmišljanja o nekoj enigmi. Tamo je pred vama — nasmiješena, namrštena, prijazna, veličajna, opaka, dosadna ili divlja, i uvijek nijema s natruhom šaptanja, dođi i saznaj. Ova je bila gotovo bezoblična, kao da se još stvara, s ozračjem monotonog sivila. Rub kolosalne džungle, toliko tamnozeleno da je bila gotovo crna, obrubljene bijelim žalovima, sezao je ravno, kao da je iscrtan ravnalom, daleko, daleko duž plavog mora nad koje se nadvijala maglica i zastirala mu svjetlucanje. Sunce je bilo žestoko, zemlja kao da je blistala i cijedila se od sparine. Tu i tamo ukazale bi se sivo-bijele mrljice zgomilane unutar bijelog žala, s možda zastavom izvješenom iznad njih. Naseobine mjestimice i stoljećima stare, a još uvijek ne veće od glava pribadača na netaknutom prostranstvu iza njih. Brektali smo dalje, zastajali, iskrcavali vojnike; odlazili, iskrcavali carinske činovnike da ubiru namete u toj divljini koju je izgleda i Bog zaboravio, s limenom kabinom i jarbolom izgubljenima u njoj; iskrcavali nove vojnike — da se brinu za carinske činovnike, valjda. Neki su se, čuo sam, utopili pred žalom; ali bilo tako ili ne, nikoga izgleda nije naročito bilo briga. Samo bi ih izbacili onamo, pa bismo nastavili. Svakog je dana obala izgledala jednako, kao da se nismo

ni pomaknuli; ali prolazili smo kraj različitih mjesta — trgovačkih mjesta — s imenima kao što su Gran' Bassam, Little Popo; imenima koja kao da su pripadala nekoj podloj lakrdiji uprizorenoj pred zlokobnom zavjesom. Dokolica putnika, moja izdvojenost među svim tim ljudima s kojima nisam imao nikakve dodirne točke, uljasto i spokojno more, te jednolična tmurnost obale, kao da su me držale po strani od istine u svemu tome, unutar mučenja nekom turobnom i besmislenom tlapnjom. Glasanje žala tu i tamo je bilo odista ugodno, kao da to govori brat. Bilo je to nešto prirodno, što ima svog razuma, što ima svog značenja. Tu i tamo bi kakva barka s obale načas dovela čovjeka u dodir sa stvarnošću. U njoj bi veslali crni momci. Izdaleka bi im se vidjelo svjetlucanje bjeloočnica. Vikali su, pjevali; s tijela im se slijevao znoj; lica su im bila poput groteskних maski — tim dečkima; ali imali su kosti, mišiće, divlju životnost, intenzivnu energiju pokreta, koja je bila jednako prirodna i istinita kao i valovi na žalu. Nije im trebala nikakva isprika što su tamo. Bilo ih je jako utješno promatrati. Na neko vrijeme bih osjećao da još uvijek pripadam u svijet jasno shvatljivih činjenica; ali osjećaj ne bi potrajao. Nešto bi naišlo da ga otjera.

Jednom smo, sjećam se, naišli na ratni brod usidren uz obalu. Na njoj nije bilo niti kolibe, a on je granatirao grmlje. Izgleda da su Francuzi tu negdje vodili neki od svojih ratova. Stijeg mu se mlohavo objesio poput krpe; cijevi dugih šestpalačnih topova bile su mu načičkane po cijelom niskom trupu; masna, sluzava struja lijeno ga je uzdizala i spuštala, ljuljajući mu tanke jarbole. U praznoj neizmjernosti zemlje, neba i vode, stajao je ondje, neshvatljiv, i pucao u kontinent. Bum, oglasio bi se jedan od šestpalačnih topova; plamičak bi suknuo i nestao, nešto bijelog dima bi se raspršilo, sićušni bi projektil ispustio slabašan pisak—i ništa se ne bi dogodilo. Ništa se nije ni moglo dogoditi. Nekakva se nijansa bezumlja nalazila u svemu tome, osjećaj otužne komike pred očima; a njega nije raspršio netko s mog broda tko me gorljivo uvjeravao da se logor domorodaca — zvao ih je neprijateljima! — nalazi tamo negdje, skriven od pogleda.

Predali smo mu poštu (čuo sam da ljudi na tom samotnom brodu umiru od groznice ritmom od trojice dnevno) i nastavili. Pristali smo u još nekim mjestima lakrdijaških imena, gdje se veseli ples smrti i

trgovanja odvija u nepomičnoj i zemljanoj atmosferi nalik na pregrijane katakombe duž čitave bezoblične obale omeđene opasnim žalom, kao da je sama Priroda pokušavala odbiti uljeze; ulazili smo i izlazili iz rijeka, tokova smrti u životu, kojima su obale trulile u blato, kojima su vode, zgusnute u sluz, zadirale u izobličene mangrove, koje kao da su se izvijale prema nama u krajnjoj mjeri nemoćnog očaja. Nigdje se nismo zadržali dovoljno dugo da steknemo konkretnu predodžbu, ali općeniti dojam nejasnog i začudnog tištanja rastao je u meni. Bilo mi je kao da sam na umornom hodočašću među natruhama noćnih mora.

Više je od trideset dana prošlo prije nego što sam ugledao ušće velike rijeke. Usidrili smo se kraj sjedišta države. Ali moj je posao počinjao tek dvjestotinjak milja dalje. Tako da sam, čim sam mogao, krenuo prema jednom mjestu trideset milja uzvodno.

Putovao sam na malom pomorskom parobrodu. Kapetan mu je bio jedan Šved, a kako je doznao da sam pomorac, pozvao me na most. Bio je mlad čovjek, vitak, svijetao i mrzovoljan, ravne kose i teškog koraka. Kad smo napustili malo bijedno pristanište, zabacio je glavu prezrivo prema obali. 'Živjeli ste ondje?' upitao me. Rekao sam: 'Da.' Baš su krasni ti dečki iz državne uprave — zar ne?' nastavio je, govoreći engleski izrazito precizno i prilično ogorčeno. 'Smiješno što sve neki nisu u stanju napraviti za nekoliko franaka mjesečno. Pitam se što postane od takvih kad odu u unutrašnjost?' Rekao sam mu da očekujem to uskoro vidjeti. 'Ta-a-ako!' uskliknuo je. Odvukao se poprijeko, držeći jedno oko pozorno pred nama. 'Ne budite tako sigurni', nastavio je. 'Neki dan sam povezao jednog koji se objesio na putu. I on je bio Šved.' 'Objesio se! Zašto, za ime Božje?' viknuo sam. Nastavio je pomno osmatrati. 'Tko zna? Sunce mu je preteško palo, ili možda ova zemlja.'

Napokon nam se prostro pogled. Pojavila se stjenovita litica, humci prekopane zemlje uz obalu, kuće na brijegu, druge sa željeznim krovovima, sred pustoši od iskopina, ili pribijene uz strminu. Neprekidna buka brzaca pred nama lebdjela je nad tim prizorom nastanjenog razaranja. Mnoštvo ljudi, mahom crnih i golih, kretalo se unaokolo poput mrava. Mol se protezao u rijeku. Zasljepljujuće je sunce sve ovo povremeno utapalo u iznenadnim povratima sjaja. 'Eno postaje vaše Kompanije, rekao je Šved, pokazavši prema tri

zdanja nalik drvenim barakama na kamenitoj kosini. 'Poslat ću vaše stvari gore. Četiri sanduka, rekli ste? Tako. Zbogom.'

Naišao sam na kotao zavaljen u travu, a zatim našao put uzbrdo. Skretao je u stranu zbog kamenja, a također i zbog jednog omanjeg vagona koji je ondje ležao izvrnut s kotačima u zraku. Jedan mu je otpao. Stvar je izgledala mrtvo poput lešine neke životinje. Slijeva je nakupina stabala tvorila sjenovito mjesto, na kom kao da su se slabašno gibali tamni stvorovi. Trepnuo sam, staza je bila strma. Sirena je zatrubiła zdesna, pa sam vidio kako su Crnci potrčali. Teška i tupa detonacija zatresla je tlo, oblačak dima izašao je iz litice, i to je bilo sve. Nikakva se promjena nije pojavila na licu stijene. Gradili su željezničku prugu. Stijena im nije uopće smetala; ali ove eksplozije bez ikakve svrhe bile su sav posao koji se ondje odvijao.

Slabo zveckanje iza mene natjeralo me da okrenem glavu. Šest Crnaca prilazilo je u vrsti, teško se uspinjući stazom. Hodali su uspravno i sporo, držeći pune košarice zemlje u ravnoteži na glavama, a zveckanje je držalo ritam s njihovim koracima. Crne krpe bile su im omotane oko stegana, a kratki krajevi su straga mahali amo-tamo kao repići. Mogao sam vidjeti svako rebro, zglobovi njihovih udova bili su poput čvorova na užetu; svaki je imao čelični ovratnik na vratu, i svi su zajedno bili spojeni lancem kojemu su se karike njihale među njima, zveckajući u ritmu. Novi prasak s litice podsjetio me odjednom na onaj ratni brod koji sam vidio kako puca u kontinent. Bio je to isti takav zlokoban glas; ali ovi se ljudi ni uz najveći napor ne bi mogli nazvati neprijateljima. Zvali su ih kriminalcima, pa je uvrijeđeni zakon, poput rasprskavajućih granata, došao po njih, kao nepronična tajna s mora. Sva su njihova skromna prsa zajednički dahtala, mahnito raširene nosnice su podrhtavale, oči su skamenjeno zurile uzbrdo. Prošli su na pedalj od mene, bez ijednog pogleda, s onom potpunom nezainteresiranošću nesretnih divljaka, sličnom smrti. Iza ove sirove tvari jedan je od povraćenih, proizvod novih sila na djelu, malodušno koračao, držeći pušku po sredini. Nosio je bluzu uniforme bez jednog puceta, a kad je vidio Bijelca na putu, čilo je podigao oružje na rame. Ovo je bila puka razboritost, s obzirom da su Bijelci izdaleka bili toliko slični da nije mogao odrediti koji bih ja mogao biti. Brzo se uvjerio, pa kao da me s

velikim, bijelim, mangupskim osmijehom, i uz brzi pogled na svoju pastvu, primio u ortački odnos svog uzvišenog povjerenja. Napokon, ja sam također bio dio velikog cilja ovih uzvišenih i pravičnih zbivanja.

Umjesto da nastavim uzbrdo, okrenuo sam se i spustio nalijevo. Nakana mi je bila pustiti da se ta uznička družba izgubi s vidika prije nego što se popnem na brdo. Znao sam da nisam posebno osjetljiv; morao sam već udarati i braniti se. Morao sam se odupirati i povremeno napadati — jedino se tako odupire — a da ne računam točnu cijenu, u skladu sa zahtjevima onakve vrste života u kakvu bih se već uvalio. Vidio sam đavola nasilja, i đavola pohlepe, i đavola vrele požude; ali, tako mi svih zvijezda! ovo su bili snažni, pohotni, crvenooki đavli, koji su zanosili i tjerali ljude — ljude, kažem vam. Ali dok sam stajao na tom obronku, prevideo sam da ću se na zasljepljujućem suncu te zemlje upoznati s mlohavim, prijetvornim, slabookim đavolom razbojničke i nemilosrdne ludosti. Koliko podmukao on, pritom, može biti, saznat ću tek nekoliko mjeseci kasnije i tisuću milja dalje. Trenutačno sam zapanjeno stajao, kao zbog upozorenja. Napokon sam se spustio s brda, zaobilazno, prema stablima koja sam vidio.

Izbjegao sam golemu umjetnu rupu koju je netko bio kopao na kosini, svrha koje mi je bila nedokučiva. Nije, uglavnom, bila ni kamenolom ni pješčara. Bila je naprosto rupa. Mogla je biti vezana uz filantropsku želju da se kriminalcima dade nekakav posao. Ne znam. Onda sam gotovo pao u jedan vrlo uski procjep, skoro ne više od ožiljka u obronku. Otkrio sam da je mnoštvo uvoznih cijevi za odvod u naseobini svaljeno u nju. Nije bilo nijedne koja ne bi bila slomljena. Radilo se o obijesnom razbijaštvu. Napokon sam dospio pod stabla. Nakana mi je bila da odšetam u sjenu na trenutak; ali čim sam ušao učinilo mi se da sam zakoračio u mračni krug nekog pakla. Brzaci su bili blizu, i neprekidna je, jednolična, prodorna, nasrtljiva buka ispunjavala turobnu nepomičnost šumarka, u kom se ni dah nije maknuo, ni list se nije zanjihao, tajanstvenim zvukom — kao da je razdirući korak porinute zemlje napokon postao čujan.

Crna obličja su čučala, ležala, sjedila među stablima oslonjena na debla, držeći se zemlje, napola se pomaljajući, napola iščezavajući u slaboj svjetlosti, u svim pozama boli, napuštenosti i beznađa.

Prasnula je još jedna mina na litici, nakon čega se tlo pod mojim stopalima blago zatreslo. Rad se nastavljao. Rad! A ovo je bilo mjesto na koje su se neki pomagači povukli da umru.

Umirali su polako — to je bilo vrlo jasno. Nisu bili neprijatelji, nisu bili kriminalci, nisu više bili ništa zemaljsko — ništa do crnih sjenki boleština i izgladnjelosti, zbunjeno pleglih u zelenkastu tminu. Dovedeni iz svih zakutaka obale uza svu zakonitost ugovora na rok, izgubljeni u nesklonim okružjima, hranjeni nepoznatom hranom, razbolijevali su se, postajali neučinkoviti, pa im je zatim dozvoljeno da otpužu i otpočinu. Ova su umiruća obličja bila slobodna poput zraka — i gotovo jednako providna. Počeo sam razaznavati sjaj očiju pod stablima. Zatim sam, spustivši pogled, uočio lice kraj svoje ruke. Crne su se kosti ispružile punom dužinom s jednim ramenom uz drvo, pa su se kapci polako podigli i upale oči me pogledale, goleme i prazne, uz nekakav slijepi, bijeli treptaj u dubinama duplji, koji je polako odumro. Čovjek je bio mladolik — gotovo dječak — ali znate da je kod njih to teško procijeniti. Nije mi ništa drugo palo na pamet nego da mu ponudim keks, s broda mog dobrog prijatelja Šveda, koji sam imao u džepu. Prsti su ga polako obuhvatili i primili — nije bilo nikakvog drugog pokreta i nikakvog drugog pogleda. Bio si je zavezao komad bijele češljane vune oko vrata — Zašto? Odakle mu? Je li to bilo znamenje — ukras — hamajlija — čin izmirenja? Je li ikakav poriv uopće bio povezan uz njega? Djelovao je zapanjujuće oko njegovog crnog vrata, taj komad bijelog vlakna s dalekih mora.

Kraj istog drveta još su dva svežnja šiljastih kutova sjedila privučениh nogu. Jedan je, brade oslonjene na koljena, zurio u ništa, na nepodnošljiv i odbojan način: njegov je brat avet odmarao čelo, kao da ga je snašao veliki zamor; a svuda unaokolo drugi su bili raštrkani u svakoj pozi izvijene svaljenosti, kao u nekoj slici masakra ili pošasti. Dok sam stajao u šoku od užasa, jedan od tih stvorova podigao se na ruke i koljena, te otišao četvoronoške prema rijeci piti. Laptao je iz dlana, zatim uspravno sjeo na sunce, prekriživši cjevanice pred sobom, te nakon nekog vremena pustio da mu vunasta glava padne na ključne kosti.

Nije mi se dalo više motati po sjeni, pa sam požurio prema postaji. Kad sam se približio građevinama susreo sam jednog Bijelca, u tako neočekivano elegantnoj odjeći da sam ga u prvi čas smatrao

nekakvim priviđenjem. Ugledao sam visoki uškrobljeni ovratnik, bijele orukvice, laki sako od alpake, snježne hlače, čistu kravatu i ulaštene čizme. Bez šešira. Kosa razdijeljena, počešljana, nauljena, pod suncobranom od zelene tkanine pridržavanim velikom bijelom rukom. Bio je čudesan, a za uhom je imao držalo za olovku.

Rukovao sam se s tim čudom, i saznao da je on Kompanijin glavni računovođa, i da se sve knjigovodstvo obavlja u ovoj postaji. Izašao je na kratko, rekao je, 'da udahne svježeg zraka'. Ovaj mi je izraz zazvučao čudesno neobično, s obzirom da je podrazumijevao sjedilački život za stolom. Ne bih vam uopće ni spomenuo tog momka, da nisam s njegovih usana prvi put čuo ime čovjeka koji je tako nerazlučivo povezan s uspomenama na to vrijeme. Nadalje, poštovao sam tog momka. Da; poštovao sam njegove ovratnike, njegove goleme orukvice, njegovu počešljanu kosu. Izgledom je svakako odgovarao frizerskoj lutki; ali u velikom obeshrabrenju te zemlje on je očuvao svoj izgled. To znači imati leđa. Njegovi uškrobljeni ovratnici i gizdavi prsnici bili su postignuće karaktera. Bio je ovdje gotovo tri godine; a kasnije, nisam se mogao spriječiti da ga ne upitam kako mu uspijeva nositi takve tkanine. Jedva je uočljivo porumenio i skromno rekao: 'Podučio sam jednu domorotkinju iz okolice postaje. Bilo je teško. Rad joj je bio odbojan.' Tako je ovaj čovjek istinski nešto postigao.

I bio je predan svojim knjigama, koje su bile sređene cakum-pakum.

Sve ostalo u postaji bilo je u zbruci — glave, stvari, građevine. Nizovi prašnih crnja patkastih stopala dolazili su i odlazili; niz industrijskih dobara, groznog tekstila, perli i mjedene žice slao se u dubine tame, a zauzvrat je curio dragocjeni mlaz slonovače.

Morao sam deset dana čekati u postaji — čitavu vječnost. Živio sam u jednoj kolibi u dvorištu, ali da izbjegnem onaj kaos ponekad bih otišao u ured računovođe. Bio je izgrađen od vodoravnih letvi i tako loše sazdan da je on, kad se saginjao nad svoj stol, bio od vrata do peta iscrtan uskim prugama sunčeve svjetlosti. Nije bilo potrebe da otvara velike grilje kako bi vidio. Ondje je bilo vruće, također; velike su muhe nemilo zujale, i nisu ubadale, već su klale. Općenito sam sjedio na podu, dok je on, besprijekorna izgleda (i čak blago parfimiran), posađen na visoki stolac, pisao. Ponekad bi ustajao da se razgiba. Kad je krevet na kotačićima s jednim bolesnikom (nekim

nemoćnim agentom iz unutrašnjosti) bio smješten onamo, iskazao je blagu razdraženost. 'Stenjanje ove bolesne osobe', rekao je, 'odvraća mi pozornost. A i bez nje je iznimno teško zaštititi se od računskih pogrešaka u ovoj klimi.'

Jednog dana je primijetio, ne podigavši glavu: 'U unutrašnjosti ćete bez sumnje upoznati g. Kurtza.' Kad sam ga upitao tko je g. Kurtz, rekao je da je on prvoklasni agent; a kad je vidio kako sam razočaran ovom obavijesti, dodao je polako odloživši olovku: 'On je vrlo izuzetna osoba.' Daljnja su pitanja iz njega izvukla to da g. Kurtz trenutačno upravlja jednom trgovačkom ispostavom, vrlo značajnom, u pravom kraju za slonovaču, na 'samome dnu onoga. Šalje onoliko slonovače koliko svi ostali zajedno...' Počeo je opet pisati. Bolesniku je bilo toliko loše da nije ni stenjao. Muhe su zujale u velikom miru.

Odjednom je nastao sve glasniji žamor glasova i veliki topot. Stigla je karavana. Žestoko brbljanje neotesanih glasova provalilo je s druge strane dasaka. Svi su nosači međusobno razgovarali, a usred halabuke žalobni se glas glavnog agenta čuo kako 'diže ruke' u suzama, po dvadeseti put toga dana... Polako je ustao. 'Kakva strahovita dernjava, rekao je. Prešao je blago sobu da pogleda bolesnika, i u povratku mi rekao: 'Ne čuje.' 'Što! Mrtav?' upitao sam ga, preneražen. 'Ne, nije još', odgovorio je, iznimno sabrano. Zatim, zamahom glave ukazavši na gužvu u dvorištu postaje: 'Kad čovjek mora uvoditi točne zapise, postupno zamrzi ove divljake — zamrzi ih nasmrt.' Načas je ostao zamišljen. 'Kad vidite g. Kurtza, nastavio je, 'poručite mu od mene da je sve ovdje' — pogledao je prema stolu — 'vrlo zadovoljavajuće. Nerado mu pišem — s ovim našim glasnicima nikad ne znate tko se može dočepati vašeg pisma — u tu Središnju postaju.' Zurio je na trenutak u mene krotkim, buljavim očima. 'O, dospjet će on daleko, vrlo daleko', opet je počeo. 'Bit će on netko u Administraciji prilično skoro. Oni, gore — Vijeće u Europi, znate — žele da bude.'

Okrenuo se svom poslu. Buka je vani prestala, a kad sam uskoro pošao izaći zastao sam na vratima. U postojanom zujanju muha agent upućen kući ležao je rumen i obeznanjen; ovaj drugi, nagnut nad svoje knjige, upisivao je ispravne bilješke o savršeno ispravnim transakcijama; a dvadeset metara ispod praga mogao sam vidjeti nepomične krošnje šumarka smrti.

Narednog sam dana napokon napustio postaju, s karavanom od šezdeset ljudi, na pohod od dvjesto milja.

Nema svrhe da vam puno pričam o tome. Staze, staze, posvuda; utabana mreža staza sterala se praznom zemljom, visokom travom, spaljenom travom, gustišima, niz studene usjeke i uz njih, uz kamene bregove spržene žegom i niz njih; te samoća, samoća, nikoga, niti kolibe. Stanovništvo je odavno izbjeglo. Pa, kad bi se hrpa tajanstvenih crnja oboružanih svakojakim strašnim oružjem odjednom odala putovanju cestom između Deala i Gravesenda, te hvatanju seljaka slijeva i zdesna da im nose teške terete, sve mi se čini da bi se svaka farma i klijet u tom kraju vrlo skoro ispraznile. Samo što su ondje nastambe također nestale. Ipak sam prošao kroz nekoliko napuštenih sela. Ima nečeg posebno djetinjastog u ruševinama zidova od trave. Dan za danom, s topotom i struganjem šezdeset pari bosih nogu za sobom, a svaki par pod teretom od 25 kg. Taborenje, kuhanje, spavanje, dizanje tabora, marš. Tu i tamo neki nosač mrtav u ormi, počiva u visokoj travi kraj staze, s praznom tikvicom za vodu i dugim štapom polegnutim uza se. Velika tišina oko nas i nad nama. Možda u nekoj mirnoj noći drhtanje dalekih bubnjeva, ponire, nadima se, golemo, jedva čujno drhtanje; zvuk čudan, primamljiv, sugestivan i divlji — i možda jednako dubokog značenja poput zvuka zvona u nekoj kršćanskoj zemlji. Jednom jedan Bijelac u raskopčanoj uniformi, utaboren na stazi s oružanom pratnjom tankih Zanzibaraca, vrlo gostoljubiv i svečarski — da ne kažem pijan. Brine se za održavanje ceste, izjavio je. Ne mogu reći da sam vidio ikakvu cestu ni ikakvo održavanje, osim ako se tijelo sredovječna Crnca s rupom od metka u čelu, o koje sam se baš spotakao tri milje dalje, ne bi moglo smatrati trajnim poboljšanjem. Imao sam bijelog suputnika, također, nije bio loš, ali pomalo pregojazan i s iscrpljujućom navikom padanja u nesvijest po vrelin obroncima, miljama daleko od najmanje sjene i vode. Živcira, znate, kad morate vlastiti sako držati kao suncobran čovjeku nad glavom dok on dolazi sebi. Nisam se uspio suzdržati da ga jednom ne upitam što je mislio kad je uopće onamo došao. 'Da zaradim novca, naravno. A što vi mislite?' rekao je, prezrivo. Zatim je dobio groznicu i morali su ga nositi u mreži obješenoj o pritku. S obzirom da je težio preko sto kilograma nisam se prestajao svađati s nosačima. Opirali

su se, bježali, iskradali se noću sa svojim teretima — prilična pobuna. Pa sam, jedne večeri, održao govor na engleskom s gestama, od kojih šezdeset pari očiju preda mnom nije propustilo niti jednu, pa sam narednog jutra postavio nosiljku na čelo, nego što. Sat vremena kasnije naišao sam na čitavu skalameriju srušenu u grmlje — čovjeka, nosiljku, stenjanje, pokrivače, užase. Teška pritka je ogulila njegov siroti nos. Bilo mu je iznimno stalo da ja nekoga ubijem, ali u blizini nije bilo ni sjene od nosača. Sjetio sam se starog liječnika — ‘Bilo bi zanimljivo za znanost da promatra mentalne promjene u osobama, na licu mjesta.’ Činilo mi se da postajem znanstveno zanimljiv. Međutim, sve ovo nema nikakve svrhe. Petnaestoga dana mi je velika rijeka opet izašla na vidik, pa sam uglavinjao u Središnju postaju. Bila je na rukavcu okruženom raslinjem i šumom, s ljupkom granicom od smrdljivoga blata s jedne strane, a s tri druge okružena ludom ogradom od rogožine. Jedan zanemareni procijep predstavljao joj je čitava ulazna vrata, i već je prvi pogled na to mjesto bio dovoljan da vam pokaže kako mlohavi đavo vodi dotičnu predstavu. Bijelci s dugim štapovima u rukama ležerno su se pomolili između građevina, došetali da me osmotre, te se zatim povukli nekamo izvan vidika. Jedan od njih, zbijen, žustar momak s crnim brkovima, obavijestio me izrazito blagovoljno i uz puno digresija, čim sam mu rekao tko sam, da me parobrod čeka na dnu rijeke. Bio sam zgromljen. Što, kako, zašto? Ma, bilo je sve u redu’. ‘Upravitelj osobno’ je bio ondje. Sve posve ispravno. ‘Svi su se ponašali veličanstveno! veličanstveno!’ — ‘Smjesta, rekao je uzbuđeno, ‘morate otići da se vidite s generalnim upraviteljem. Čeka vas!’

Nisam smjesta uvidio stvarno značenje te olupine. Zamišljam da ga sad uviđam, ali nisam siguran — uopće nisam. Događaj je svakako bio odviše blesav — kad ga se prisjetim — da bi bio u cijelosti prirodan. Ipak... Ali u tom trenutku se prikazao naprosto kao prokleta neugodnost. Parobrod je potonuo. Bili su krenuli dva dana ranije u iznenadnoj žurbi uzvodno s upraviteljem na brodu, pod upravom nekakvog skipera-dragovoljca, i prije no što su istekla tri sata odrapali su mu dno o stijene, pa je potonuo uz južnu obalu. Upitao sam se što da ondje radim, sad kad mi je brod izgubljen. Zapravo, imao sam puno posla oko pecanja svog namjesništva iz rijeke.

Morao sam se pozabaviti time već narednoga dana. To je, uz popravke nakon što sam dopremio dijelove u postaju, potrajalo nekoliko mjeseci.

Moj prvi razgovor s upraviteljem bio je zanimljiv. Nije mi ponudio da sjednem nakon što sam toga jutro prepješačio dvadeset milja. Bio je prosječan izgledom, crtama lica, ponašanjem i glasom. Srednje visine i obične građe. Njegove su oči, uobičajeno plave, bile možda jedinstveno hladne, a svakako je znao pogledom sasjeci čovjeka britko i teško kao sjekirom. Ali čak i tada ostatak njegove osobe kao da je poricao takvu nakanu. Inače je postojao tek neki neodredivi, blijedi izraz njegovih usana, nešto prepredeno — osmijeh — ne osmijeh — sjećam ga se, ali ne mogu objasniti. Bio je nesvjestan, mislim taj osmijeh, premda, netom nakon što bi on nešto rekao, to bi se načas pojačalo. Došao bi na kraju njegovih govora poput pečata stavljenog na riječi kako bi smisao i najobičnijeg izraza djelovao apsolutno nedokučivo. Bio je običan trgovac, još od mladosti je bio zaposlen u ovim krajevima — ništa više. Slušalo ga se, no nije poticao ni ljubav ni strah, čak ni poštovanje. Poticao je nelagodu. To je to! Nelagodu. Ne potpuno nepovjerenje — samo nelagodu — ništa više. Nemate pojma koliko može biti djelotvorna takva jedna... jedna... osobina. Nije imao nikakva dara za organizaciju, za inicijativu, pa čak ni za red. To je bilo razvidno iz stvari poput žalosnog stanja postaje. Nije bio učen, a nije bio ni inteligentan. Njegov ga je položaj dopao — zašto? Možda zato što se nikad nije razbolijevao... Odslužio je ondje tri staža od po tri godine... Zato što je pobjedničko zdravlje u općenitoj gomili konstitucija samo po sebi svojevrsna snaga. Kad je odlazio kući na dopust bančio je u velikim razmjerima — pompozno. Jack na obali — ali drugačije — samo izvana. Ovo se dalo doznati iz usputnog razgovora. Ništa nije poticao, mogao je održavati rutinu — to je sve. Ali bio je sjajan. Bio je sjajan zbog te sitnice da je bilo nemoguće ocijeniti što bi takvog čovjeka moglo kontrolirati. Nikad nije odao tu tajnu. Možda ničega nije bilo u njemu. Takva sumnja bi natjerala čovjeka da zastane — jer ondje nije bilo nikakvih izvanjskih provjera. Jednom kad su različite tropske bolesti prikovale gotovo svakog 'agenta u postaji za krevet, čulo ga se kako kaže: 'Ljudi koji ovamo dođu ne bi smjeli imati utrobu. Zapečatio je tu izjavu onim svojim osmijehom, kao da

se radilo o vratima koja su se otvarala u tamu koju je čuvao. Činilo bi vam se da ste uočili stvari — ali bile su zapečaćene. Kad su mu počele ići na živce stalne prepirke Bijelaca oko prvenstva u vrijeme obroka, naredio je da se napravi golem okrugao stol, za koji se morala sagraditi posebna kuća. Ovo je bila kantina u postaji. Ondje gdje bi on sjeo bilo je prvo mjesto — ostala nisu bila nigdje. Osjećalo se da je to njegovo nepromjenjivo uvjerenje. Nije bio ni pristojan ni nepristojan. Bio je miran. Dozvoljavao je svom 'dečku' — jednom pretilom mladom Crncu s obale — da se njemu naočigled ponaša prema Bijelcima s provokativnom drskošću.

Progovorio je čim me uočio. Puno sam vremena bio proveo na putu. Nije mogao čekati. Morao je početi bez mene. Valjalo je odmijeniti ljude na uzvodnim postajama. Već je bilo toliko odgoda da nije znao tko je mrtav, a tko živ, i kako se snalaze — i tako dalje, i tako dalje. Nije uopće obraćao pozornost na moja objašnjenja, te je, poigravajući se štapićem pečatnog voska, nekoliko puta ponovio da je situacija 'vrlo teška, vrlo teška'. Bilo je glasina da je jedna izuzetno bitna postaja u opasnosti, i da je njezin šef, g. Kurtz, bolestan. Nadao se da to nije točno. G. Kurtz je... Osjećao sam se umorno i razdražljivo. K vragu i Kurtz, pomislio sam. Prekinuo sam ga rekavši da sam čuo za g. Kurtza na obali. 'Ah! Znači da pričaju o njemu tamo dolje', promrmljao je za sebe. Zatim je opet počeo, uvjeravao me da je g. Kurtz najbolji agent kojeg ima, izniman čovjek, od najvećeg značaja za Kompaniju; stoga ću moći razumjeti njegovu tjeskobu. Bio je, rekao je, 'vrlo, vrlo onespokojen. Svakako se itekako vrpoltio na svojoj stolici, uzviknuo: 'Ah, g. Kurtz!', slomio štapić pečatnog voska i doimao se zgranut nezgodom. Nakon toga ga je zanimalo 'koliko će potrajati da... Opet sam ga prekinuo. S obzirom da sam bio gladan, znate, a i da me zadržao na nogama, također, pretvarao sam se u divljaka. 'Kako da ja znam?' rekao sam. 'Nisam još ni vidio olupinu — nekoliko mjeseci, bez sumnje.' Sve to pričanje mi je djelovalo tako besciljno. 'Nekoliko mjeseci', rekao je. 'Pa, recimo tri mjeseca prije nego što možemo krenuti. Da. To bi trebalo dostajati za rabotu.' Iskočio sam iz njegove kolibe (živio je posve sam u kolibi od gline sa svojevršnom verandom) mrmljajući si u bradu što mislim o njemu. Bio je blebetavi idiot. Kasnije sam to povukao kad mi je na

zapanjujući način svanulo s kojom je iznimnom preciznošću procijenio vrijeme potrebno za 'rabotu'.

Otišao sam na posao narednoga dana, okrenuvši, da tako kažem, leđa toj postaji. Činilo mi se da samo na taj način mogu zadržati u sebi one činjenice koje iskupljuju život. Ipak, čovjek se na koncu mora osvrnuti; a tada bih ugledao tu postaju, te ljude koji besciljno šetaju po dvorištu na suncu. Ponekad bih se upitao što sve to znači. Lutali bi amo i tamo sa svojim besmislenim dugim štapovima u rukama, nalik na gomilu bezvjernih hodočasnika začaranih unutar trule ograde. Riječ 'slonovača' odjekivala je u zraku, šaptala se, uzdisala se. Pomislili biste da su joj se molili. Trag imbecilne lakomosti strujao je kroza sve to, poput vonja s nekakve lešine. Jupitra mi! Nikad u životu nisam vidio ništa do te mjere nestvarno. A izvana, tiha divljina koja je okruživala tu iskrčenu mrljicu na zemlji dojmila me se kao nešto veliko i nepobjedivo, poput zla ili istine, što strpljivo čeka da ova fantastična invazija prođe.

O, ti mjeseci! Pa, nema veze. Različite stvari su se dogodile. Jedne večeri jedna je travnata šupa, puna tekstila, pamuka s uzorkom, perli i ne znam čega sve drugog, tako iznenadno buknuła u požar da biste pomislili da se zemlja otvorila da propusti osvetnički plamen koji će proždrijeti sve to smeće. Ja sam tiho pušio lulu kod svog rastavljenog parobroda, i gledao sve njih kako lome vratove na tom svjetlu, visoko podignutih ruku, kad je zbijeni čovjek s brkovima dojurio dolje do rijeke, s limenkom u ruci, uvjerio me da se svi 'ponašaju veličanstveno, veličanstveno', zagrabio otprilike litru vode i opet odjurio natrag. Primijetio sam da mu posuda ima rupu na dnu.

Prošetao sam do njih. Nije bilo žurbe. Znanje je planulo kao kutija šibica. Od samog početka nije bilo nade. Plamen je visoko poskočio, sve ih otjerao unatrag, sve obasjao — i urušio se. Šupa je već bila gomila žeravice koja se jarko žarila. U blizini su tukli nekog crnju. Rekli su da je na neki način on izazvao požar; kako god da je bilo, užasno je vrištao. Viđao sam ga tijekom nekoliko dana, kako sjedi u nekoj uskoj sjenci, izgleda vrlo bolesno i pokušava se oporaviti: kasnije je ustao i otišao — a divljina ga je bez glasa ponovno primila u svoja njedra. Kad sam prišao žaru iz tame zatekao sam se iza leđa dvojice koja su razgovarala. Čuo sam da se izgovara Kurtzovo ime, zatim riječi, 'iskoristiti ovaj nesretni događaj'.

Jedan od njih bio je upravitelj. Poželio sam mu dobru večer. ‘Jeste li ikad vidjeli išta takvo — a? nevjerojatno je’, rekao je i otišao. Preostao je onaj drugi. Bio je prvoklasni agent, mlad, uljuđen, pomalo povučen, razdijeljene bradice i kukastoga nosa. Držao je gard prema drugim agentima, a oni su sa svoje strane govorili da je on upraviteljeva uhoda među njima. Što se mene tiče, jedva da sam ranije progovorio i riječ s njim. Stali smo pričati, pa smo mic po mic odšetali od pištećih ruševina. Zatim me pozvao u svoju sobu, koja je bila u glavnoj zgradi postaje. Kresnuo je šibicu, a ja sam uočio da ovaj mladi aristokrat ne samo da ima toaletnu kutiju na srebrnom stalku već također i čitavu svijeću za sebe. Baš tada je upravitelj bio jedini koji je trebao imati ikakva prava na svijeće. Domorodačke prostirke prekrivale su glinene zidove; zbirka kopalja, asegaja, štitova, bodeža, bila je trofejno izvješena. Posao koji je bio povjeren ovom momku bila je izrada cigala — tako sam obaviješten; ali nije bilo ni djelića cigle nigdje u postaji, a on je bio ondje dulje od godinu dana — i čekao. Izgleda da nije mogao praviti cigle bez nečega. Ne znam čega — možda slame. Uglavnom, toga se tu nije moglo naći, a pošto nije bilo vjerojatno da će mu je poslati iz Europe, nije mi bilo jasno na što on to čeka. Možda na čin posebnog stvaranja. Međutim, svi su oni čekali — svih njih šesnaest ili dvadeset hodočasnika — na nešto; a dajem vam riječ da se to nije doimalo kao neprilično zanimanje, s obzirom na način na koji su ga obavljali, premda je jedino što ih je ikada dopalo bila boleština — koliko sam ja mogao vidjeti. Kratili su vrijeme klevećući i spletkareći jedni protiv drugih, onako budalasto. Tom je postajom kolalo ozračje zavjera, ali ništa se od toga nije ostvarilo, naravno. Bile su nestvarne kao i sve ostalo — kao i filantropska himba čitavog pothvata, kao i njihov govor, kao i njihova vlada, kao i njihovo pretvaranje da rade. Jedini stvarni osjećaj bila je želja da ih postave na neku trgovačku ispostavu gdje bi se moglo doći do slonovače, tako da mogu zaraditi postotke. Kovali su intrige i olajavali i mrzili jedni druge samo zbog toga — ali da bi podigli mali prst zbog nečeg korisnog—ma, ne. Nebesa mi! ima na posljatku nečega u svijetu koji dopušta jednome da ukrade konja dok drugi ne smije ni pogledati uzdu. Naprosto ukrade konja. Vrlo dobro. Uspio je. Možda znade jahati. Ali postoji način gledanja u povodac koji bi natjerao i najdobrotvornijeg sveca da onoga šutne.

Nisam pojma imao zašto bi on htio biti druželjubiv, ali dok smo ondje čavrljali odjednom mi je sinulo da momak pokušava nešto doznati — zapravo, da me navodi. Stalno je spominjao Europu, ljude koje sam tamo navodno znao — postavljajući ključna pitanja u vezi mojih poznanika u svetišnome gradu, i tako dalje. Očice su mu svjetlucale poput pločica od tinjca — radoznalo premda je nastojao zadržati nešto oholosti. Isprva sam bio preneražen, ali vrlo skoro sam postao užasno znatiželjan da saznam što bi on to htio znati od mene. Nije mi uopće padalo na pamet što bih ja to mogao imati u sebi da bi mu se ovo isplatilo. Bilo je vrlo zgodno gledati kako je samog sebe zbunio, jer je zapravo moje tijelo bilo jedino ispunjeno studeni, a u glavi mi nije bilo ničega do nesretnog posla s parobrodom. Bilo je očigledno da me smatra savršeno bestidnim lašcem. Na koncu se razljutio, pa da prikrije gestu ljutite srdžbe zijevnuo je. Ustao sam. Zatim sam primijetio malu skicu u ulju, na ploči, s likom žene, ogrnute, zavezanih očiju, koja nosi upaljenu baklju. Pozadina je bila tmurna — gotovo crna. Ženin pokret bio je dostojanstven, a učinak svjetlosti baklje na lice zlokoban.

Zanijela me, a on je uljudno stajao po strani, držeći praznu šampanjsku bocu od četvrt litre (medicinske utjehe) sa zataknutom svijećom. Na moje pitanje je rekao da je to naslikao g. Kurtz — baš u ovoj postaji pred više od godinu dana—dok je tražio način da dopre do svoje trgovačke ispostave. 'Recite mi, lijepo vas molim,' rekao sam, 'tko je taj g. Kurtz?'

'Šef Unutarnje postaje', odgovorio je odsječno, odvrativši pogled. 'Puno hvala, rekao sam, smijući se. 'A vi ste ciglar Središnje postaje. Svi to znaju.' Neko vrijeme je šutio. 'On je jedinstven, napokon je rekao. 'On je poslanik milosrđa, i znanosti, i napretka, i vrag zna čega još. Mi želimo', odjednom je počeo deklamirati, 'imati vodstvo prema cilju koji nam je povjerila Europa, da tako kažem, višu inteligenciju, šira razumijevanja, usredotočenost poriva.' 'Tko to kaže?' upitao sam ga. 'Puno njih', odvratio je. 'Neki to čak i pišu; pa tako on dođe ovamo, kao iznimno biće, što biste trebali znati.' 'Zašto bih trebao znati?' prekinuo sam ga, zaista iznenađen. Nije se osvrtao. 'Da. Danas je šef najbolje postaje, naredne godine će biti pomoćni upravitelj, još dvije godine i... ali vi svakako znadete što će on biti za dvije godine. Vi ste iz nove klape — klape vrline. Isti oni

koji su njega posebno poslali, preporučili su i vas. Ma, nemojte nijekati. Vjerujem ja vlastitim očima.' Tad mi je svanulo. Ugledni poznanici moje drage ujne imali su neočekivan učinak na tog mladića. Gotovo san prasnuo u smijeh. 'Vi čitate povjerljivu prepisku Kompanije?' upitao sam ga. Nije imao što za reći. Bilo je baš zabavno. 'Kad g. Kurtz', nastavio sam strogo, 'bude glavni upravitelj, nećete dobiti priliku za to.'

Naglo je puhnuo u svijeću, pa smo izašli. Mjesec je izašao. Crne prilike mlitavo su šetale uokolo i vodom polijevale žar, iz kog je dopirao zvuk pištanja; para se podizala na mjesečini, prebijen crnjo je odnekud stenjao. 'Kakvu larmu diže ta beštija!' rekao je neumorni čovjek s brkovima, koji se pojavio kraj nas. 'Tako mu i treba. Prijestup — kazna — paf! Nemilice, nemilice. Samo se tako može. Ovo će spriječiti sve paleže ubuduće. Baš sam govorio upravitelju...' Zamijetio je s kim sam pa se smjesta pokunjio. 'Nisam još u krevetu', rekao je, s nekakvom servilnom srdačnošću; 'to je tako prirodno. Ha! Opasnost — uzbuđenje.' Iščezao je. Otišao sam do rijeke, a ovaj je pošao za mnom. Čuo sam prezrivi šapat kraj svog uha: 'Gomila šeprtlji — idemo.' Dalo se vidjeti hodočasnike kako u grupicama gestikuliraju, diskutiraju. Nekolicina je još uvijek imala štapove u rukama. Doista vjerujem da su te štapove nosili sa sobom u krevet. Iza ograde šuma se utvarno kočila na mjesečini, a kroz mrku vrevu, kroz slabe zvukove tog žalosnog dvorišta, tišina zemlje prodirala je ravno u srž čovjekova srca — njezina tajna, njezina velebnost, čudesna stvarnost njezina prikriivenog života. Ranjeni je crnjo slabašno stenjao negdje u blizini, i zatim ispustio duboki uzdah koji me natjerao da ubrzam korak u odlasku odande. Osjetio sam kako mi se nečija ruka zavlači pod lakat. 'Dragi moj gospodine,' rekao je momak, 'ne bih htio da me nitko pogrešno shvati, a pogotovo ne vi, koji ćete vidjeti g. Kurtza znatno prije no što ću ja dobiti to zadovoljstvo. Ne bih htio da on stekne pogrešan dojam o mojoj naklonosti...'

Pustio sam ga da priča, tog Mefistofelesa od papirne kaše, i imao sam dojam da bih, kad bih pokušao, mogao zariti prst kroz njega, te ne bih naišao ni na što do malo rasute prašine, možda. On je, zar ne shvaćate, planirao da mic po mic postane pomoćni upravitelj pod tadašnjim čovjekom, pa sam mogao vidjeti da je dolazak tog Kurtza

obojicu nemalo uzrujao. Bjesomučno je pričao, a ja ga nisam pokušavao zaustaviti. Ramena sam oslonio na olupinu svog parobroda, izvučenu na kosinu poput trupla nekakve velike riječne životinje.

Smrad blata, praiskanskog blata, Jupitra mi! bio mi je u nosnicama, visoka nepomičnost praiskanske šume bila mi je pred očima; u crnom je rukavcu bilo sjajnih mrlja. Mjesec je preko svega prostro tanak sloj srebra—preko bujne trave, preko blata, preko zida isprepletena raslinja izdignutijeg od zida nekog hrama, preko velike rijeke koju sam mogao vidjeti kroz tmurni procijep kako svjetluca, svjetluca, dok široka prolazi kraj nas bez i šapta. Sve je to bilo veliko, iščekujuće, nijemo, dok je onaj blebetao o sebi. Pitao sam se je li mirnoća na licu neizmjernosti koja gleda nas dvojicu sročena kao poziv ili kao prijethja. Što smo bili mi koji smo zabasali amo? Hoćemo li moći izaći na kraj s tim nijemim stvorom, ili će on izaći na kraj s nama? Osjećao sam koliko je velik, koliko prokleta velik, bio taj stvor koji nije mogao govoriti, a možda je također bio i gluh. Što je bilo ondje? Mogao sam vidjeti da nešto slonovače izlazi odatle, i čuo sam da je unutra g. Kurtz. Dovoljno sam bio čuo o tome, također — Bog zna! No na neki način mi to sa sobom nije donijelo nikakvu predodžbu — ništa više nego da su mi rekli da je tamo neki anđeo ili zloduh. Vjerovao sam u to na isti način na koji netko od vas može vjerovati da postoje stanovnici na planetu Marsu. Jednom sam poznavao škotskog jedraša koji je bio uvjeren, namrtvo uvjeren, da postoje ljudi na Marsu. Ako biste ga zamolili da vam malo dočara kako izgledaju i kako se ponašaju, postao bi stidljiv i promrmljao nešto kako 'hodaju četveronoške'. Ako biste se i najmanje nasmiješili, on bi vas — makar je bio čovjek od šezdeset godina — izazvao na tuču. Ne bih otišao toliko daleko da se potučem za Kurtza, ali otišao sam za njega dovoljno blizu laganju. Znate da mrzim, prezirem i ne mogu podnijeti laž, ne zato što sam ispravniji od nas ostalih, nego naprosto zato što mi je to odurno. Ima tračka smrti, okusa smrtnosti u lažima — što je upravo ono što mrzim i prezirem u svijetu — što želim zaboraviti. Od toga mi je tužno i mučno, kao što bi mi bilo da zagrizem nešto trulo. Narav, valjda. Pa, dovoljno sam blizu do toga dopro kad sam dozvolio da ta mlada budala tamo vjeruje u sve što mu je volja zamisliti što se mog

utjecaja u Europi tiče. U trenu sam postao jednako himben koliko i ostatak začaranih hodočasnika. A to naprosto zato što sam imao dojam da bi to nekako bilo od pomoći tome Kurtzu kojeg tada još nisam vidio — razumijete. Za mene je on bio samo riječ. Nisam vidio čovjeka u tom imenu ništa više nego vi. Vidite li ga? Vidite li priču? Vidite li bilo što? Čini mi se da vam pokušavam ispričati san — da se zaludu trudim, jer nikakvo prepričavanje sna ne može predočiti snoviđenje, ono miješanje apsurdna, iznenađenja i začuđenosti u drhtaju napornog odbijanja, taj dojam zatočenosti onim nevjerojatnim koji je sama bit snova...”

Na neko vrijeme je ušutio.

“... Ne, to je nemoguće; nemoguće je predočiti dojam življenja iz bilo kog razdoblja nečijeg postojanja — ono što tvori njegovu istinu, njegovu značenje — njegovu suptilnu i prodornu bit. Nemoguće je. Živimo, kao što i sanjamo — sami...”

Opet je zastao kao da promišlja, te dodao — “Naravno da vi u ovome, momci, vidite više nego što sam ja tada mogao. Vidite mene, za kog znate...”

Bilo je postalo toliko mrklo mračno da smo se mi slušatelji jedva mogli vidjeti. Već dugo vremena on, koji je sjedio po strani, za nas nije bio ništa više od glasa. Nitko nije kazao ni riječi. Drugi su možda pozaspali, ali ja sam bio budan. Slušao sam, slušao sam stražarski da čujem rečenicu, da čujem riječ, koja bi mi dala pojašnjenje slabe nelagode potaknute ovom pripovijesti koja kao da se uobličavala bez ljudskih usana u teškom noćnom zraku rijeke.

“... Da — pustio sam ga da priča”, ponovno je započeo Marlow, “i da misli što mu je volja o silama koje su bile iza mene. Jesam! A ničega nije bilo iza mene! Nije bilo ničeg do tog bijednog, starog, izubijanog parobroda na koji sam bio oslonjen, dok je on rječito govorio o ‘potrebi svakog čovjeka da nastavi’. ‘A kad se dođe ovamo, uočavate, to nije zato da bi se promatralo mjesec.’ G. Kurtz je bio ‘univerzalni genij’, ali čak bi i geniju bilo lakše da radi s ‘prikladnim oruđem — inteligentnim ljudima. On nije izrađivao cigle — eto, ispriječila se materijalna nemogućnost — kao što sam itekako bio svjestan; a ako i jest obavljao tajničke poslove za upravitelja, to je bilo zato što ‘nijedan razborit čovjek ne odbija olako povjerenje nadređenih’. Jesam li shvaćao? Shvaćao sam. Što sam još htio?”

Ono što sam stvarno htio bile su zakovice, nebesa mi! Zakovice sam htio. Bilo ih je na sanduke dolje na obali—sanduci naslagani — prepuni — pucaju! Šutnuli biste zagubljenu zakovicu svakim drugim korakom u onom postajnom dvorištu na obronku. Zakovice su se nakupile u procjepu smrti. Mogli ste si napuniti džepove da vam se dalo sagnuti — a nijedna se zakovica nije mogla naći tamo gdje je bila potrebna. Imali smo ploče koje bi poslužile, ali ničeg čime bismo ih pričvrstili. A svakog je tjedna glasnik, jedan jedini Crnac, s poštanskom vrećom na ramenu i štapom u ruci, odlazio iz naše postaje prema obali. I nekoliko puta tjedno obalni karavan dolazi s dobrima za trgovanje — stravičnim sjajnim tekstilom od kog biste se na prvi pogled stresli, staklenim perlama vrijednim otprilike peni za litru, prokletim pamučnim rupčićima s točkicama. A bez zakovica. Tri nosača mogla su donijeti sve što je trebalo da taj parobrod zaplovi.

On je sad postajao povjerljiv, ali izgleda da ga je moje ravnodušno držanje na koncu zacijelo iznurilo, jer je prosudio da me nužno mora izvijestiti kako se ne plaši ni Boga ni vraga, a kamoli nekog običnog čovjeka. Rekao sam da to vrlo dobro mogu vidjeti, ali da je ono što ja želim izvjesna količina zakovica — a zakovice su bile ono što je zapravo g. Kurtz htio, da je samo to znao. Sad su pisma svakog tjedna odlazila na obalu... 'Dragi moj gospodine', kumio je, 'pišem što mi se diktira.' Zahtijevao sam zakovice. Postojao je način — za inteligentnog čovjeka. Promijenio je svoj nastup; postao vrlo hladan, i odjednom počeo pričati o jednom nilskom konju; zanimalo ga je imam li smetnji dok spavam na parobrodu (držao sam se svoje olupine danju i noću). Postojao je jedan nilski konj s ružnom navikom da izlazi na obalu i noću harači područjem postaje. Hodočasnici su se znali skupno pojaviti i u njega isprazniti svaku pušku koje su se mogli dočepati. Neki su čak ostajali budni zbog njega. Ipak, sva ta energija je bačena uludo. 'Ta životinja ima začaran život', rekao je, 'ali to u ovoj zemlji možete reći samo za beštije. Nijedan čovjek—razabirete me? — nijedan čovjek ovdje ne nosi začaran život.' Stajao je ondje načas na mjesecini malo nakosivši svoj suptilni kukasti nos, dok su mu oči od tinjca bez treptaja svjetlucale, a zatim je, uz odsječnu laku noć, otkoračao. Mogao sam vidjeti da je uznemiren i prilično zbunjen, što mi je unijelo više nade nego što sam je danima imao. Bila je velika utjeha okrenuti se od tog momka mome

utjecajnom prijatelju, toj slupanoj, izvijenoj, upropaštenoj limenci od parobroda. Uzverao sam se na brod. Odjekivao mi je pod stopalima poput prazne limenke kekisa Huntley & Palmers šutnute niz jarak; izrada mu nije bila ni izbliza tako solidna, a oblik prilično manje lijep, ali dovoljno sam teškog rada dotad uložio u njega da ga zavolim. Nikakav utjecajan prijatelj ne bi mi bolje poslužio. Dao mi je priliku da se malo protegnem — da otkrijem što mogu. Ne, rad mi nije drag. Radije ljenčarim i razmišljam o svim tim lijepim stvarima koje se mogu napraviti. Rad mi nije drag — nikome nije — ali drago mi je ono što je u radu — prilika da pronadeš sebe. Svoju vlastitu stvarnost — za sebe, ne za druge — ono što nitko drugi nikad ne može znati. Ostali mogu samo vidjeti puku predstavu, i nikad ne znaju što ona zaista znači.

Nije me iznenadilo što vidim da netko sjedi pri krmi, na palubi, ispruživši noge nad blato. Znete, pomalo sam se zbližio s onih nekoliko strojara koji su bili u toj postaji, koje su ostali hodočasnici, naravno, prezirali — zbog njihovih nesavršenih manira, valjda. Ovo je bio poslovođa — kotlar po zanatu — dobar radnik. Bio je tanak, koščat čovjek, žuta lica, s velikim izražajnim očima. Izraz mu je bio zabrinut, a glava ćelava poput dlana moje ruke; ali kao da mu se kosa pri padu pričvrstila za čeljust, i na tom novom staništu uznapredovala jer mu je brada visjela do struka. Bio je udovac sa šestoro male djece (ostavio ih je svojoj sestri na brizi kako bi došao ovamo), a životna strast mu je bila golubarenje. Bio je entuzijast i znalac. Zaneseno bi pričao o golubovima. Nakon radnog vremena je ponekad svraćao iz svoje kolibe na razgovor o svojoj djeci i svojim golubovima; na poslu, kad bi se morao zavući po blatu pod parobrod, vezivao je tu svoju bradu nekakvim bijelim ubrusom koji je ponio u tu svrhu. Imao je omče koje su mu se kvačile oko ušiju. Navečer ga se moglo vidjeti kako čuču na obali i vrlo brižno ispire taj omotač u rukavcu te ga zatim svečano prostire na grm da se osuši.

Plijesnuo sam ga po leđima i viknuo: 'Imat ćemo zakovice!' On se osovio na noge i uskliknuo: 'Ne! Zakovice!' kao da ne može vjerovati svojim ušima. Zatim tišim glasom: 'Vi... a?' Ne znam zašto smo se ponašali kao luđaci. Prstom sam sa strane dodirnuo nos i tajanstveno kimnuo. 'Baš mi je drago!' kliknuo je, pucnuo prstima nad glavom, podigao jednu nogu. Pokušao sam zaplesati. Cupkali

smo po čeličnoj palubi. Strahovito je tandrkanje dopiralo iz te trupine, a djevičanska šuma na drugoj obali rukavca vraćala ga je gromkom tutnjavom k usnuloj postaji. Zacijelo je prenula neke hodočasnike u njihovim kolibama. Jedna je tamna prilika zaklonila osvijetljena vrata upraviteljeve kolibe, nestala, zatim, koju sekundu kasnije, nestalo je i samih vrata, također. Zastali smo, a tišina koju je otjerao topot naših stopala opet je dotekla iz zakutaka zemlje. Veliki zid raslinja; raskošna i isprepletena masa debala, mladica, listova, grana, bršljana, nepomičnih na mjesečini; bio je poput razularenog praska bešumnog života, plimnog vala biljaka, navaljenog, s krijestom, spremnog da se prevali preko rukavca, da sve nas sićušne pomete iz naših sićušnih života. A nije se pokrenuo. Umrtvljen prasak moćnog pljuskanja i frktanja dopro je izdaleka do nas, kao da se neki ihtiosaur svjetlucavo kupao u velikoj rijeci. 'Napokon,' rekao je kotlar razboritim glasom, 'zašto ne bismo dobili zakovice?' Zašto da ne, odista. Nisam znao nijedan razlog zašto ne bismo. 'Doći će za tri tjedna, rekao sam, pun pouzdanja.

Ali nisu. Umjesto zakovica došla je invazija, posjet, nedaća. Došla je u dijelovima tijekom naredna tri tjedna, a svakom je dijelu prethodio magarac s Bijelcem u novoj odjeći i smećkastim cipelama, koji se s tog uzvišenog mjesta nalijevo i nadesno klanjao zadivljenim hodočasnici. Svadljiva družba nadurenih crnja s bolnim stopalima gazila je za petama magarcu; mnoštvo šatora, poljskih stolaca, kutija s limenkama, bijelih kovčega, smeđih bala, odbacilo bi se u dvorište, pa bi ozračje misterija postalo malo dublje ponad meteža postaje. Stiglo je pet takvih rata, sa svojim apsurdnim dahom bježanja naglavce s plijenom iz nebrojenih trgovina s opremom i dućana s provijantom, koji su, čovjek bi pomislio, vukli, nakon pljačke, u divljinu, da ga pravično raspodijele. Radilo se o i nerazmrsivom neredu stvari pristojnih po sebi kojima je ljudska ludost, pak, dala izgled pokradene robe.

Ova predana družba nazivala je sebe Istraživačkom ekspedicijom Eldorado, i vjerujem da su se zavjetovali na tajnost. Pričali su, međutim, to što pričaju podli bukaniri; objesno bez prekaljenosti, pohlepno bez odvažnosti, i okrutno bez hrabrosti; nije bilo ni atoma promišljenosti ili ozbiljne nakane u čitavoj toj gomili, a nisu djelovali svjesni da se te stvari traže kad radiš na svijetu. Iščupati blago iz

utrobe zemlje bila je njihova želja, bez ikakve veće moralne težnje u svojoj podlozi od one koju imaju provalnici koji obijaju trezor. Tko je plaćao izdatke tog plemenitog poduhvata ne znam; ali stric našeg upravitelja bio je predvodnik te bratije.

Vanjštinom je nalikovao nekom mesaru iz siromašne četvrti, a oči su mu imale pospano lukav pogled. Kočoperno je nosio trbušinu na kratkim nogama, a u razdobljima kad mu je družba zaposjedala postaju nije pričao ni sa kim do svog nećaka. Mogli ste vidjeti tu dvojicu kako čitavog dana lutaju unaokolo prignutih glava u vječnom čavrljanju.

Više mi se nije dalo zabrinjavati oko zakovica. Čovjek može podnositi takve gluposti u manjoj mjeri nego što biste pretpostavljali. Rekao sam K vragu! — i pustio stvari da klize. Imao sam na pretek vremena za promišljanje, pa bih tu i tamo posvetio nešto misli Kurtzu. Nisam se previše zaokupljao njime. Ne. Ipak, zanimalo me hoće li taj čovjek, koji je imao nekovrsne moralne pojmove kad je došao, na koncu dospjeti na vrh, i kako će se ponijeti prema svom poslu kad ondje bude.”

DRUGO POGLAVLJE

“Dok sam jedne večeri ispružen ležao na palubi svog parobroda, začuo sam kako mi se približavaju glasovi — i eto nećaka i strica u šetnji duž obale. Polegao sam opet glavu na svoju ruku, i gotovo sasvim zapao u drijemež, kad mi je netko rekao u uho, kako mi se činilo: ‘Ja sam bezopasan poput malog djeteta, ali ne volim da mi se diktira. Jesam li upravitelj — ili nisam? Naređeno mi je da ga onamo pošaljem. To je nevjerovatno.’... Postao sam svjestan da njih dvojica stoje na obali uz prednji dio parobroda, tik pod mojom glavom. Nisam se pokrenuo; nije mi palo na pamet pokrenuti se: bio sam pospan. ‘Zbilja je neugodno’, progundao je stric. ‘Tražio je od Administracije da ga ovamo pošalju, rekao je ovaj drugi, ‘s nakanom da pokaže što može; a ja sam dobio naputke u skladu s time. Gledaj kakav utjecaj taj čovjek zacijelo ima. Nije li to zastrašujuće?’ Obojica su se složila da je to zastrašujuće, a zatim iznijela nekoliko bizarnih opaski: ‘Pravi kišu i lijepo vrijeme — jedan čovjek — Vijeće — za nos’ — djeliće apsurdnih rečenica koje su nadvladale moju snenost, tako da sam se gotovo u potpunosti bio sabrao kad je stric kazao: ‘Klima bi te mogla riješiti te poteškoće. Je li on ondje sam?’ ‘Jest’, odgovorio je upravitelj, poslao je svog pomoćnika niz rijeku s ovakvom porukom za mene: “ Otjeraj ovog nesretnika iz zemlje, i ne trudi se da mi više šalješ takve. Radije bih bio sam nego da uz sebe imam takve kojih se ti možeš riješiti. ” To je bilo pred više od godinu dana. Možeš li zamisliti takvu drskost!’ ‘Ičega od tada?’ upitao je ovaj drugi promuklo. ‘Slonovače’, prasnuo je nećak; ‘puno nje — prvoklasne —puno — krajnje iritantno, od njega.’ ‘A uz to?’ upitala je mukla glasina. ‘Predračun, glasio je ispaljeni odgovor, da tako kažem. Zatim tišina. Pričali su o Kurtzu.

Tad sam već bio sasvim budan, ali sam, ležeći posve opušteno, ostao nepomičan, nemajući nikakve potrebe da promijenim svoj položaj. ‘Kako je ta slonovača prešla sav ovaj put?’ rekao je oporo stariji, koji se doimao vrlo uzrujan. Ovaj drugi mu je objasnio da je stigla s flotom kanua pod zapovjedništvom jednog engleskog

činovnika mulata kojeg je Kurtz držao kod sebe; da se Kurtz izgleda kanio sam vratiti, s obzirom da je u postaji do tog vremena ponestalo dobara i zaliha, ali nakon što je prešao tristo milja, odjednom se odlučio vratiti natrag, pa je pošao sam u malom izdubljenom trupcu s četiri veslača, ostavljajući mulata da nastavi niz rijeku sa slonovačom. Ona dva momka djelovala su zaprepašteno što se itko može odvažiti na takvo što. Nisu nikako mogli pronaći primjeren motiv. Što se mene tiče, kao da sam po prvi put vidio Kurtza. Bio je to jasan pogled: trupac, četiri divljaka koji veslaju, te usamljeni Bijelac koji odjednom okreće leđa sjedištu uprave, ispomoći, pomisli na dom — možda; usmjerava lice prema dubinama divljine, prema svojoj praznoj i opustjeloj postaji. Nisam znao motiv. Možda je naprosto bio vrijedan momak koji se držao svog posla jer tako treba. Njegovo ime, razumijete, nije ni ti jednom bilo izgovoreno. Bio je onaj'. Mulat, koji je, koliko sam uviđao, vrlo razborito i odvažno predvodio jedno teško putovanje, bez iznimke je bio spominjan kao ona propalica. Ta je propalica izvijestila da je onaj' bio vrlo bolestan — te da se nepotpuno oporavio. Dvojica poda mnom zatim su se nekoliko koraka udaljila, i stala šetati tamo-amo na nekoj manjoj razdaljini. Čuo sam: 'Vojna ispostava — liječnik — dvjesto milja — sad je posve sam — neizbježne odgode devet mjeseci — nema novosti — čudne glasine.' Opet su prišli, taman dok je upravitelj govorio: 'Nitko koliko ja znam, osim ako nije neka vrsta trgovca nomada — neki pošasnik, koji otima slonovaču, od domorodaca.' O kome su to sad pričali? Razabrao sam iz odsječaka da je to neki čovjek koji je trebao biti u Kurtzovom području, a koji upravitelju nije bio po volji. 'Nećemo se riješiti nepoštene konkurencije sve dok se jednog od takvih ne objesi za primjer', rekao je. 'Svakako', progundao je ovaj drugi; 'objesimo ga! Zašto ne? Sve — sve se može napraviti u ovoj zemlji. To ja kažem; nitko ti ovdje, razumiješ, ovdje, ne može ugroziti položaj. A zašto? Ti podnosiš klimu — ti ih sve nadživiš. Opasnost je u Europi; ali ondje sam prije odlaska pobrinuo da — ' Odmaknuli su se i došaptavali, a zatim su im se glasovi opet povisili. 'Taj izniman niz odgoda nije moja krivnja. Radio sam što sam bolje mogao.' Debeli je uzdahnuo 'Vrlo tužno.' 'A ta kužna apsurdnost njegovog govora, nastavio je drugi; 'dovoljno mi je smetao dok je bio ovdje. "Svaka bi postaja morala biti poput

svjetionika na putu prema boljitku, središte trgovine, jasno, ali također i humaniziranja, poboljšavanja, poduke. ” Možeš li to shvatiti — koji magarac! A htio bi biti upravitelj! Ne, to je — ’ Ovdje se zagrcnuo od prekomjernog gnušanja, pa sam za mrvicu odigao glavu. Iznenadio sam se vidjevši koliko su blizu bili — odmah poda mnom. Mogao sam im pljunuti na šešire. Gledali su u tlo, zaokupljeni mislima. Upravitelj se lupkao grančicom po nozi: njegov oštroumni rođak je podigao glavu. ‘Dobro si otkako si ovog puta došao?’ upitao je. Ovaj se prenuo. ‘Tko? Ja? Ma! Kao urica — kao urica. Ali ostali — o, zaboga! Svi bolesni. Tako brzo umiru, pritom, da nisam imao vremena poslati ih iz zemlje — to je nevjerojatno!’ ‘Hm. Baš tako’, progundao je stric. ‘Ah! dečko moj, uzdaj se u ovo — kažem ti, uzdaj se u ovo.’ Vidio sam ga kako pruža tu svoju zdepastu peraju od ruke u gesti koja je obuhvatila šumu, rukavac, blato, rijeku — kao da je uz beščasnu gizdavost pred sunčanim licem zemlje upućivao prijetvoran poziv smrti koja je vrebala, skrivenome zlu, dubokoj tami njezina srca. To me toliko zaprepastilo da sam skočio na noge i osvrnuo se prema rubu šume, kao da sam očekivao nekakav odgovor tom crnom iskazu samopouzdanja. Znao kakve glupave pomisli čovjeka katkad obuzmu. Visoka je nepomičnost stala pred te dvije prilike s prijetećim strpljenjem, iščekujući prolazak čudesne invazije.

Zajedno su na glas opsovali — iz čistog straha, vjerujem — pa su se, praveći se da ništa ne znaju o mom postojanju, okrenuli natrag ka postaji. Sunce je bilo nisko; a nagnuti naprijed jedan kraj drugog, izgledali su kao da teškom mukom uzbrdo vuku svoje dvije smiješne sjene nejednake duljine, koje su ih polako pratile preko visoke trave ne savivši nijednu vlat.

Za nekoliko je dana Ekspedicija Eldorado otišla u strpljivu divljinu, koja se zatvorila oko nje kao što se more zatvara nad roniocem. Puno kasnije stigla je vijest da su svi magarci uginuli. Ne znam ništa o sudbini manje vrijednih životinja. Oni su, bez sumnje, poput nas ostalih, našli što su zaslužili. Nisam se raspitivao. Bio sam tada prilično uzbuđen zbog izgleda da ću vrlo skoro upoznati Kurtza. Kad kažem vrlo skoro, to mislim uvjetno. Prošla su samo dva mjeseca od dana kad smo isplovili iz rukavca do dolaska na obalu podno Kurtzove postaje.

Plovidba uz tu rijeku bila je poput putovanja unatrag ka najranijim počecima svijeta, kad je raslinje divljalo zemljom, a velika stabla su kraljevala. Prazan tok, velika tišina, nepronična šuma. Zrak je bio topao, gust, težak, umrtvljen. Nikakve radosti nije bilo u blistavome sjaju sunca. Dugi potezi vodenog puta tekli su, napušteni, prema mraku zasjenjenih daljina. Na srebrnkastim sprudovima nilski konji i aligatori sunčali su se jedni do drugih. Sve šire vode protjecale su kroz gomilu šumom obraslih otoka; na toj ste se rijeci gubili kao i u pustinji, i po čitav dan strugali po pličinama, nastojeći pronaći korito, sve dok ne biste pomislili da ste ukleti i znavijek odsječeni od svega što ste nekad poznavali — negdje — vrlo daleko — možda u nekom drugom životu. Bilo je trenutaka kad bi se čovjeku vratila vlastita prošlost, kao što to ponekad biva kad ne možete ni trena odvojiti za sebe; ali došla bi u obličju nespokojnog i bučnog sna, upamćena u čudu posred sveprožimajućih stvarnosti tog čudnog svijeta biljaka, i vode, i tišine. A ta nepomičnost života nije ni u najmanjoj mjeri nalikovala nekom miru. To je bila tišina neumoljive sile nadvijene nad nedokučivu nakanu. Gledala vas je s osvetoljubivim izrazom. Kasnije sam se naviknuo na nju; nisam je više vidio; nisam imao vremena. Morao sam stalno pogađati gdje je korito; morao sam razabirati, uglavnom instinktivno, znakove skrivenih obala; učio sam mudro kucnuti zubima prije no što mi srce izleti, kad bih za dlaku izbjegao neki pakleni podli stari trupac na dnu koji bi mi namrtvo bio razderao limenku od parobroda i podavio sve hodočasnike; morao sam paziti na znake mrtvog drveta koje bismo mogli noću nacijepati za paljenje kotla narednog dana. Kad se morate brinuti za stvari takve vrste, za puka izvanjska zbivanja, stvarnost — stvarnost, kažem vam — izblijedi. Unutarnja istina je zakrivena — nasreću, nasreću. Ali svejedno sam je osjećao; često sam osjećao njezinu tajanstvenu nepomičnost kako me gleda dok izvodim svoje majmunske trikove, baš kao što vas, momci, gleda dok svaki na svom razapetom užetu izvodite predstave za — koliko ono? pola krune po skoku — ”

“Nastoj biti pristojan, Marlowe”, progundao je neki glas, pa sam znao da je još barem jedan slušatelj budan uz mene.

“Ispričavam se. Zaboravljam na čemer koji dopunjava preostalu cijenu. A doista, kakve veze cijena ima, ako se trik dobro izvede? Vi

svoje trikove vrlo dobro izvodite. A ni meni nije loše išlo s obzirom da mi je pošlo za rukom da ne potopim taj parobrod na svom prvom putovanju. Još uvijek se tome čudim. Zamislite čovjeka zavezanih očiju kome su dali da vozi kamion po lošoj cesti. Poprilično sam se znojio i tresao oko svega toga mogu vam reći. Napokon, za jednog pomorca je neoprostiv grijeh da zguli dno onoga što bi trebalo cijelo vrijeme ploviti pod njegovom paskom. Nitko možda neće za to saznati, ali vi nikad nećete zaboraviti tu škripu — a? Udarac u samo srce. Pamтите ga, sanjate ga, probudite se noću i mislite o njemu — godinama kasnije — pa vas cijelog prožmu vreli i studeni žmarci. Ne pokušavam reći da je parobrod neprestano plovio. Ne jednom se morao malo probijati, dok je dvadeset kanibala posvuda pljaskalo i guralo. Unovačili smo usput neke od tih dečki da nam budu posada. Dobri momci — kanibali — na svom mjestu. Bili su ljudi s kojima se dalo raditi, i zahvalan sam im. A, napokon, nisu jeli jedni druge preda mnom: ponijeli su sa sobom provijant, meso nilskog konja koje se pokvarilo, pa mi je misterij divljine smrdio u nosnicama. Fuu! Još ga mogu nanjušiti. Sa mnom su plovili i upravitelj i tri ili četiri hodočasnika sa svojim štapovima — svi zajedno. Ponekad bismo naišli na neku postaju u blizini obale, priljubljenu za rubove nepoznatoga, a Bijelci koji su istrčavali iz neke trošne kolibe, s velikim gestama radosti i iznenađenja i dobrodošlice, djelovali su vrlo čudno — izgledali su kao da ih ondje neke čini drže u zatočeništvu. Riječ slonovača odzvanjala bi neko vrijeme zrakom — pa bismo opet otišli dalje u tišinu, duž praznih poteza, oko nepomičnih zavoja, između visokih zidova našeg vijugavog puta, koji su šupljim klepetanjem odbijali jeku teškog ritma krmernih lopatica. Stabla, stabla, milijuni stabala, masivnih, pregolemih, protegnutih uvis; a u njihovom je podnožju, držeći se obale nasuprot struji, gmizao mali čađavi parobrod, poput tromog hrušta koji puže po podu neke velebnе arkade. Od toga ste se osjećali vrlo maleni, vrlo izgubljeni, pa ipak vas nije posve tištao, taj osjećaj. Napokon, ako ste bili mali, čađavi hrušt koji je puzao dalje — to je bilo upravo ono što ste i htjeli da čini. Kamo su hodočasnici zamišljali da on puzi ne znam. Ka nekom mjestu gdje su očekivali nešto dobiti, kladim se! Za mene je on puzio prema Kurtzu — isključivo; ali kad su parne cijevi počele curiti puzili smo vrlo polako. Razdaljine su se otvarale ispred nas i

zatvarale iza, kao da je šuma opušteno prekoračila vodu da nam zapriječi put povratka. Prodirali smo sve dublje i dublje u srce tame. Ondje je bilo vrlo tiho. Noću bi ponekad bubnjanje iza zavjese stabala doprlo uz rijeku i ostalo jedva čujno, kao da lebdi u zraku nad našim glavama, sve do praskozorja. Je li ono označavalo rat, mir ili molitvu nismo mogli znati. Zore je oglašavalo nalijeganje studene mirnoće; drvosječe su spavale, vatre su im slabo gorjele; trgnuli biste se od pucanja grančice. Bili smo lutalice po prethistorijskoj zemlji, nekoj zemlji koja je nosila obličje neznanog planeta. Mogli smo se zamisliti kao prve ljude koji prisvajaju neko ukleto nasljedstvo, koje će se upokojiti po cijenu duboke patnje i pretjeranog odricanja. Ali odjednom, dok smo se mučili oko nekog zavoja, načas bi se ukazali zidovi od rogožine, šiljati krovovi od trave, prasnula bi vika, zakovitlali se crni udovi, mnoštvo dlanova bi pljeskalo, stopala bi toptala, tijela bi se njihala, oči bi kolutale, pod strijehom teških i nepomičnih krošnji. Parobrod se polako mučio dalje na rubu crne i nespoznatljive mahnitosti. Prethistorijski čovjek nas je proklinjao, molio nam se, pozdravljao nas — tko bi znao? Bili smo odsječeni od razumijevanja svog okoliša; klizili smo kraj njega poput aveti, u čudu i potajnoj odvratnosti, kao što bi razumni ljudi bili pred provalom oduševljenja u ludnici. Nismo mogli razumjeti zato što smo bili predaleko i nismo se mogli prisjetiti, zato što smo putovali kroz noć prvih doba, onih doba koja su prošla, jedva ostavivši pokoji trag — i nijednu uspomenu.

Zemlja je djelovala nezemaljski. Navikli smo promatrati okovano obličje pokorena čudovišta, ali ondje — ondje se moglo promatrati čudovišnog i slobodnog stvora. Bilo je nezemaljski, a ljudi su bili — ne, nisu bili neljudski. Pa, znate, to je bilo najgore u tome — to podozrijevanje da oni nisu neljudi. Čovjeku bi polako svanulo. Urlali su i skakali, i vrtjeli se, i ispuštali užasne zvukove; ali ono što bi vas ushitilo bila je sama pomisao na njihovu ljudskost — poput vaše — pomisao na vaše udaljeno srodstvo s tom divljom i strastvenom halabukom. Ružnom. Da, bila je prilično ružna; ali ako ste bili dovoljno velik čovjek, priznali biste sebi da se u vama nalazi onaj najslabiji tračak odgovora na stravičnu iskrenost te buke, nejasna sumnja da u njoj postoji neko značenje koje biste vi — vi tako udaljeni od noći prvih doba — mogli razumjeti. A zašto ne? Čovjekov

um je sposoban za sve — zato što je sve u njemu, sva prošlost baš kao i sva budućnost. Čega je ondje na poslijetku bilo? Radosti, straha, tuge, odanosti, odvažnosti, gnjeva — tko bi znao?—ali istine — istine s koje je skinut plašt vremena. Neka budala zjapi i drhti — čovjek znade, i može promatrati, a da ne trepne. Ali mora u najmanju ruku biti čovjek ravan onima na obali. Njihovu istinu mora dočekati vlastitom stvarnom vrijednošću — vlastitom urođenom snagom. Načela neće biti dovoljna. Stečevine, odjeća, dopadljive krpe — krpe koje će odletjeti kad ih se prvi put dobro protrese. Ne; treba vam odlučno vjerovanje. Poziv meni u toj vražjoj dernjavi — ima li ga? Vrlo dobro; čujem; priznajem, ali imam i ja glas, također, a za dobro ili zlo moj glas je takav da ga se ne može ušutkati. Naravno, budala je, u svom čistom strahu i krasnim osjećajima, uvijek na sigurnom. Tko to gundā? Čudite se što nisam otišao na obalu da malo urlam i plešem? Pa, ne — nisam. Krasne pobude, kažete? Krasne pobude, k vragu s njima! Nisam imao vremena. Morao sam se petljati s olovnim bjelilom i pramenovima kudjelje dok sam pomagao da se omotaju te šuplje parne cjevi — kažem vam. Morao sam paziti na kurs, i zaobilaziti one trupce, i povući limenku milom ili silom.

Bilo je dovoljno površinske istine u tim stvarima da spasi i mudrijeg od mene. A svako toliko morao sam provjeriti divljaka koji je bio ložač. Radilo se o poboljšanom primjerku; znao je potpaliti okomiti kotao. Bio je ondje poda mnom, i, dajem vam riječ, vidjeti njega bilo je poučno kao i gledati psa u nakaradnim hlačicama i šeširu s peruškom kako hoda na stražnjim nogama. Nekoliko mjeseci obuke dostajalo je tom zaista krasnom dečku. Škiljio je prema mjeraču pare i mjeraču vode s očiglednim naporom da bude neustrašiv — a imao je zašiljene zube, također, siroti đavo, i vuna s tjemena bila mu je izbrijana u čudne uzorke, a na oba obraza su mu bila po tri ukrasna ožiljka. Trebao je biti na obali i pljeskati rukama i toptati nogama, a umjesto toga je naporno radio, kao sužanj neznanih vradžbina, pun sve boljeg znanja. Bio je koristan jer je bio poučen; a ono što je znao bilo je ovo — i ako vode u onome prozirnome nestane, zloduh u kodu će se razbjesniti od siline svoje žeđi, i strahovito se osvetiti. Pa se tako preznojavao i ložio i ustrašeno promatrao staklo (sa sklepanom hamajlijom, izrađenom od krpa, privezanom za ruku, i komadom ulaštene kosti, velikim poput sata, plošno umetnutim u

donju usnu), dok su šumovite obale polako klizile kraj nas, kratka buka je ostala otraga, beskonačne milje tišine — i puzali smo dalje, prema Kurtzu. Ali trupaca je bilo svuda, voda je bila varljiva i plitka, u kodu kao da je doista obitavao nadureni demon, pa tako ni ložač ni ja nismo uopće imali vremena zaviriti u svoje jezovite misli.

Pedesetak milja prije Unutarnje postaje naišli smo na kolibu od pruća, jedan nagnut i tugaljiv jarbol, s kog su vijorili neprepoznatljivi dronjci nečega što je bio nekakav stijeg, te uredno položenu hrpu drveta. To se nije očekivalo. Izašli smo na obalu, i na naslaganim cjepanicama našli komad drvene ploče s nekakvim izbljedjelim tekstom napisanim olovkom. Kad smo ga odgonetnuli glasio je: 'Drvo za vas. Požurite. Pridite oprezno.' Postojao je i potpis, ali bio je nečitak — ne Kurtz — neka puno dulja riječ. Požurite. Kamo? Uzvodno? 'Pridite oprezno.' Nismo to činili. Ali upozorenje se nije moglo odnositi na mjesto gdje bismo ga mogli naći tek nakon što pridemo. Gore nešto nije bilo u redu. Ali što — i u kojoj mjeri? To je bilo pitanje. Ozlojeđeno smo komentirali imbecilnost takvog telegrafskog stila. Grmlje oko nas nije ništa kazalo, a nije nam dalo niti da baš daleko vidimo. Razderana zavjesa od crvenog kepera visjela je na vratima kolibe, i tužno nam klepetala u lice. Boravište je bilo napušteno; ali mogli smo vidjeti da je ondje nedugo ranije živio neki Bijelac. Ostao je grub stol — ploča na dva stupića; gomila otpada počivala je u mračnom zakutku, a kraj vrata sam podigao jednu knjigu. Izgubila je korice, a stranice su joj od listanja došle u stanje iznimno prljave mekoće; ali hrbat je bio s ljubavlju svježeprošiven bijelim pamučnim koncem, koji je još djelovao čisto. Radilo se o iznimnom nalazu. Naslov joj je bio Razmatranje određenih pitanja pomorstva, od nekog čovjeka, Towera, Towsona — tako se nekako zvao — mornaričkog majstora Njegovog Veličanstva. Štivo je djelovalo posve suhoparno, s ilustracijama nacрта i odbojnim tablicama s brojkama, a primjerak je bio star šezdeset godina. Postupao sam s tim čudesnim antikvitetom s najvećom mogućom nježnošću, da mi se ne raspadne u rukama. U njoj je Towson ili Towser predano razmatrao silu kidanja brodskih lanaca i konopa, te ostale slične stvari. Ne naročito očaravajuća knjiga; ali na prvi pogled se dalo u njoj vidjeti usredotočenost pristupa, iskrenu obuzetost pravilnim načinom obavljanja posla, zbog čega su te stranice,

domišljene pred toliko godina, sjale svjetlošću koja nije bila samo stručna. Taj me prostodušni stari mornar svojim pričama o lancima i vitlima natjerao da zaboravim džunglu i hodočasnike uz slastan osjećaj da sam naišao na nešto nedvojbeno stvarno. To što je takva knjiga bila ondje samo je po sebi bilo čuderno; ali još su me više zaprepastile olovkom unesene zabilješke na margini, koje su se očigledno odnosile na tekst. Nisam mogao vjerovati svojim očima! Bile su šifrirane! Da, djelovale su šifrirano. Zamislite si čovjeka koji sa sobom vuče knjigu takve vrste u ovu zabit pa je proučava — i unosi zabilješke — i to šifrirane! Radilo se o začudnom misteriju.

Već sam neko vrijeme bio nejasno svjestan neke zabrinjavajuće buke, pa sam, kad sam otvorio oči vidio da je naslaganih drva nestalo, a da upravitelj, uz potporu svih hodočasnika, više prema meni s obale. Spremio sam knjigu u džep. Uvjeravam vas da mi je prekinuti čitanje bilo kao da bivam otrgnut iz pribježišta nekog starog i čvrstog prijateljstva.

Potjerao sam kljasti stroj unaprijed. 'To je zacijelo taj bijedni trgovac — taj uljez', uskliknuo je upravitelj, osvrćući se zlehudo ka mjestu koje smo napustili. 'Zacijelo je Englez', rekao sam. 'To mu neće pomoći da izbjegne nevolje ako ne bude pazio', mračno je promrmljao upravitelj. Zamijetio sam s prividnom nevinošću da nijedan čovjek nije siguran od nevolja na ovome svijetu.

Struja je sad bila snažnija, činilo se da je parobrod na izdisaju, lopatice na krmu mlohavo su bućkale, a ja sam se zatekao kako na iglama osluškujem svaki naredni takt broda, jer sam trijezno bio svjestan da bi nesretnik svakoga časa mogao izdahnuti. Bilo mi je kao da promatram zadnje treptaje života. Ali još smo puzali. Ponekad bih odabrao neko drvo malo pred nama kako bih izmjerio naše napredovanje prema Kurtzu, ali bez iznimke bih ga zamijenio prije nego što bismo ga dosegli. Držati pogled tako dugo na jednoj stvari nadilazilo je ljudsko strpljenje. Upravitelj je iskazivao prekrasnu klonulost duha. Ja sam se sekirao i trudio i počeo se prepirati sam sa sobom oko toga hoću li otvoreno popričati s Kurtzom; ali prije nego što sam mogao donijeti bilo kakav zaključak palo mi je na pamet da bi i moje pričanje i moja šutnja, zapravo i bilo koji drugi moj postupak, bili naprosto jalovi. Kakve je veze imalo što bilo tko znade ili zanemaruje? Kakve je veze imalo tko je upravitelj? Čovjek

ponekad dobije takav bljesak spoznaje. Najhitnije u svemu ovome ležalo je duboko pod površinom, izvan mog dosega, i izvan moje mogućnosti uplitanja.

Podvečer drugoga dana prosudili smo da smo na oko osam milja od Kurtzove postaje. Ja sam htio tjerati dalje; ali upravitelj je djelovao ozbiljno, i kazao mi da je ondje gore plovidba tako opasna da bi bilo preporučljivo, s obzirom da je sunce već vrlo nisko, pričekati tu gdje jesmo do narednog jutra. Nadalje, istaknuo je da ako ćemo slijediti upozorenje da pridemo oprezno, moramo prići po danu — ne u sumrak, niti po mraku. To je u potpunosti imalo smisla. Osam milja za nas je predstavljalo gotovo tri sata vožnje, a pritom sam još uočio i sumnjivo mreškanje na gornjem kraju poteza rijeke. Svejedno, neizrecivo sam se uzrujao zbog ove odgode, i to vrlo nerazumno, s obzirom da jedna noć više nije mogla biti naročito bitna nakon toliko mjeseci. S obzirom da smo drva imali napretek, a oprez je bio ključan, usidrio sam brod na sredini toka. Potez je bio uzak, ravan, s visokim stranicama poput usjeka za željeznicu. Sumrak je uklizao u njega dugo prije no što je sunce zašlo. Struja je tekla glatko i žustro, ali nijema je nepomičnost zasjele na obale. Živa su stabla, svezana penjačicama i svakim živim grmom u raslinju, mogla baš biti i okamenjena, sve do najtanje grančice, do najlakšeg listića. Nije se radilo o spavanju — djelovalo je neprirodno, poput stanja transa. Nije se moglo čuti ni najslabiji zvuk bilo koje vrste. Gledali biste u čudu, dok ne počnete sumnjati da ste gluhi — zatim je odjednom pala noć, pa vas također i oslijepila. Oko tri ujutro skočila je nekakva ribetina, a od glasnog pljuska sam poskočio kao na pucanj iz puške. Kad je sunce izašlo, okruživala nas je bijela magla, vrlo topla i ljepljiva, koja je zasljepljivala i više od noći. Nije se mijenjala ili kretala; naprosto je postojala i stajala svuda oko vas poput nečeg čvrstog. Oko osam ili devet, možda, podigla se kao što se odiže zasun. Ugledali smo mnoštvo divovskih stabala, golemu isprepletenu džunglu, nad kojom je visjela žarka kuglica sunca — sve savršeno nepomično — a zatim se bijeli zasun opet spustio, glatko, kao da kliže po podmazanim utorima. Naredio sam da se lanac, koji smo počeli uvlačiti, opet otpusti. Prije nego što se prestao odmotavati uz prigušen zveket, jedan je povik, vrlo glasan povik, kao od beskonačnog očaja, polako projezdio neprozirnim zrakom. Prestao je. Žamor negodovanja,

uobličen u divljačke disonance, ispunio nam je uši. Od njegove čiste neočekivanosti kosa mi se naježila pod kapom. Ne znam kako se dojmio drugih: meni je djelovalo kao da je sama maglica vrisnula, tako se iznenadno, i prividno odasvud u isti mah, nadigla ta žestoka i žalobna vreva. Vrhunac je dosegla užurbanim praskom gotovo nepodnošljivo pretjeranih krikova, koji su uminuli i ostavili nas ukočene u raznim smiješnim položajima, kako tvrdoglavo slušamo gotovo u jednakoj mjeri stravičnu i pretjeranu tišinu. 'Bože dragi! Što bi to trebalo — ' promućao je kraj mog lakta jedan od hodočasnika — sitan debeljko, s pepeljastom kosom i crvenim zaliscima, koji je nosio čizme s kopčanjem sa strane i ružičastu pidžamu zagurano u čarape. Druga dvojica ostala su razjapljenih usta čitavu minutu, zatim šmugnula u kabinu, te neobuzdano istrčala i počela sijevati ustrašenim pogledima, držeći Winchesterke u stavu 'spremno'. Ono što smo mogli vidjeti bio je samo parobrod na kom smo bili, obrisa zamućenih kao da se počinje rastapati, te magleni pojas vode, širok možda pola metra oko njega — i to je bilo sve. Ostatka svijeta nije bilo nigdje, što se ticalo naših očiju i ušiju. Baš nigdje. Nestao je, iščezao; pometen je ne ostavivši za sobom ni šapat ni sjenku.

Otišao sam naprijed i naredio da se lanac prikrati, tako da budemo spremni podići sidro i smjesta pokrenuti parobrod, bude li nužno. 'Hoće li napasti?' prošaptao je neki zadivljeni glas. 'Sve će nas poklati u ovoj magli', promrmljao je drugi. Lica su se trzala od te napetosti, ruke su blago podrhtavale, oči su zaboravljale trepnuti. Bilo je vrlo zanimljivo vidjeti kontrast izraza Bijelaca i crnih momaka u našoj posadi, koji su na tom dijelu rijeke bili jednaki stranci kao i mi, premda su im domovi bili samo osamsto milja dalje. Bijelci, naravno iznimno rastrojeni, k tome su imali i zanimljiv izgled bolne šokiranosti tako strahovitom vikom. Ovi drugi su imali pripravan, prirodno radoznao izraz; ali lica su im u biti bila mirna, čak i onom jednom ili dvojici koji su se iscerili uvlačeći lanac. Nekolicina je razmijenila kratke, grlene rečenice, koje su izgleda riješile stvar na njihovo zadovoljstvo. Njihov predvodnik, mladi crnac širokih prsa, strogo odjeven u tamnoplave tkanine s resama, stao je kraj mene. 'Aha!' rekao sam, naprosto iz druželjubivosti. 'Ulovi njega, presjekao me, dok su mu se oči podliveno širile, a šiljasti zubi bljesnuli — 'ulovi njega. Daj njega nama.' 'Vama, a?' upitao sam ga; što biste vi učinili

s njim?’ ‘Pojesti ga!’ rekao je, britko, pa se laktom oslonio na rukohvat i pogledao u maglu s dostojanstvenim i duboko zamišljenim držanjem. Bez sumnje bih se bio dolično užasnua, da mi nije palo na pamet da su on i njegovi dečki zacijelo vrlo gladni: da su zacijelo postajali sve gladniji barem u posljednjih mjesec dana. Bili su angažirani na šest mjeseci (ne bih rekao da je ijedan od njih imao neki jasan pojam vremena, kao što ga mi na isteku beskonačnih era imamo. Još uvijek su pripadali počecima vremena — nisu imali naslijeđenog iskustva da ih pouči, očigledno), i razumije se, sve dok je postojao komad papira s tekstom sukladnim ovom ili onom apsurdnom zakonu sročenom nizvodno, nikome nije na pamet padalo da se brine oko toga kako će oni živjeti. Svakako su sa sobom ponijeli nešto trulog mesa nilskog konja, koje nije moglo dugo potrajati, ionako, čak i da hodočasnici nisu, usred jedne šokantne halabuke, bacili priličnu količinu toga preko palube. To je djelovalo kao bahat postupak; ali zapravo se radilo o legitimnoj samoobrani. Ne možete udisati mrtvu nilsku konjetinu dok ste budni, dok spavate i dok jedete, a da istovremeno zadržite svoj skliski batak u rukama. Pored toga, svakog tjedna su im davali tri komada mjedene žice, dugačka po oko četvrt metra; u teoriji su si trebali tom valutom kupovati provijant u selima uz rijeku. Jasno vam je kako je to uspijevalo. Ili nije bilo sela, ili su im žitelji bili neprijateljski raspoloženi, ili upravitelj koji se poput nas ostalih hranio iz limenki, s povremenim dodatkom kakvog jarca, nije htio zaustaviti parobrod iz nekakvog više-manje neshvatljivog razloga. Tako da, osim ako nisu gutali sami žicu, ili od nje pravili omče za hvatanje ribe, nije mi jasno kakve su koristi mogli imati od svoje ekstravagantne plaće. Moram reći da su isplate stizale s pravodobnošću kakva i dolikuje jednoj velikoj i časnoj trgovačkoj kompaniji. Inače, jedino što sam vidio da imaju za jelo — premda nije djelovalo ni najmanje jestivo — bilo je nekoliko gruda neke tvari nalik na napola skuhanu tijesto, boje prljave lavande, koje su im bile zamotane u listove, pa su tu i tamo progutali komadić, ali tako malen da se činilo da to rade više zbog dojma nego iz neke ozbiljne nakane da se prehrane. Zašto u ime svih proždrljivih đavola gladi nisu nasrnuli na nas — bila su ih tridesetorica naspram nas petorice — pa da se bar jednom nasite, čudi me danas kad se toga sjetim. Bili su veliki i moćni ljudi bez

naročite sposobnosti da odvagnu posljedice, hrabri, snažni, još uvijek, premda im koža više nije bila sjajna, a ni mišići više čvrsti. A vidio sam da je neka suzdržanost, jedna od onih ljudskih tajni koje mrse račune vjerojatnosti, ondje stupila na scenu. Gledao sam ih s naglo povećanim zanimanjem — ne zato što mi je palo na pamet da bi me oni prilično skoro mogli pojesti, premda vam moram reći da sam baš tada uvidio — u novom svjetlu, s obzirom na stanje — koliko nejestivo hodočasnici izgledaju, te sam se ponadao, da, izričito sam se ponadao, da moj izgled nije toliko — kako da to kažem? — toliko — neukusan; što je trunka fantastične taštine koja se dobro uklapala u snatrenje koje mi je u to vrijeme prožimalo čitave dane. Možda sam imao neku malu groznicu, također. Čovjek ne može dovijeka živjeti s prstom na svome bilu. Često sam imao 'neku malu groznicu', ili nešto malo drugih stvari — zaigranih dodira šapama divljine, uvodnih tričarija prije ozbiljnijeg napada koji je stizao kad bi došlo vrijeme. Da; promatrao sam ih kao što biste svako ljudsko biće, s radoznalošću prema njihovim nagonima, porivima, sposobnostima, slabostima, kad se suoče s iskušenjem neke neumoljive fizičke nužde. Suzdržanost! Koja moguća suzdržanost? Je li to bilo praznovjerje, odvratnost, strpljivost, strah — ili nekakva primitivna počast? Nikakav strah se ne može suprotstaviti gladi, nikakvo strpljenje je ne može izmoriti, odvratnost naprosto ne postoji ondje gdje je glad; a što se tiče praznovjerja, vjerovanja, te onoga što biste mogli nazvati načelima, ona vrijede manje od daha na vjetru. Zar ne poznajete đavole trajnoga gladovanja, njihovo mučenje do beznađa, njihove crne misli, njihovu tmurnu i nadvijenu svirepost? Eto, ja ih poznajem. Čovjeku je potrebna sva urođena snaga da se pošteno odupre gladi. Stvarno je lakše suočiti se sa smrću voljenih, gubitkom časti, te prokletstvom vlastite duše — nego s ovakvom produljenom gladi. Tužno, ali istinito. A ti dečki, također, nisu imali nikakvog zemaljskog razloga za bilo kakve skrupule. Suzdržanost! Jednako bih tako očekivao suzdržanost od hijene koja se šunja među leševima na bojnom polju. Ali ta mi je činjenica bila pred nosom — zasljepljujuća činjenica, kad se ugleda poput pjene nad morskim dubinama, poput mreškanja na nekoj nedokučivoj enigmi, misterij veći — kad sam razmislio — od onog začudnog, neobjašnjivog tona beznadne tuge u tom divljačkom

žamoru koji je prohujao kraj nas s riječne obale, iza slijepe bjeline magle.

Dva hodočasnika su se prepirala žustrim šaptom oko točne obale. 'S lijeve.' 'Ne, ne; kako možeš? S desne, desne, naravno.' 'Ovo je vrlo ozbiljno', rekao je upraviteljev glas iza mene; 'satrlo bi me da se išta dogodi g. Kurtzu prije no što dospijemo onamo.' Pogledao sam ga, i nisam imao ni najmanje dvojbe da je iskren. Bio je baš onakav čovjek koji bi želio zadržati formu. To je bila njegova suzdržanost. Ali kad je promrmljao nešto o tome da smjesta nastavimo, nisam si dao truda čak ni da mu odgovorim. Znao sam, a i on je znao, da je to nemoguće. Da smo otpustili svoju sponu s koritom, ostali bismo potpuno u zraku — u prostoru. Ne bismo bili u stanju znati kamo idemo — uzvodno ili nizvodno, ili poprijeko — sve dok ne dosegneмо jednu ili drugu obalu — a tad ne bismo isprva znali o kojoj se radi. Naravno da se nisam ni pomaknuo. Nije mi se dalo sudarati. Ne biste mogli ni zamisliti smrtonosnije mjesto za nasukavanje. Sve i da se smjesta ne podavimo, svakako bismo brzo izginuli na ovaj ili onaj način. 'Dajem vam dopuštenje da se izložite svakom riziku, rekao je, nakon kratke šutnje. 'Odbijam se izložiti bilo kojem', rekao sam, kratko; što je bio upravo onaj odgovor koji je očekivao, premda ga je njegov ton možda iznenadio. 'Pa, moram se ravnati prema vašoj prosudbi. Vi ste kapetan', rekao je, izraženo uljudno. Okrenuo sam mu svoje rame u znak zahvalnosti, i pogledao u maglu. Koliko će potrajati? Radilo se o najbeznadnijem bdijenju. Prilazak tom Kurtzu koji kamči slonovaču iz tog nesretnog grmlja bio je prožet s toliko opasnosti kao da je on neka začarana kraljevna koja spava u čudesnom dvorcu. 'Hoće li napasti, što kažete?' upitao je upravitelj, povjerljivim tonom.

Nisam mislio da će napasti, iz nekoliko očiglednih razloga. Gusta magla je predstavljala jedan. Kad bi se otisnuli s obale u kanuima izgubili bi se u njoj, kao što bismo se i mi da se pokušam pokrenuti. Ipak, jednako sam tako prosudio da je džungla na obje obale posve neprobojna — pa ipak je u njoj bilo očiju, očiju koje su nas vidjele. Međutim, za kratkog razvedravanja nisam vidio nijedan kanu nigdje na ovom potezu — svakako ne ispred parobroda. Ali ono što mi je učinilo pojam napada nepojmljivim bila je priroda buke — povika koje smo čuli. Nisu sadržavali razjarenost koja bi slutila na to da smjesta

kane napasti. Koliko god da su bili neočekivani, divlji i siloviti, ostavili su na mene neodoljiv dojam žalosti. Pogled na parobrod je iz nekog razloga ispunio te divljake neobuzdanim tugovanjem. Opasnost, ako je i postojala, razjasnio sam si, nalazila se u tome što se nalazimo blizu velike i nesputane ljudske strasti. Čak i krajnja tuga može si na koncu dati oduška u nasilju — ali daleko češće poprima oblik apatije...

Trebali ste vidjeti kako hodočasnici zure! Nisu imali srca da se iscere, ili čak da me psuju; ali vjerujem da su mislili kako sam poludio — od straha, možda. Održao sam im pravu lekciju. Dragi moji dječaci, nema svrhe da se trudimo. Da bdijemo? Pa, valjda pretpostavljate da sam pogledom u magli tražio znakove odizanja kao što mačka gleda miša; ali za bilo što drugo oči nam nisu bile od iole veće koristi nego da smo bili zakopani u naslagu vate duboku nekoliko milja. Takav je to i bio osjećaj —zagušljiv, topao, sparan. Uostalom, sve što sam rekao, premda je zvučalo ekstravagantno, apsolutno je odgovaralo činjenicama. Ono što smo nakon toga nazvali napadom prije je bio pokušaj odbijanja. Postupak je bio vrlo daleko od neke agresivnosti — nije bio čak ni obramben, u uobičajenom smislu: bio je poduzet pod stresom očajavanja, i u svojoj je biti bio posve zaštitnički.

Do toga je došlo, trebao bih reći, dva sata nakon što se magla digla, a započelo je na mjestu, grubo govoreći, oko milju i pol ispod Kurtzove postaje. Upravo smo se prokoprcali i proklepetali oko jednog zavoja, kad sam ugledao otočić, sićušan jarkozelen travnat brežuljak, posred toka. Nije bilo drugih nalik njemu; ali kad smo dalje zamakli, uočio sam da se radi o početku dugačkoga spruda, ili prije lanca pličina protegnutih duž sredine rijeke. Bile su bezbojne, sasvim isprane, a sve su se dale vidjeti tik pod vodom, baš kao što se čovjekova kralježnica vidi gdje se proteže sredinom leđa tik pod kožom. Sad sam, koliko sam vidio, mogao proći slijeva ili zdesna tome. Nisam poznavao niti jedno korito, naravno. Obale su izgledale prilično podjednako, dubina se činila ista; ali kako sam bio obaviješten da je postaja na zapadnoj strani, prirodno sam se uputio ka zapadnome prolazu.

Tek što smo ozbiljno zašli u njega postalo mi je jasno da je puno uži nego što sam pretpostavljao. Nama slijeva ležala je dugačka

neprekinuta pličina, a zdesna visoka, strma obala posve obrasla grmljem. Stabla su u zbijenim redovima stajala nad grmljem. Grančice su se gusto nadvijale nad struju, a svako toliko bi se velika grana nekog drveta kruto ispružila iznad toka. Tad je poslijepodne bilo već prilično odmaklo, lice šume se smračilo, a široka pruga sjene već je pala na vodu. U toj smo sjeni plovili uzvodno — vrlo polako, kao što možete i zamisliti. Držao sam brod prilično blizu obale — ondje je voda bila najdublja, kao što sam doznao od mjerne motke.

Jedan od mojih gladnih i strpljivih prijatelja mjerio je dubinu na pramcu odmah poda mnom. Ovaj parobrod je bio prava natrpana skela. Na palubi su stajale dvije kućice od tikova drveta, s vratima i prozorima. Kotao je bio sprijeda, a strojevi odmah do krme. Nad svim tim se nalazio lagani krov, osovljen na stupiće. Dimnjak se uzdizao kroz taj krov, a pred dimnjakom je kolibica od tankih dasaka služila kao pilotska kabina.

U njoj su bili kauč, dva poljska stolca, napunjena puška Martini-Henry naslonjena u jednom kutu, sićušan stolić, te kormilo. Imala je široka vrata sprijeda i široke grilje s obje strane. Sve je to uvijek bilo širom otvoreno, razumije se. Dane sam provodio ondje gore na samom prednjem kraju toga krova, pred vratima. Noću sam spavao, ili barem pokušavao, na kauču. Jedan plećati crnac, pripadnik nekog priobalnog plemena, kojeg je obučio moj nesretni prethodnik, bio je kormilar. Nosio je par mjedenih naušnica i plavu tkaninu omotanu od struka do gležnjeva, a sebe je smatrao najpametnijim na svijetu. Bio je najnestabilnija budala koju sam ikad vidio. Beskonačno je gizdavo kormilario dok si bio uz njega; ali ako bi mu se maknuo s vidika, istog časa bi ga obuzela najbjednija kukavnost, pa bi dozvolio da ga taj bogalj od parobroda za tili čas nadvlada.

Gledao sam dolje u mjernu motku, i prilično se uzrujavao što vidim da pri svakom pokušaju ona još malo više strši iz te rijeke, kad sam uočio da moj mjerač odjednom odustaje od tog posla, te se prostire nauznak po palubi, ne potrudivši se čak ni uvući svoju motku. Ipak ju je nastavio držati, pa se vukla po vodi. Istovremeno je ložać, kojeg sam također mogao vidjeti poda mnom, naglo sjeo pred svoju peć i prignuo glavu. Začudio sam se. Zatim sam morao itekako brzo pogledati u rijeku, jer nam se na putu prepriječio trupac. Štapići,

sićušni štapići, letjeli su oko nas — gusto: šibali su mi pred nosom, padali pod mene, udarali iza mene u pilotsku kabinu. Cijelo su ovo vrijeme rijeka, obala, šuma, bile vrlo tihe — savršeno tihe. Mogao sam samo čuti teški pljuskavi klopot krmernih lopatica i to bubnjanje. Nespretno smo zaobišli trupac. Strelice, Jupitra mi! Gađali su nas! Brzo sam ušao unutra da zatvorim grilju s obalne strane.

Onaj budalaš od kormilara, s rukama na palcima kormila, podizao je visoko koljena, toptao stopalima, škrgutao zubima, poput zauzdana konja. Proklet bio! A mi smo se zaniјeli na tri metra do obale. Morao sam se sasvim ispružiti van da dohvatim tešku grilju, pa sam ugledao lice među lišćem u ravnini s moјim kako me netremice vrlo svirepo gleda, te sam odjednom, kao da mi je veo smaknut s očiju, razabrao, duboko u isprepletenome mraku, naga prsa, ruke, noge, prodorne oči — svud po grmlju roјili su se ljudski udovi u pokretu, svjetlucavi, brončane boje. Grančice su se tresle, njihale i šuštale, strelice su letjele iz njih, a zatim se grilja zatvorila. 'Usmјeri ga ravno', rekao sam kormilaru. Kruto je držao glavu, licem prema naprijed; ali oči su mu se kolutale, nije prestajao, blago je podizao i spuštao noge, a usta su mu se malo pjenila. 'Smiri se!' rekao sam mu bijesno. Jednako sam tako mogao narediti drvetu da se ne nјiše na vjetru. Skočio sam van. Poda mnom su mnoga stopala hitala po čeličnoј palubi; zbunjeno se vikalo; neki je glas vrisnuo: 'Možete li okrenuti?' Primijetio sam mreškanje u obliku slova V na vodi pred nama. Što? Još jedan trupac! Pod stopalima mi je odjeknuo prasak pušaka. Hodočasnici su zapucali iz svojih Winchesterki, te su naprosto prskali to grmlje olovom. Stvorilo se vraški puno dima koji je polako odlebdio prema naprijed. Opsovao sam ga. Sad nisam mogao vidjeti niti mreškanje niti trupac. Stao sam na vrata i upirao pogled, a strelice su dolijetale u rojevima. Možda su bile otrovne, ali izgledale su kao da ne bi mogle ubiti ni mačku. Grmlje je počelo klokotati. Naši cjepači nadigli su ratnički poklič; pucanj puške tik iza moјih leđa zaglušio me. Brzo sam se osvrnuo, a pilotska je kabina još bila puna buke i dima kad sam skočio prema kormilu. Budalaš crnjo je sve pustio da bi otvorio tu grilju i opalio iz te Martini-Henryjevke. Stajao je kraj širokog otvora i blistao, a ja sam mu doviknuo da se vrati, dok sam ispravljao nagli zaokret parobroda. Nije bilo prostora da ga okrenem sve i da sam

htio, trupac je bio negdje vrlo blizu pred nama u tom prokletom dimu, nije se smjelo časiti ni časa, tako da sam ga samo stjerao u obalu — ravno u obalu, gdje sam znao da je voda duboka.

Polako smo se probijali kroz nadvijeno grmlje u kovitlacu slomljenih grančica i razletjelog lišća. Puškaranje odozdo se prekinulo, kao što sam i predvidio da će biti kad se prskalice isprazne. Zabacio sam glavu zbog nekog bljeska koji je prošuštao čitavom pilotskom kabinom, ušavši kroz jedno okno i izašavši na drugo. Pogledao sam iza ludog kormilara, koji je tresao praznu pušku i urlao prema obali, te uočio nejasna obličja ljudi koji su prignuto trčali, skakali, klizili, daleki, nepotpuni, nestalni. Nešto se veliko pojavilo u zraku pred griljom, puška je pala preko palube, a čovjek je brzo ustuknuo, pogledao me preko ramena na izniman, dubok, prisan način, te mi pao pod noge. Sljepoočnicom je dvaput udario u kormilo, a vrh nekakvog velikog štapa zaklepetao je i prevalio mali poljski stolac. Izgledalo je kao da je oteo taj predmet nekome s kopna te zbog toga izgubio ravnotežu. Rijetki dim se raspršio, trupac smo zaobišli, a kad sam pogledao pred nas vidio sam da ću za nekih stotinjak metara slobodno moći odlijepiti brod od obale; ali stopala su mi postala tako topla i vlažna da sam morao spustiti pogled. Čovjek se bio prevrnuo na leđa i zurio je ravno u mene; objema rukama je grčevito držao taj štap. Radilo se o dršci koplja koje ga je, ili bačeno ili ubodeno kroz okno, pogodilo u bok tik pod rebra; oštrica se zarila i nestala, ostavivši zastrašujući rasjek; cipele su mi bile pune; lokva krvi ležala je vrlo mirno, svjetlucajući se tamnocrveno pod kormilom; oči su mu blistale začuđujućim sjajem. Puškaranje je opet provalilo. Gledao me tjeskobno, držeći se koplja kao nečega dragocjenog, kao da se boji da ću mu ga pokušati oduzeti. Morao sam uložiti napor da odvojim svoje oči od njegovoga pogleda i posvetim se kormilarenju. Jednom sam rukom napipao nad glavom uže parne zviždaljke, te žurno potegnuo pisak za piskom. Graja ljutih i ratobornih povika istog je trena prestala, a zatim se iz dubine šume nadigao tako drhtav i rastegnut lelek žalobnog straha i posvemašnjeg beznađa kakav se može zamisliti da prati bijeg posljednje nade sa zemlje. Veliko je komešanje zavladao grmljem; pljusak strelica je prestao, nekoliko je naciljanih pucnjeva oštro odjeknulo — zatim tišina, u kojoj je lijeni ritam krmenih lopatica jasno dopro do mojih ušiju. Okrenuo sam

kormilo snažno udesno u trenutku kad se hodočasnik u ružičastoj pidžami, vrlo zajapuren i uzbuđen, pojavio na vratima. 'Upravitelj me šalje — ' počeo je službenim tonom, te se prekinuo. 'Bože mili!' rekao je, zabuljivši se u ranjenika.

Nas dva Bijelca stajali smo nad njim, a njegov nas je blistavi i propitljivi pogled obojicu obuhvatio. Tvrdim da se činilo kao da će nam svakog časa postaviti pitanje na nekom razumljivom jeziku; ali umro je ne ispustivši ni glasa, ne pomaknuvši ni prsta, ne trznuvši ni mišićem. Tek se u posljednjemu trenutku, kao da odgovara na neki znak koji nismo mogli vidjeti, na neki šapat koji nismo mogli čuti, teško namrštio, i to je mrštenje dalo njegovoj crnoj posmrtnoj maski nepojmljivo tmuran, sumoran i prijeteći izraz. Blistavilo propitljivog pogleda brzo je izbljedjelo u ispraznu zastakljenost. 'Možete li kormilariti?' upitao sam odsječno agenta. Nije djelovao nimalo sigurno; ali ja sam mu ščepao ruku, pa je smjesta shvatio da ga kanim staviti za kormilo htio on to ili ne. Da vam kažem istinu, bilo mi je morbidno stalo da si promijenim cipele i čarape. 'Mrtav je, mrmljao je momak, pod strahovitim dojmom. 'U to nema sumnje', rekao sam ja, mahnito potežući svoje vezice. 'A usput, pretpostavljam da je i g. Kurtz dosad već stradao.'

Na trenutak je to bila glavna misao. Zavladao je osjećaj krajnjeg razočaranja, kao da sam otkrio da sam težio nečemu što je bilo posve nestvarno. Nije mi moglo biti odvratnije sve i da sam čitav ovaj put prevalio s isključivim ciljem razgovaranja s g. Kurtzom. Razgovaranja s... Bacio sam jednu cipelu preko palube, i postao svjestan da je upravo to ono čemu sam se nadao — razgovor s Kurtzom. Došao sam do čudnog otkrića da ga nikad nisam zamišljao kako djeluje, znate, već kako priča. Nisam sebi rekao, 'Znači da ga nikad neću vidjeti', ili 'Znači da se nikad neću rukovati s njime', već, 'znači da ga nikad neću čuti'. Čovjek se prikazivao kao glas. Jasna stvar, nije da ga nisam povezivao s nekakvim djelovanjem. Zar mi nije bilo kazano u svim tonovima zavisti i udivljenja da je on sakupljanjem, razmjenom, prijevarom ili krađom došao do više slonovače nego svi ostali agenti zajedno? Nije bila stvar u tome. Stvar je bila u tome što je on bio nadareno stvorenje, a od svih njegovih darova onaj koji se najviše isticao, koji je sa sobom nosio osjećaj stvarnog prisustva, bila je njegova sposobnost govora,

njegove riječi — dar izražavanja, taj zbunjujući, taj prosvjetljujući, taj najuzvišeniji i najogavniji, ta nabujala struja svjetlosti, ili prijetvorni tok iz srca neke nepronične tame.

Druga je cipela odletjela prema đavlu-bogu rijeke. Pomislio sam, Jupitra mi! sve je gotovo. Zakasnili smo; on je iščezao — dar je iščezao, putem nekog koplja, strelice ili toljage. Na koncu nikada neću čuti tog momka kako priča — a moja je žalost posjedovala zapanjujuću neumjerenost osjećaja, čak onoliko koliko sam zamijetio kad su oni divljaci u grmlju tužno zatulili. Nisam se, nekako, mogao osjetiti usamljenije i očajnije sve da mi je oteto neko vjerovanje ili da sam propustio ono što mi je u životu suđeno... Čemu taj ružan uzdah, čiji god da je? Besmislice? Dobro, besmislice. Bože mili! zar čovjek nikada ne smije — Čujte, dajte mi duhana...”

Nastupila je stanka puna duboke tišine, zatim je planula šibica, te se pojavilo Marlowljevo suhonjavo lice, ispijeno, šuplje, ovješanih bora i spuštenih kapaka, s izrazom usredotočene pozornosti; a dok je žustro pućkao lulu, činilo se da se utapa i izvire iz noći u ravnomjernim proplamsajima plamička. Šibica se ugasila.

“Besmislice!” viknuo je. “To je najgore kad pokušavaš pričati.... Evo vas ovdje, svaki je privezan uz dvije dobre adrese, poput brodine s dva sidra, s mesarom iza jednog ugla, policajcem iza drugog, s izvrsnim apetitima, i normalnom temperaturom — čujete li — normalnom od kraja do kraja godine. A vi kažete, Besmislice! Besmislice nek se — gone! Besmislice! Dragi moji dječaci, što možete očekivati od čovjeka koji je od čiste uzrujanosti upravo bacio preko palube par novih cipela! Kad sad mislim o tome, pravo je čudo da nisam proplakao. Ja se, u cjelini, ponosim svojom odvažnošću. Probolo me do srži kad sam pomislio da sam izgubio neprocjenjivu čast čuti nadarenoga Kurtza. Naravno da sam se prevario. Ta me čast očekivala. O, da, čuo sam i više no dovoljno. A imao sam pravo, također. Glas. Bio je tek vrlo malo više od glasa. A ja sam čuo — njega — nešto — taj glas — druge glasove — svi su bili toliko malo više od glasova — a uspomena na samo to vrijeme opstaje oko mene, neopipljiva, poput smrtne vibracije jednog golemog blebetanja, glupog, okrutnog, podlog, zvjerskog, ili naprosto bijednog, bez ikakvog smisla. Glasovi, glasovi — čak i sama djevojka — sada —”

Dugo je šutio.

“Konačno sam upokojio duha njegovih darova jednom laži”, započeo je, iznenada. “Djevojka! Što? Jesam li spomenuo djevojku? Ma, ona je izvan toga — sasvim. One su — žene, dakle — izvan toga — trebale bi biti izvan toga. Moramo im pomoći da ostanu u tom njihovom prekrasnom svijetu, da naš ne bi postao gori. Ma, ona je morala biti izvan toga. Trebali ste čuti iskopano tijelo g. Kurtza kako kaže ‘Moja Namjeravana. Izravno biste tad bili uvidjeli do koje mjere je ona bila izvan toga. A uzvišena čeona kost g. Kurtza! Kažu da neki put kosa nastavi rasti, ali ovaj — ah — primjerak, bio je dojmljivo ćelav. Divljina ga je potapšala po glavi, i, počujte, bila je poput kugle — kugle od slonovače; pomilovala ga je, i — čujte! — sparušio se; ona ga je uzela, voljela ga, grlila ga, zašla mu u žile, proždrla meso, i zapečatila mu dušu uz vlastitu nespoznatljivim ceremonijama neke đavolske inicijacije. On je bio njezin iskvareni i razmaženi ljubimac. Slonovača? Tako mi se čini. Hrpe nje, redovi nje. Stara izba od blata pucala je od nje. Pomislili biste da nijedna kljova nije preostala ni na zemlji ni pod njom u čitavoj pokrajini. ‘Uglavnom fosilna, bio je zamijetio upravitelj, omalovažavajući je. Nije bila ništa fosilnija od mene; ali zovu je fosilnom ako se iskopa. Izgleda da ti crnje zbilja ponekad zakapaju kljove — ali očigledno ovu količinu nisu mogli zakopati dovoljno duboko da spase nadarenoga g. Kurtza od njegove sudbine. Ispunili smo parobrod njome, i puno još morali naslagati na palubu. Tako je mogao gledati i uživati dokle je god mogao gledati, jer je uživanje u ovoj usluzi ostalo uz njega do samog kraja. Trebali ste ga čuti kako kaže ‘Moja slonovača’. O da, čuo sam ga. ‘Moja Namjeravana, moja slonovača, moja postaja, moja rijeka, moja -’ sve je njemu pripadalo. To me natjeralo da zadržim dah u očekivanju da ću čuti kako divljina praska u golem grohotan smijeh koji će zatresti zvijezde stajačice na svojim mjestima. Sve je njemu pripadalo — ali to je bila sitnica. Bitno je bilo saznati čemu on pripada, kolike sile tame polažu pravo na njega. To je bila spoznaja od koje biste se čitavi naježili. Bilo je nemoguće — a nije bilo ni zdravo — da to pokušate zamisliti. On je zasjeo na visoko mjesto među đavolima te zemlje — mislim doslovno. Ne možete razumjeti. Kako biste i mogli? — s čvrstim kolnikom pod nogama, okruženi ljubaznim susjedima spremnim da vas razvesele ili da vas

spopadnu, dok oprezno koračate između mesara i policajca, u svetoj stravi od skandala i galgi i sanatorija za luđake —kako biste vi mogli zamisliti u koje to točno područje prvih doba čovjeka mogu odvesti njegove nesputane noge putem samoće — potpune samoće bez policajca — putem tišine — potpune tišine, gdje se ne može čuti glas upozorenja nekog ljubaznog susjeda kako šapće o mišljenju javnosti? Ove sitnice tvore čitavu tu veliku razliku. Kad njih nestane valja vam se osloniti na vlastitu urođenu snagu, na vlastitu sposobnost da ostanete vjerni. Naravno da ćete možda biti prevelika budala da pogriješite — pretupi da uopće spoznate kako na vas nasrću sile tame. Siguran sam, nijedna budala nikad nije napravila pogodbu s đavlom oko svoje duše: budala je odviše budalasta, ili je davao odviše đavolski — neznam točno. Ili biste mogli biti jedno tako gromovito uzvišeno stvorenje da ste u potpunosti gluhi i slijepi za sve osim nebeskih prizora i zvukova. Tada vam je zemlja tek mjesto na kom stojite — a je li biti takvim gubitak ili dobitak za vas neću se ni praviti da znam. Ali većina nas nije ni jedno ni drugo. Zemlja je za nas mjesto na kom živimo, gdje se moramo nositi s prizorima, sa zvukovima, s mirisima, također, Jupitra mi! — njušiti mrtvu nilsku konjetinu, da tako kažem, a da se ne onečistimo. A ondje, zar ne vidite? postaje bitna vaša snaga, vjera u vašu sposobnost kopanja nimalo razmetljivih rupa u koje ćete sahraniti sve to — u vašu snagu predanosti, ne sebi samima, već nekom prikrivenom poslu koji vas satire. A to je dovoljno teško. Pazite, ja ne nastojim ispričati, a čak niti objasniti — ja nastojim odgovarati u svoje ime zbog — zbog — g. Kurtza — zbog sjenke g. Kurtza. Ova inicirana utvara iz tog zabitog Nigdje počastila me svojim čudesnim povjerenjem prije nego što je posve iščezla. To je bilo zato što mi je mogla govoriti na engleskom. Izvorni je Kurtz bio dijelom obrazovan u Engleskoj, a — kao što mi je ljubazno sam rekao — naklonost mu je ležala na pravoj strani. Majka mu je bila napola Engleskinja, otac napola Francuz. Čitava je Europa pridonijela stvaranju Kurtza; i mic po mic saznao sam da mu je, posve prikladno, Međunarodna udruga za potiskivanje divljačkih običaja bila povjerila izradu izvješća, prema kojem će se ubuduće ravnati. A on ga je i napisao. Vidio sam ga. Pročitao sam ga. Bio je rječit, odzvanjao je rječitošću, ali odviše napet, čini mi se. Sedamnaest stranica gustog teksta za koje je našao vremena! Ali to

je moralo biti prije nego što su mu se pokvarili — recimo tako — živci, te ga nagnali da predsjedava izvjesnim ponoćnim plesovima koji su završavali neizrecivim obredima, koji su — koliko sam nevoljko uspio razabrati od onog što sam čuo u različitim prigodama — bili služeni u njegovo ime — razumijete li? — g. Kurtzu osobno. Ali bio je to prekrasno sročeni tekst. Početni mi se odlomak, međutim, u svjetlu kasnijih podataka, sada čini zlokobnim. Započeo je tvrdnjom kako mi Bijelci, s točke razvoja do koje smo dopri, nužno moramo njima (divljacima) djelovati kao nadnaravna bića po svojoj prirodi — mi im pristupamo uz moć koja kao da je božanska', i tako dalje, i tako dalje. Jednostavnim naporom svoje volje možemo uporabiti praktički neograničenu silu u dobre svrhe', itd, itd. Od te točke je uzletio i ponio me sa sobom. Izlaganje je bilo veličanstveno, premda se teško pamtilo, znate. Ostavilo mi je pojam jedne egzotične Neizmjernosti kojom vlada uzvišena Dobrohotnost. Proželo me žmarcima oduševljenja. Ovo je bila neograničena sila elokventnosti — riječi — plamtećih plemenitih riječi. Nije bilo nikakvih praktičnih naznaka koje bi prekinule čarobnu struju fraza, osim ako se svojevrsna bilješka pri dnu posljednje stranice, očigledno nažvrljana puno kasnije, nesigurnom rukom, ne bi mogla smatrati izlaganjem neke metode. Bila je vrlo jednostavna, a na završetku tog potresnog poziva na svaki čovjekoljubni pokušaj plamtjela je prema vama, blistava i zastrašujuća, poput bljeska munje na spokojnom nebu: 'Istrijebiti sve beštije!' Zanimljivo je bilo to što je izgleda posve zaboravio taj vrijedni post scriptum, jer me, kasnije, kad je u neku ruku došao sebi, uzastopno preklinjao da se dobro pobrinem za 'moj pamflet' (kako ga je zvao), s obzirom da će on zacijelo u budućnost imati dobar utjecaj na njegovu karijeru. Bio sam potpuno obaviješten o svim tim stvarima, a, uostalom, kako se ispostavilo, na koncu sam dobio skrb o uspomeni na njega. Za nju sam dovoljno toga učinio da dobijem neporecivo pravo da je, ako tako odlučim, položim na vječni počinak u kantu za smeće napretka, među sve otpatke i, figurativno rečeno, sve mrtve mačke civilizacije. Ali s druge strane, shvaćate, ja ne mogu odlučiti. Njega se neće zaboraviti. Što god da je bio, nije bio običan. Imao je snagu očarati ili zastrašiti nerazvijene duše do te mjere da njemu u čast zapešu ogorčeni poganski ples; također je mogao ispuniti sitne duše hodočasnika gorkim bojaznima; imao je

barem jednog odanog prijatelja, te je bio pokorio jednu dušu na svijetu koja nije bila ni nerazvijena ni okaljana traženjem sebe. Ne; nisam ga u stanju zaboraviti, premda nisam pripravan potvrditi da je taj momak bio baš vrijedan svih života koje smo izgubili u dolasku do njega. Grozno mi je nedostajao moj pokojni kormilar — nedostajao mi je čak i dok mu je tijelo još ležalo u pilotskoj kabini. Možda će vam se učiniti čudnovatim to žaljenje za jednim divljakom koji nije bio bitniji od zrnca pijeska u crnoj Sahari. Pa, zar ne shvaćate, on je nešto radio, on je kormilario; mjesecima mi je bio iza leđa — kao pomoć — kao sredstvo. Radilo se o svojevrsnom partnerstvu. On je kormilario za mene — ja sam morao skrbiti za njega, brinuo sam se za njegove nedostatke, pa je tako stvorena istančana spona, koje sam postao svjestan tek kad se naglo prekinula. A intimna dubina onog pogleda koji mi je uputio kad je primio svoju ranu ostaje do današnjega dana u mom pamćenju — poput položenog prava na daleko srodstvo, potvrđenog u krajnjem trenutku.

Jadna budala! Da bar nije dirao onu grilju. Nimalo se nije suzdržavao, nije se suzdržavao — baš kao i Kurtz — drvo koje se njiše na vjetru. Čim sam obuo par suhih papuča, izvukao sam ga, nakon što sam mu prvo iščupao koplje iz boka, a priznajem da sam taj postupak obavio čvrsto zatvorenih očiju. Pete su mu zajednički preskočile mali prag; ramena su mu bila pritisnuta o moja prsa; očajnički sam ga grlio straga. Ma! bio je težak, težak; teži od bilo kojeg čovjeka na Zemlji, sve mi se čini. Zatim sam ga bez puno ustručavanja prevalio preko palube. Struja ga je dohvatila kao da je svežanj trave, te sam vidio kako se tijelo dvaput prevrnulo prije no što sam ga zauvijek izgubio iz vida. Svi hodočasnici i upravitelj tad su se bili okupili na palubi sa strijehom oko pilotske kabine, grakćući jedni na druge poput jata uzbuđenih svraka, i bilo je zgroženog mrmorenja oko moje bešćutne odrješitosti. Zašto su htjeli da im se taj leš onuda mota ne mogu ni pretpostaviti. Možda da ga balzamiraju. Ali također sam čuo još jedan, i to vrlo zlokoban, mrmor s niže palube. Moji prijatelji drvosječe jednako su se toliko zgražali, imajući pritom više razloga — premda priznajem da je sam razlog bio posve neprihvatljiv. Ma, posve! Bio sam odlučio da, ako će mog pokojnog kormilara netko pojesti, to imaju biti isključivo ribe. Bio je prilično drugorazredan kormilar dok je živio, ali sad kad je bio mrtav

mogao je postati prvoklasno iskušenje, a možda i izazvati nekakvu zapanjujuću nevolju. Uostalom, bilo mi je stalo da preuzmem kormilo, s obzirom da se čovjek u ružičastoj pidžami iskazao kao beznadna šeprtlja u tom poslu.

To sam učinio smjesta nakon što je prošao jednostavni pogreb. Išli smo s pola brzine, držali se točno posred struje, a ja sam slušao razgovor oko sebe. Digli su ruke od Kurtza, digli su ruke od postaje; Kurtz je bio mrtav, a postaja je bila spaljena — i tako dalje — i tako dalje. Crvenokosi hodočasnik bio je izvan sebe od pomisli da je barem taj nesretni Kurtz bio osvećen kako treba. 'Recite! Zacijelo smo napravili veličanstveni pokolj u grmlju. A? Što mislite? Recite?' Doslovce je plesao, taj krvožedni mali kukuruzni bijednik. A bio se skoro onesvijestio kad je ugledao ranjenika! Nisam se mogao spriječiti da ne kažem: 'Napravili ste veličanstvenu količinu dima, u svakom slučaju.' Bio sam vidio, prema načinu na koji vrhovi grmlja šuškali i praskali, da su gotovo i pucnji otišli previsoko. Ne možete ništa pogoditi ako ne naciljate i opalite s ramena; ali ovi momci su pucali s boka zatvorenih očiju. Povlačenje je, i dalje sam tvrdio — a imao sam pravo — izazvalo pištanje parne zviždaljke. Na ovo su zaboravili Kurtza, i počeli urlati na mene puni ogorčenih prosvjeda.

Upravitelj je stao pokraj kormila i povjerljivo promrmljao kako je nužno da prilično odmaknemo niz rijeku prije mraka kako god uzmognemo, kad sam u daljini ugledao čistinu pokraj rijeke i obrise nekakve građevine. 'Što je to?' upitao sam. On je pljesnuo rukama u čudu. 'Postaja!' kliknuo je. Odmah sam skrenuo, i dalje vozeći s pola brzine.

Kroz dalekozor sam vidio obronak brijega prekrivenog rijetkim stablima i posve lišenog raslinja. Jedna dugačka oronula građevina na vrhu bila je napola uronjena u visoku travu; velike rupe u šiljatome krovu crno su zjapile izdaleka; džungla i šuma tvorile su pozadinu. Nije bilo nikakvog odvojenog prostora ili bilo kakve ograde; ali nekad je izgleda toga bilo, jer je blizu kuće pola tuceta tankih stupova ostalo u redu, grubo okresanih, a gornji su im krajevi bili ukrašeni okruglim izrezbarenim kuglama. Prečke, ili što god da se pružalo između njih, nestale su. Naravno da je šuma okruživala sve to. Obala rijeke je bila čista, a kraj vode sam ugledao jednog Bijelca pod šešinom poput kotača kako nas ustrajno poziva širokim

zamasima ruke. Pregledavajući rub šume iznad i ispod, bio sam gotovo siguran da mogu uočiti pokrete — klizanje ljudskih obličja tu i tamo. Razborito sam nas provezao pokraj njega, te isključio strojeve i pustio da struja vrati brod. Čovjek na obali je počeo vikati, požurujući nas da pristanemo. 'Bili smo napadnuti', vrisnuo je upravitelj. 'Znam — znam. U redu je', doviknuo je ovaj drugi, nevjerovatno veseo. 'Pridite. Sve je u redu. Drago mi je.'

Njegov me izgled podsjetio na nešto što sam već vidio — nešto smiješno što sam negdje vidio. Dok sam manevrirao da mu pridem, pitao sam se: 'Na što me taj momak podsjeća?' Odjednom sam se sjetio. Izgledao je poput harlekina. Odjeća mu je bila napravljena od nekog materijala koji je vjerovatno bio neizbijeljeno platno, ali je bila posvud prekrivena zakrpama, svijetlim zakrpama, plavim, crvenim i žutim — zakrpe na leđima, zakrpe sprijeda, zakrpe na laktovima, na koljenima; šareni povez oko bluze, skrletni porub na dnu nogavica; a na suncu je djelovao iznimno živahno i k tome čudesno uredno, jer se dalo vidjeti kako su sve te zakrpe prekrasno ušivene. Golobrado, dječaćko lice, vrlo svijetlo, bez crta vrijednih spomena, zguljena nosa, malih plavih očiju, a osmijesi i mrgođenja natjeravaju se po tom otvorenom obrazu poput sunca i sjene na nekoj vjetrometini. 'Pazite, kapetane!' viknuo je. 'Tu se dolje sinoć uglavio jedan trupac.' Što! Još jedan trupac? Priznajem da sam sramotno opsovao. Gotovo sam dokrajčio svog bogalja, za završetak tog dražesnog putovanja. Harlekin na obali podigao je svoj zatupasti nosić prema meni. 'Vi ste Englez?' upitao me, sav nasmijan. 'A vi?' doviknuo sam od kormila. Osmijesi su nestali, te je odmahnuo glavom kao da mu je žao što me razočarao. Zatim se razvedrio. 'Nema veze!' viknuo je, bodreći me. 'Stižemo li na vrijeme?' upitao sam ga. 'Gore je', odvratio je, mahnuvši glavom ka vrhu brda, pa se iznenada smračio. Lice mu je bilo poput jesenjeg neba, u jednom trenutku oblačno, a u narednom vedro.

Kad je upravitelj u pratnji hodočasnika otišao do kuće, a svi su zajedno bili naoružani do zuba, ovaj dečko je došao na brod. 'Čujte, meni se ovo ne sviđa. U grmlju ima domorodaca, rekao sam. Svesrdno me uvjerio da je sve u redu. 'To su priprosti ljudi', dodao je, 'pa, meni je drago što ste došli. Cijelo sam vrijeme potrošio da ih zadržavam.' 'Ali rekli ste da je sve u redu, viknuo sam. 'Ma, nisu oni

bili nasilni', rekao je; a kad sam se zabaljio u njega ispravio se: 'Ne baš'. Zatim živahno, 'Vjere mi, vašu pilotsku kabinu treba počistiti!' Odmah zatim me posavjetovao da zadržim dovoljno pare u kotlu kako bih mogao uključiti zviždaljku ako bude bilo ikakvih problema. 'Jedan dobar pisak će vam koristiti više od svih vaših pušaka. To su priprosti ljudi', ponovio je. Blebetao je takvom brzinom da sam ostao posve bez riječi. Činilo se da nastoji nadoknaditi puno šutnje, a zapravo je i dao do znanja, kroz smijeh, da se o tome i radi. 'Zar ne razgovarate s g. Kurtzom?' rekao sam. 'S tim čovjekom se ne razgovara — njega se sluša, uskliknuo je krajnje ushićeno. 'Ali sada —' Mahnuo je rukom, te za tili čas pao u najmračnije dubine beznađa. Začas je opet poskočivši došao sebi, ovladao objema svojim rukama i neprekidno ih tresao dok je trtljao: 'Brate mornaru... čast... zadovoljstvo... oduševljenje... da se predstavim... Rus... sin arhiepiskopa... iz Tamjebovske uprave... Što? Duhan! Engleski duhan; izvrsni engleski duhan! E pa to je bratski. Pušim li? Gdje je mornar koji ne puši?'

Lula ga je smirila, pa sam postupno doznao da je pobjegao iz škole, otišao na more s nekim ruskim brodom; opet pobjegao; služio neko vrijeme na engleskim brodovima; a sad je bio izmiren s arhiepiskopom. To je istaknuo. 'Ali kad je čovjek mlad mora svašta vidjeti, prikupiti iskustvo, ideje; proširiti svoj um.' 'Ovdje!' prekinuo sam ga. 'Nikad se ne zna! Ovdje sam upoznao g. Kurtza, rekao je, mladenački svečano i prijekorno. Nakon toga sam držao jezik za zubima. Čini se da je bio nagovorio jednu nizozemsku trgovačku kuću na obali da ga opremi zalihama i robom, te se zaputio laka srca k unutrašnjosti, ne razumijevajući išta bolje od djeteta što će ga zadesiti. Gotovo dvije godine lutao je sam oko te rijeke, odsječen od svih i svega. 'Nisam tako mlad kako izgledam. Imam dvadeset pet godina, rekao je. 'Isprva mi je stari Van Shuyten govorio da se nosim k vragu', pripovijedao je s iskrenim uživanjem; 'ali prilijepio sam se za njega, i pričao i pričao, sve dok se na koncu nije prepao da ću pričanjem otkinuti stražnje noge njegovom najdražem psu, tako da mi je dao nešto jeftinih stvari i nekoliko pušaka, te mi rekao kako se nada da mi više nikad neće vidjeti lice. Dobri stari Nizozemac, taj Van Shuyten. Poslao sam mu prije godinu dana malu pošiljku slonovače, tako da mi ne može reći da sam sitan lopov kad se

vratim. Nadam se da ju je dobio. A što se ostalih tiče, baš me briga. Ostavio sam vam nešto naslaganih drva. Ono je bila moja stara kuća. Jeste li vidjeli?’ Dao sam mu Towsonovu knjigu. Krenuo je kao da će me poljubiti, ali se suzdržao. ‘Jedina knjiga koja mi je preostala, a mislio sam da sam je izgubio’, rekao je, gledajući je ushićeno. ‘Toliko nevolja zadesi čovjeka koji se sam kreće, znate. Kanui se ponekad prevrnu — a ponekad se morate brzo pokupiti kad se ljudi naljute.’

Listao je stranice. ‘Zapisivali ste bilješke na ruskom?’ upitao sam ga. Kimnuo je. ‘Mislio sam da su šifrirane’, rekao sam. On se nasmijao, a zatim uozbiljio. ‘Imao sam puno problema dok sam zadržavao ove ovdje’, rekao je. ‘Jesu li vas htjeli ubiti?’ upitao sam ga. ‘Ma, ne!’ viknuo je, pa se obuzdao. ‘Zašto su napali nas?’ tjerao sam ga. On je oklijevao, a zatim postidjeno rekao: ‘Ne žele da on ode.’ ‘Ne žele?’ rekao sam, znatiželjno. Kimnuo je glavom, pun tajnovitosti i mudrosti. ‘Kažem vam’, viknuo je, ‘taj čovjek mi je proširio um.’ Širom je rastvorio ruke, zureći u mene svojim malim plavim očima koje su bile savršeno okrugle.”

TREĆE POGLAVLJE

“Gledao sam ga, izgubljen u čudu. Stajao je ondje predamnom, sav šaren, kao da je utekao iz pantomimičarske trupe, oduševljen, čudesan. Samo njegovo postojanje bilo je nevjerojatno, neobjašnjivo i posve zbunjujuće. Bio je nerješivi problem. Nije se moglo ni zamisliti kako je postojao, kako je uspio dospjeti tako daleko, kako je mogao opstati — zašto nije smjesta iščezao. ‘Otišao sam malo dalje’, rekao je, ‘pa onda još malo dalje — sve dok nisam otišao toliko daleko da ne znam kako ću se ikad vratiti. Nema veze. Ima vremena. Snaći ću se. Vi Kurtza odvedite brzo — brzo — kažem vam.’ Čar mladosti obavijao je njegove raznobojne krpe, njegovu neimaštinu, njegovu usamljenost, temeljni očaj njegovih uzaludnih lutanja. Mjesecima — godinama — njegov život nije bio vrijedan ni cijene dnevnih namirnica; a tu je stajao gizardavo, lakomisleno živ, po svoj prilici neuništiv isključivo temeljem svojih malobrojnih godina i svoje nepromišljene odvažnosti. Zaveo me da ga u neku ruku cijenim — da mu u neku ruku zavidim. Čar ga je tjerala dalje, čar ga je spasila od svih povreda. Svakako od divljine nije tražio ništa do prostora da diše i da prodire. Postojanje je bilo ono što je njemu trebalo, te nastavljanje kretanja uz najveći mogući rizik, i uz maksimalna odricanja. Ako je apsolutno čist, neproračunat, nepraktičan pustolovni duh ikad vladao nekim ljudskim bićem, vladao je ovim iskrpanim mladićem. Gotovo da sam mu zavidio što posjeduje taj skromni i jasni plamen. Činilo se da mu je on toliko temeljito proždri svaku pomisao na samoga sebe, da biste, čak i kad je pričao s vama, zaboravljali da je on — čovjek pred vašim očima — bio taj koji je prošao sve to. Nisam mu zavidio na oduševljenju Kurtzom, ipak. On nije promislio o tome. Ono mu je došlo, prihvatio ga je sa svojevršnim harnim fatalizmom. Moram reći da se meni to činilo otprilike u svakom pogledu najopasnijom stvari na koju je dosad naišao.

Neizbježno su se zbližili, poput dva broda koja su se zatekla blizu na bonaci, te napokon smirila stržući bokovima. Pretpostavljam da

je Kurtz želio publiku, jer su u određenoj prigodi, dok su logorovali u šumi, pričali čitavu noć, ili je vjerojatnije Kurtz pričao. 'Pričali smo o svemu', rekao je, posve zanesen uspomenom. 'Zaboravio sam da postoji nekakvo spavanje. Noć kao da nije trajala ni sat vremena. O svemu! O svemu!... O ljubavi, također.' 'Ah, pričao vam je o ljubavi!' rekao sam, prilično se zabavljajući. 'Nije ono što vi mislite', povikao je, gotovo strastveno. 'Bilo je općenito. Zbog njega sam uvidio svašta — svašta.'

Izbacio je ruke uvis. Bili smo tada na palubi, pa je predvodnik mojih drvosječa, koji se odmarao u blizini, uperio svoje teške, svjetlucave oči u njega. Obazro sam se, i ne znam zašto, ali uvjeravam vas da mi nikad, nikad ranije nisu zemlja, ta rijeka, ta džungla, sami svod tog plamtećeg neba, djelovali tako beznadno i tako tamno, tako nepronično ljudskoj misli, tako bešćutno prema ljudskoj slabosti. 'I vi ste, sve otad, uz njega, naravno?' rekao sam.

Naprotiv. Čini se da je njihovo općenje iz različitih razloga bilo prilično isprekidano. Kao što mi je s ponosom dao do znanja, dvaput mu je uspjelo odnjegovati Kurtza kad se razbolio (o tome je govorio kao što biste vi o nekom opasnom pothvatu), ali u pravilu je Kurtz lutao sam, daleko u dubine šume. 'Vrlo često sam ga po dolasku u ovu postaju morao čekati danima i danima da se pojavi', rekao je. 'Ah, bilo je vrijedno čekanja! — ponekad.' Što je radio? istraživao ili što?' upitao sam ga. 'O, da, naravno'; otkrio je mnoštvo sela, i jezero, također — on nije znao točno u kom pravcu; bilo je opasno previše se raspitivati — ali ekspedicije su mu se uglavnom bavile slonovačom. 'Ali u to vrijeme više nije imao dobara za trgovanje', prigovorio sam mu. 'Još i sad mu je preostalo podosta naboja, odgovorio je, odvrativši pogled. 'Jednostavnije rečeno, opljačkao je ovaj kraj', rekao sam. Kimnuo je. 'Ne sam, svakako!' Promrmljao je nešto o selima oko tog jezera. 'Kurtz je naveo pleme da ga slijedi, je li?' pretpostavio sam. On se malo provrpoljio. 'Obožavali su ga', rekao je. Ton tih riječi bio je toliko izniman da sam ga propitljivo pogledao. Bilo je čudno vidjeti koliko se u njemu miješaju revnost i nevoljkost da govori o Kurtzu. Taj mu je čovjek ispunjavao život, obuzimao misli, zanosio osjećaje. 'Što možete očekivati?' prasnuo je; 'došao im je s gromovima i munjama, znate — a nikad prije nisu ništa takvo vidjeli — i vrlo užasan. Znao je biti vrlo užasan. Ne

možete suditi o g. Kurtzu kao o nekom običnom čovjeku. Ne, ne, ne! Eto — samo da steknete pojam — ne stidim vam se reći, htio je pucati i u mene, jednog dana — ali ja o njemu ne sudim.’ ‘Pucati u vas!’ viknuo sam. ‘Zbog čega?’ ‘Pa, imao sam nešto malo slonovače koju mi je dao poglavica onog sela kraj moje kuće. Znae, ponekad sam za njih puškom lovio divljač. Pa, on ju je htio, i nije ga se dalo urazumiti. Izjavio je da će pucati u mene ukoliko mu ne dam slonovaču i zatim se ne pokupim iz ovog kraja, jer je to mogao, i to mu se sviđalo, i nije bilo ničega na svijetu što bi ga spriječilo da ubije koga god mu drago. A tako je i bilo. Dao sam mu slonovaču. Baš me bilo briga! Ali nisam se pokupio. Ne, ne. Nisam ga mogao napustiti. Morao sam biti na oprezu, naravno, sve dok se nismo opet sprijateljili na neko vrijeme. Tada se drugi put razbolio. Kasnije sam ga se morao kloniti; ali nisam se bunio. Najvećim dijelom je živio u onim selima na jezeru. Kad bi se s pustio do rijeke, ponekad bih mu bio po volji, a ponekad mi je bilo bolje da se pazim. Taj je čojek previše propatio. Mrzio je sve ovo, a nekako se nije mogao izvući. Kad bih dobio priliku kumio sam ga da pokuša otići dok još ima vremena; ponudio sam mu da se vratim s njim. I on bi pristao, a zatim bi ostao; otišao u još jedan lov na slonovaču; tjednima bi nestao; zaboravio bi se među ovim ljudima — zaboravio bi se — znate.’ ‘Baš! lud je’, rekao sam. Ogorčeno se usprotivio. G. Kurtz nije mogao biti lud. Da sam ga, prije samo dva dana, čuo kako priča, ne bih se ni usudio spomenuti takvo što... Podigao sam dvogled dok smo pričali, te sam pregledavao obalu, prelazeći rubom šume s obje strane i u pozadini kuće. Od saznanja da ima ljudi u onom grmlju, tako tihih, tako mirnih — tihih i mirnih poput propale kuće na brijegu — bilo mi je nelagodno. Nije bilo nijednog znaka na licu prirode ove čudesne priče koji mi nije bio toliko ispričan koliko dan do znanja u očajničkim usklicima, dopunjenim slijeganjem ramenima, u prekinutim izrazima, u naznakama dovršenim dubokim uzdasima. Šuma je bila nepomična, poput maske — teška, poput zatvorenih vrata tamnice — promatrali su u svom ozračju skrivenoga znanja, strpljivog iščekivanja, nepristupačne tišine. Rus mi je objašnjavao kako se tek u zadnje vrijeme g. Kurtz spustio niz rijeku, dovevši sa sobom sve ratnike iz onog jezerskog plemena. Izbivao je nekoliko mjeseci — jer je dao da ga se obožava, pretpostavljam — te se

neočekivano spustio, s namjerom da po svoj prilici krene u prepad ili preko rijeke ili nizvodno. Očigledno je apetit za novom slonovačom nadvladao one — kako da ih nazovem? — manje materijalne težnje. Međutim, naglo mu je pozlilo. 'Čuo sam da bespomoćno leži, pa sam se popeo — izložio se riziku', rekao je Rus. 'O, loše mu je, jako loše.' Usmjario sam dalekozor prema kući. Nije bilo znakova života, ali se vidio propali krov, dugački zid od blata kako viri iznad trave, s tri četvrtaste prozorske rupice, svake različite veličine; sve mi se ovo našlo nadohvat ruke, naizgled. A zatim sam učinio nagli pokret, pa je jedan od preostalih stupova one iščezle ograde skočio u vidokrug mog dalekozora. Sjećate se da sam vam rekao da su me se izdaleka dojmili izvjesni pokušaji ukrašavanja, prilično dojmivi sred propalog izgleda tog mjesta. Sad sam ih odjednom pogledao iz veće blizine, što je kao prvu posljedicu imalo to da sam zabacio glavu kao da izbjegavam udarac. Zatim sam pomno prešao dalekozorom od stupa do stupa, pa sam uvidio koliko sam u krivu. Te okrugle kvrge nisu bile ukrasne već simbolične; bile su izražajne i zbunjujuće, frapantne i uznemirujuće — hrana za razmišljanje, a također i za lešinare, da ih je ijedan promatrao s neba; ali u svakom slučaju za one mrave koji su bili dovoljno poduzetni da se uspnu uza stup. Ostavljale bi još snažniji dojam, te glave na kolcima, da im lica nisu bila okrenuta prema kući. Samo je jedna, prva koju sam razabrao, gledala u mom smjeru. Nisam bio toliko šokiran koliko možda mislite. Uzmak koji sam načinio nije zapravo bio ništa više od izraza iznenađenja. Očekivao sam ondje vidjeti drvenu kvrgu, znate. Oprezno sam se vratio na prvu koju sam uočio — ondje je bila, crna, sparušena, upala, zatvorenih kapaka — glava koja kao da je spavala na vrhu tog stupa, a kako su joj suhe skvrčene usnice otkrivale usku bijelu prugu zuba, smiješila se, također, smiješila bez prestanka u nekom beskonačnom i šaljivom snu toga vječnog drijemeža.

Ne otkrivam nikakve trgovačke tajne. Zapravo, upravitelj je kasnije rekao da su metode g. Kurtza upropastile to područje. Nemam nikakvog stava prema tome, ali htio bih da jasno razumijete kako nije bilo ničeg naročito profitabilnog u tome što su te glave ondje bile. Pokazivale su samo da se g. Kurtz nije u stanju suzdržati pri zadovoljavanju svojih raznovrsnih požuda, da u njemu nečega nedostaje — nekakve sitnice koje se, kad bi došlo do prijeke

potrebe, ne bi moglo naći pod njegovom veličanstvenom elokventnošću. Je li on sam znao za taj nedostatak, ne mogu reći. Mislim da je to saznanje doprlo do njega na koncu — tek na samom koncu. Ali divljina ga je izrana otkrila, te mu se stravično osvetila za tu fantastičnu invaziju. Mislim da mu je došapnula neke stvari o njemu samome koje nije znao, stvari o kojima nije imao nikakve predodžbe sve dok se nije posavjetovao s tom velikom osamljenošću — a taj se šapat pokazao neodoljivo zanosnim. Odjeknuo je glasno u njemu zato što je u svojoj srži on bio šupalj... Spustio sam dalekozor, a glava koja se pričinila dovoljno bliskom da joj se obratim kao da je smjesta odskočila od mene u nedostižnu udaljenost.

Obožavatelj g. Kurtza bio je pomalo potišten. Žurnim me, neodređenim glasom stao uvjeravati kako se nije usudio skinuti te — recimo, simbole — sa stupova. Nije se bojao domorodaca; oni se ne bi ni pomaknuli sve dok g. Kurtz ne kaže. Njegova je uzvišenost bila iznimna. Logori tih ljudi bili su svud unaokolo, a poglavice su mu svakoga dana dolazili u posjet. Puzali bi... 'Ne želim ništa znati o ceremonijama koje se primjenjuju u prilaženju g. Kurtzu', uzviknuo sam. Čudno, obuzeo me osjećaj da bi takve pojedinosti bile nepodnošljivije od onih glava koje se suše na kolcima pod prozorima g. Kurtza. Napokon, to je bio tek divljački prizor, dok ja kao da sam u jednom skoku bio prenesen u neko nsvijetlo područje prikrivenih užasa, gdje je čisto, jednostavno divljaštvo bilo pravo olakšanje, kao nešto što je imalo pravo postojati — očigledno — na suncu. Mladić me iznenađeno pogledao. Valjda mu nije palo na pamet da g. Kurtz meni nije bio idol. Zaboravio je da ja nisam čuo nijedan od tih veličanstvenih monologa o, o čemu ono? o ljubavi, pravdi, vođenju života — ili čemu god. Ako je došlo do puzanja pred g. Kurtzom, on je puzao koliko i najveći divljak među svima njima. Rekao je da nemam pojma o okolnostima; te glave su bile glave pobunjenika. Priredio sam mu temeljit šok nasmijavši se. Pobunjenici! Kakva će biti naredna definicija koju ću čuti? Postojali su neprijatelji, zločinci, radnici — a ovo su bili pobunjenici. One buntovne glave djelovale su mi vrlo prigušeno na svojim štapovima. 'Vi ne znate koliko takav život iscrpljuje čovjeka poput Kurtza', viknuo je Kurtzov posljednji sljedbenik. 'Eto, a vi?' rekao sam. 'Ja! Ja! Ja sam priprost čovjek. Ja

nemam velikih misli. Ja ništa ni od koga ne želim. Kako me možete usporediti s njim?...’ Osjećaji su mu nadvladali govor, pa se odjednom slomio. ‘Nije mi jasno’, prostenjao je. ‘Činim sve što mogu da ga održim na životu, i to je dovoljno. Nisam imao nikakve veze sa svim ovim. Nemam nikakvih sposobnosti. Ovdje već mjesecima nema ni kapi lijeka ni zalogaja bolesničke hrane. Njega su sramotno napustili. Ovakvog čovjeka, s takvim zamislama. Sramotno! Sramotno! Ja — ja — nisam spavao zadnjih deset noći...’

Glas mu se izgubio u spokoju večeri. Duge sjenke šume spuznule su niz brijeg dok smo pričali, otišle puno dalje od propale izbe, dalje od simboličnog reda kolaca. Sve to je bilo u mraku, dok smo mi ondje dolje još bili na suncu, a potez rijeke pred čistinom svjetlucao je u nepomičnom i zasljepljujućem blistanju, uz mrki i zasjenjeni zavoj iznad i ispod sebe. Ni žive duše se nije vidjelo na obali. Grmlje nije šušalo.

Odjednom se iza ugla kuće pojavila skupina ljudi, koji kao da su iznikli iz zemlje. Zagazili su u travu do struka, držeći se skupa, noseći u sredini improvizirana nosila. Istog časa, u praznini tog krajolika, nadigao se povik i svojom reskošću proparao nepomični zrak poput oštre strelice uperene ravno u samo srce te zemlje; i, kao čarolijom, struje ljudskih bića — nagih ljudskih bića — s kopljima u rukama, s lukovima, sa štitovima, s mahnitim pogledima i divljačkim kretnjama, pokuljale su na čistinu iz smrknute i zamišljene šume. Grmlje se zatreslo, trava se nakratko zanjihala, a zatim je sve mirno zastalo u pozornoj nepomičnosti.

‘E sad, ako im ne kaže pravu stvar, svi smo gotovi’, rekao je Rus kraj mene. Čvor ljudi s nosilima također je zastao, na pola puta do parobroda, kao skamenjen. Vidio sam kako se čovjek na nosilima uspravlja, tanak i podignute ruke, nad ramena nosača. ‘Nadajmo se da će čovjek koji može tako dobro pričati o ljubavi općenito, naći neki konkretan razlog da nas ovog puta poštedi’, rekao sam. Gorko sam prezirao apsurdnu pogibelj naše situacije, kao da je biti na milosti toj odvratnoj utvari bila sramotna nužnost. Nisam mogao čuti nikakav zvuk, ali kroz dalekozor sam vidio istanjenu ruku kako ispruženo naređuje, donju čeljust kako se miče, oči te aveti gdje tamno sjaju daleko u njegovoj koščatoj glavi koja je kimala grotesknim trzajima. Kurtz — Kurtz — to na njemačkom znači kratak — zar ne? Pa, ime

je bilo jednako istinito kao i sve ostalo u njegovom životu — i smrti. Djelovao je dugačak bar dva metra i četvrt. Prekrivač mu je spao, pa se njegovo jadro i odvratno tijelo ukazalo kao iz ovojnice. Mogao sam vidjeti kako mu se koš rebara sav komeša, kosti ruke kako mašu. Bilo je kao da je neki oživljeni lik smrti izrezbaren od stare slonovače ondje pun prijetnji mahao šakom prema nepomičnoj gomili ljudi izrađenih od tamne i svjetlucave bronce. Vidio sam kako širom otvara usta to mu je dalo čudnovato halapljiv izgled, kao da želi progutati sav zrak, svu zemlju, sve ljude pred sobom. Dubok je glas jedva čujno dopro do mene. Zacijelo je vikao. Odjednom je naglo legao. Nosila su se zatresla kad su nosači opet zateturali naprijed, a gotovo istodobno sam zamijetio da gomila divljaka iščezava bez ijedne zamjetne kretnje povlačenja, kao da šuma koja je ta bića onako naglo izbacila sad njih iznova uvlači onako kao što se udiše pri dubokom disanju.

Nekolicina hodočasnika iza nosila prenosila je njegovo oružje — dvije sačmarice, jednu tešku pušku, te lagani revolver-karabin — munje tog jasnog Jupitra. Upravitelj se nagnuo nad njega i mrmljao dok mu je hodao kraj uzglavlja. Spustili su ga u jednu kabinu — s tek dovoljno mjesta za ležaj i poljski stolac ili dva, znate.

Sa sobom smo ponijeli njegovu zakašnjelu poštu, pa mu je mnoštvo razderanih omotnica i otvorenih pisama prekrilo krevet. Ruka mu je slabašno rovala po tim papirima. Zapanjile su me vatra njegovih očiju i sabrana ležernost izraza. Nije se toliko radilo o iscrpljenosti bolesnika. Nije se činilo da ga nešto boli. Ova je sjenka djelovala sito i smireno, kao da se zasad namirila svim osjećajima.

Zašuštao je jednim pismom, i pogledavši me ravno u lice rekao: 'Zadovoljan sam.' Netko mu je pisao o meni. One posebne preporuke su opet iznicale. Zaprepastila me punoća glasa koju je bez napora ispustio, gotovo se ni ne potrudivši pomaknuti usne. Taj glas! taj glas! Bio je svečan, dubok, rezak, dok se činilo da čovjek nije u stanju ni šaptati. Međutim, imao je dovoljno snage u sebi — bez sumnje patvorene — da nas sasvim skoro dokrajči, kao što ćete odmah čuti.

Upravitelj se šutke pojavio na vratima; ja sam smjesta izašao, a on je za mnom navukao zastor. Rus je, pod radoznalim pogledima hodočasnika, zurio prema obali. Pogledao sam u tom smjeru.

U daljini se moglo razabrati tamna ljudska obličja kako nejasno proljeću pred mračnom granicom šume, a kraj rijeke su dva brončana lika, oslonjena na visoka koplja, stajala na suncu pod fantastičnim pokrivalima za glave od pjegavih koža, ratnički i nepomični, spokojni poput kipova. A zdesna nalijevo duž obasjane obale kretalo se divlje i predivno priviđenje jedne žene.

Hodala je odmjerenim koracima, odjevena u tkanine s prugama i resicama, ponosno kročeći zemljom, uz blagi štropot i zveket barbarskih ukrasa. Visoko je držala glavu; kosa joj je bila ošišana u obliku kacige; imala je mjedene nazuvke do koljena, rukavice od mjedene žice do lakata, grimiznu točku na obrazu boje gline, nebrojene ogrlice od staklenih perli oko vrata; bizarne stvarčice, hamajlije, pokloni vračeva, koji su visjeli po njoj, svjetlucale su i podrhtavale pri svakom koraku. Na sebi je zacijelo imala vrijednost nekoliko slonovskih kljova. Bila je divlja i izvanredna, pomamnog pogleda i veličanstvena; bilo je nečeg zlokobnog i otmjenog u njezinom odlučnom primicanju. A kako je odjednom utihnula ta čitava pretužna zemlja, ta beskonačna divljina, to divovsko tijelo plodnog i tajanstvenog života, činilo se da gleda u nju, zamišljeno, kao da promatra prizor vlastite sjenovite i strasne duše.

Došla je do razine parobroda, stala u mjestu, okrenuta prema nama. Duga sjena pala joj je do ruba vode. Njezino je lice imalo tragičan i okrutan izraz divlje tuge i tupe boli pomiješanih sa strahom od neke neiskazane, napola uobličene odluke. Stajala je i gledala nas nepomično, i poput same divljine, uz dojam promišljanja o nekoj nedokučivoj nakani. Čitava je minuta prošla, a zatim je zakoračila prema naprijed. Začuo se tihi zveket, bljesnula je žuta kovina, zanjihale su se resaste tkanine, a ona je stala kao da ju je srce izdalo. Mladi momak kraj mene je progundao. Hodočasnici su se sašaptavali iza mojih leđa. Gledala je u sve nas kao da joj život ovisi o postojanoj netremičnosti tog pogleda. Odjednom je raširila svoje obnažene ruke i kruto ih izbacila iznad glave, kao iz neke neukrotive želje da dotakne nebo, a u isti mah su hitre sjenke šmugnule sa zemlje, zamakle preko rijeke, i obavile parobrod sjenovitim zagrljajem. Silna se tišina nadvila nad čitav prizor.

Polako se okrenula, nastavila hodati, slijedeći obalu, te zašla u grmlje slijeva. Tek su jednom njezine oči zasjale prema nama iz

sumraka u gustišu prije nego što je nestala.

‘Da je ponudila da se popne na brod stvarno mislim da bih pokušao pucati u nju’, rekao je zakrpani čovjek, uzrujano. ‘Svakoga dana u zadnja dva tjedna ja sam stavljao glavu na panj samo da ona ne bi ušla u kuću. Jednom je ušla i nadigla dreku oko ovih bijednih krpa koje sam uzeo iz skladišta da si pokrpam odjeću. Nisam bio pristojan. Barem se zacijelo radilo o tome, jer je pričala poput furije sat vremena s Kurtzom, tu i tamo pokazujući u mene. Ne razumijem narječje ovog plemena. Na sreću po mene, čini mi se da je Kurtz bio toga dana bio previše bolestan da bi ga bilo briga, ili bi bilo nevolje. Nije mi jasno... Ne — to je previše za mene. A, dobro, sad je sve to gotovo.’

U tom trenutku sam začuo Kurtzov duboki glas iza zastora: ‘Spasiti mene! — spasiti slonovaču, hoćete reći. Nemojte mi to govoriti. Spasiti mene! Ma, ja sam morao spasiti vas. Vi sad remetite moje planove. Bolestan! Bolestan! Ne toliko bolestan koliko biste vi voljeli vjerovati. Nema veze. Još ću ja ostvariti svoje zamisli — vratit ću se. Pokazat ću vam što se dade napraviti. Vi sa svojim malim sitničavim nazorima — vi meni stojete na put. Vratit ću se. Ja ću...’

Upravitelj je izašao. Ukazao mi je čast da me primi pod ruku i odvede u stranu. ‘Vrlo mu je slabo, vrlo slabo’, rekao je. Smatrao je nužnim da uzdahne, ali je propustio biti dosljedno rastužen. ‘Učinili smo za njega sve što smo mogli — nismo li? Ali ne da se zaobići činjenicu da je g. Kurtz Kompaniji donio više štete nego koristi. Nije uvidio da još nije dozrelo vrijeme za odlučnu akciju. Oprezno, oprezno — to je moje načelo. Još uvijek nam valja biti na oprezu. Ovo područje je na neko vrijeme za nas zatvoreno. Žalosno! Ukupno uzevši, trgovina će biti na gubitku. Ne poričem da postoji značajna količina slonovače — uglavnom fosilne. Moramo je sačuvati, ako je ikako moguće — ali pogledajte koliko je situacija neizvjesna — a zašto? Zato što je metoda neprimjerena.’ ‘Zar vi to’, rekao sam, gledajući prema obali, ‘zovete “neprimjerenom metodom”?’ Bez sumnje’, uskliknuo je, žestoko. ‘Zar vi ne?’...

‘Tu uopće nema metode’, promrmljao sam nakon nekog vremena. ‘Upravo tako’, oduševio se. ‘Ovo sam i predvidio. Dokazuje potpuni nedostatak prosudbe. Moja je dužnost da to istaknem na nadležnome mjestu.’ ‘O’, rekao sam, ‘onaj momak — kako se ono

zove? — onaj ciglar, on će vam sročiti čitljivo izvješće.’ Načas je djelovao zbunjeno. Činilo mi se da nikad nisam udisao neko toliko pogano ozračje, pa sam se u sebi obratio Kurtzu za olakšanje — baš za olakšanje. ‘Svejedno smatram da je g. Kurtz izniman čovjek’, naglašeno sam rekao. Zapanjio se, uperio u mene hladan i težak pogled, te vrlo tiho rekao: ‘Bio je’, te mi okrenuo leđa. Trenutak moje milosti je prošao; zatekao sam se svrstan zajedno s Kurtzom među pobornike metoda za koje vrijeme još nije dozrelo: bio sam neprimjeren! Ah! ali bilo je nečeg barem u tome da se smije odabrati svoju moru.

Bio sam se zapravo obratio divljini, ne g. Kurtzu, koji je, bio sam spreman priznati, vrijedio koliko i da je sahranjen. A načas mi se činilo kao da sam i ja sahranjen u golemom grobu punom neizrecivih tajni. Osjećao sam kako mi grudi tište nepodnošljiva težina, vonj vlažne zemlje, prisutnost pobjedonosne iskvarenosti sakrivene pogledu, tama nepronične noći... Rus me potapšao po ramenu. Čuo sam ga kako mrmlja i muca nešto kao ‘brate pomorce — nije se moglo prikriti — saznanje o stvarima koje bi utjecale na ugled g. Kurtza’. Pričekao sam. Za njega očigledno g. Kurtz nije bio u grobu; sve mi se čini da je za njega g. Kurtz pripadao besmrtnicima. ‘Dobro!’ na poslijetku sam rekao, pričaj. Ja sam, slučajno, prijatelj g. Kurtza — na neki način.’

Izjavio je uz podosta formalnosti da kad ne bismo bili ‘od iste profesije’, on bi zadržao stvar za sebe bez obzira na posljedice. ‘Sumnjao je da postoji izravna zla namjera prema njemu od strane ovih Bijelaca koji — ’ ‘Imate pravo’, rekao sam, prisjetivši se izvjesnog razgovora koji sam načuo. ‘Upravitelj smatra da bi vas trebalo objesiti.’ Pokazao je zabrinutost ovom dojavom koja me isprva zabavila. ‘Bolje da se potihom maknem’, rekao je, iskreno. ‘Više ništa ne mogu napraviti za Kurtza, a oni će uskoro naći neki izgovor. Što ih sprečava? Ima jedna vojna ispostava na tristo milja odavde.’ ‘Pa, dajem vam riječ’, rekao sam, ‘možda bi vam bilo bolje da odete ako imate ikakvih prijatelja među obližnjim divljacima.’ ‘Mnoštvo’, rekao je. ‘To su jednostavni ljudi — a meni ništa ne treba, znate.’ Stajao je i grizao si usnu, zatim: ‘Ne bih htio da se išta ružno dogodi ovim ovdje Bijelcima, ali naravno da sam mislio na ugled g. Kurtza — ali vi ste brat pomorac i —’ ‘U redu’, rekao sam, nakon nekog

vremena. 'Ja neću naškoditi ugledu g. Kurtza.' Nisam ni znao koliku istinu sam rekao.

Obavijestio me, spustivši glas, da je Kurtz bio raj koji je naredio da se povede napad na parobrod. 'Mrzio je katkad pomisao da bi ga mogli odvesti — a s druge strane... Ali ja ne shvaćam takve stvari. Ja sam jednostavan čovjek. On je mislio da bi vas to moglo zastrašiti — da ćete odustati, pomislivši da je mrtav. Nisam ga mogao spriječiti. Ma, sve mi je to bilo grozno u posljednjih mjesec dana.' 'Pa dobro', rekao sam. 'Sad je na sigurnom.' 'Da-a -a', promrmljao je, ne djelujući naročito uvjereno. 'Hvala', rekao sam; 'bit ću na oprezu.' 'Ali potiho — a?' kumio me, zabrinuto. Bilo bi užasno za njegov ugled da itko ovdje —' Vrlo svečano sam mu obećao potpunu diskretnost. 'Nedaleko me čeka kanu s tri crna momka. Idem ja. Biste li mi mogli dati nekoliko naboja za Martini-Henryjevku?' Mogao sam, i jesam, uz primjerenu tajnovitost. Poslužio se, namignuvši mi, šakom mog duhana. 'Među mornarima — znate — dobar engleski duhan.' Na vratima pilotske kabine okrenuo se — 'Čujte, da nemate možda par cipela viška?' Podigao je jednu nogu. 'Pogledajte.' Potplati su mu bili povezani ispletenim uzicama poput sandala pod golim stopalima. Iskopao sam neki stari par, koji je s divljenjem pogledao prije nego što si ga je zataknuo pod lijevu mišku. Jedan džep (kričavocrven) bubrio mu je od naboja, iz drugog (tamnomodrog) virilo je 'Towsonovo razmatranje', itd, itd. Činilo se da smatra sebe izvanredno dobro opremljenim za ponovno suočenje s divljinom. 'Ah! Nikad, nikad više neću susresti takvog čovjeka. Trebali ste ga čuti kako recitira poeziju — bila je to, k tome, njegova vlastita, rekao mi je. Poezija!' Zakolutao je očima prisjetivši se tih divota. 'O, proširio mi je um!' 'Do viđenja', rekao sam. Rukovao se i iščezao u noći. Ponekad se pitam jesam li ga ikada zaista vidio — je li bilo moguće susresti jednu takvu pojavu!...

Kad sam se probudio netom iza ponoći njegovo mi je upozorenje palo na pamet uz onu naznaku opasnosti koja se činila, u zvjezdanoj tami, dovoljno stvarnom da me natjera ustati ne bih li pogledao kako stvari stoje. Na brijegu je gorjela velika vatra, obasjavajući na mahove izobličeni ugao doma postaje. Jedan od agenata je sa stražom od nekolicine naših Crnaca, naoružanih za tu potrebu, nadgledao slonovaču; ali duboko unutar šume, crveni odbljesci koji

su lelujali, koji kao da su ponirali i uzdizali se s da među ispletenim stupastim obličjima izrazite crnine, odavali su točan položaj logora u kom su obožavatelji g. Kurtza nelagodno bdjeli. Jednoličan ritam velikih bubnjeva ispunjavao je zrak prigušenim udarcima i zaostalim treperenjem. Jednolično brujanje mnogih muških glasova koji su svaki za sebe pojali neki čudan napjev dopiralo je iz crnog, plošnog zida šume kao što zujanje pčela dopire iz košnice, i imalo neobično opojan učinak na moja napola probuđena osjetila. Vjerujem da sam zadrijemao oslonjen preko rukohvata, sve dok me nagli prasak krikova, silna provala nagomilane i tajanstvene mahnitosti, nije probudila u zatavljenom čudu. Prekinula se sva u isti mah, pa se duboko brujanje nastavilo, ostavljajući dojam čujne i umirujuće tišine. Nehajno sam bacio pogled u malu kabinu. Unutra je gorjela svjetiljka, ali g. Kurtza nije bilo.

Mislim da bih bio nadigao viku da sam povjerovao svojim očima. Ali nisam im isprva vjerovao — to je djelovalo toliko nemoguće. Činjenica je da sam bio posve izvan sebe od čistog tupog straha, posve apstraktne strave, nevezane uz bilo kakav određeni oblik ili tjelesnu opasnost. Taj je osjećaj bio toliko nadmoćan zbog — kako da to opišem? — moralnog šoka koji sam doživio, kao da je nešto posve čudovišno, nepodnošljivo mislima i odurno duši, neočekivano bilo bačeno na mene. Ovo je naravno potrajalo najkraći djelić sekunde, a potom mi je uobičajeni osjećaj svakidašnje, smrtne opasnosti, mogućnosti da dođe do iznenadnog napada i pokolja, ili nečeg takvog, što sam vidio da se sprema, itekako dobro došao kao smirenje. Zapravo, umirio me do te mjere da nisam dignuo uzbunu.

Na metar od mene na palubi jedan je agent spavao u stolici, sav zakukuljen u kaput. Krici ga nisu probudili; hrkao je vrlo blago; ostavio sam ga da kunja i skočio na obalu. Nisam izdao g. Kurtza — bilo je naloženo da ga nikad ne smijem izdati — bilo je zapisano da ću biti odan mori koju sam odabrao. Bilo mi je veoma stalo da se nasamo suočim s tom sjenkom — a do današnjega dana ne znam zašto toliko ljubomorno nisam htio ni s kim podijeliti osebužno crnilo tog doživljaja.

Čim sam dospio na obalu ugledao sam trag — široki usjek u travi. Sjećam se ushita s kojim sam si rekao: 'Ne može hodati — puže četveronoške — imam ga.' Trava je bila mokra od rose. Hitro sam

kročio stisnutih šaka. Čini mi se da sam nejasno kanio zaskočiti ga i premlatiti. Ne znam. Imao sam neke imbecilne pomisli. Stara pletilja s mačkom nametnula mi se u sjećanju kao najnedoličnija osoba koja bi mogla sjediti na suprotnom kraju ovakve rabote. Vidio sam red hodočasnika kako prska zrak olovom iz Winchesterki koje su držali na boku. Mislio sam da se nikada neću vratiti na parobrod, pa sam sebe zamislio kako živim sam i nenaoružan u šumama do poodmakle dobi. Takve gluposti — znate. A sjećam se da sam potisnuo ritam bubnja udarcima svoga srca, te da mi je bilo drago zbog njegove spokojne ravnomjernosti.

Ipak, držao sam se staze — i zatim stao da oslušnem. Noć je bila vrlo vedra; tamnomodri prostor, svjetlucav od rose i zvijezda, u kome su crni stvorovi stajali posve nepomično. Pomislio sam da razabirem nekakvo kretanje pred sobom. Bio sam neobično samouvjeren u svemu te noći. Dapače, skrenuo sam s traga i otrčao u širokom polukrugu (doista mislim da sam se pritom kikotao sebi u bradu) kako bih dospio ispred toga gibanja, toga kretanja koje sam vidio — ako sam zapravo išta vidio. Zaobilazio sam Kurtza kao da se radilo o dječачkoj igri.

Naletio sam na njega, i, da me nije čuo, bio bih se baš spotaknuo o njega, ali ustao je na vrijeme. Podigao se, nesiguran, dugačak, blijedo nejasan, poput pare koju je zemlja izdahnula, i blago njihao, magličast i šutljiv preda mnom; dok su se iza mojih leđa vatre dizale među stablima, a mrmorenje mnogih glasova istjecalo je iz šume. Pametno sam mu presjekao put; ali kad sam se doista suočio s njim kao da sam došao sebi, uvidjevši opasnost u njezinim pravim razmjerima. Još ništa nipošto nije bilo gotovo. Recimo da je počeo vikati? Premda je jedva stajao na nogama, još uvijek je bilo podosta snage u njegovom glasu. 'Odlazi — sakrij se', rekao je, onim dubokim tonom. Bilo je zastrašujuće. Osvrnuo sam se. Dopri smo na tridesetak metara od najbliže vatre. Jedan se crni lik uspravio, zakoračao na dugim crnim nogama, zamahao dugim crnim rukama, naspram plamena. Imao je rogove — rogove antilope, mislim — na glavi. Nekakav čarobnjak, nekakav vrač, bez sumnje: dovoljno je demonski djelovao. 'Znate li što radite?' prošaptao sam. 'Savršeno', odvratio je, podigavši glas za tu jednu riječ: zazvučala mi je udaljeno pa ipak glasno, poput poziva kroz trublju. Ako se sad počne svađati

propali smo, pomislio sam u sebi. Ovo očigledno nije bila prigoda za šake, čak i po strani od vrlo prirodne odbojnosti koju sam imao prema mlaćenju te Sjenke — tog zabludjelog i izmučenog stvora. 'Izgubit ćete se', rekao sam — 'posve izgubiti. Čovjek ponekad dobije takav bljesak nadahnuća, znate. Uspio sam reći pravu stvar, premda on zaista nije mogao biti nepovratnije izgubljen nego što je bio upravo u tom trenutku, kad su se postavljali temelji naše prisnosti — koji će istrajati — istrajati — do samoga kraja — pa i dalje.

'Imao sam goleme planove', promrmlijao je neodlučno. 'Da', rekao sam; 'ali ako pokušate viknuti razbit ću vam glavu ovim — ' U blizini nije bilo ni štapa ni kamena. 'Zadavit ću vas namrtvo', ispravio sam se. Bio sam na pragu velikih stvari', preklinjao je, čežnjivim glasom, zvučeći tako sjetno da mi se krv sledila u žilama. 'A sad zbog ovog glupog probisvijeta —' Vaš uspjeh u Europi u svakom je slučaju zajamčen', potvrdio sam mu, polako. Nisam htio da ga moram daviti, razumijete — a to bi ionako bilo od vrlo male koristi za ikakvu konkretnu svrhu. Pokušao sam rastjerati čini — teške, nijeme čini divljine — koje kao da su ga privijale uz svoje bešćutne grudi buđenjem zaboravljenih i okrutnih nagona, uspomenama na ispunjene i čudovišne strasti. Samo ga je ovo, bio sam siguran, otjeralo do ruba šume, do grmlja, prema odbljesku vatri, udaranju bubnjeva, brujanju čudnih napjeva; samo je ovo namamilo njegovu odmetničku dušu da prijeđe okvire dopuštenih težnji. A, zar ne shvaćate, strava ovog položaja nije bila u tome da ću dobiti po glavi — premda sam bio vrlo živopisno svjestan i te opasnosti, također — već u ovome, da sam morao imati posla s bićem kod kojeg se nisam mogao pozvati ni na uzvišeno ni na nisko. Morao sam ga, baš poput crnja, zazvati — njega — njegovu vlastitu uzvišenu i nevjerojatnu pokvarenost. Ničega nije bilo ni iznad ni ispod njega, i to sam znao. Samog je sebe odbio od zemlje. Proklet bio! razbio je samu zemlju u komadiće. Bio je sam, a ja pred njime nisam znao stojim li na zemlji ili lebdim u zraku. Pričao sam vam što smo rekli — ponavljao rečenice koje smo izgovorili — ali koja je korist? To su bile obične svakodnevnice riječi — poznati, slabi zvuci koji se razmjenjuju svakog živog dana. Ali što s time? Imale su iza sebe, u mom shvaćanju, strahovitu izražajnost riječi koje se čuju u snovima, rečenica koje se izgovore u morama. Duša! Ako se itko ikada borio s nekom dušom,

ja sam taj. A nisam niti raspravljao s luđakom. Vjerujte mi ili ne, njegova je inteligencija bila savršeno bistra okrenuta, istina je, stravičnom žestinom prema sebi, no bistra; a u tom je bila jedina prilika koju sam imao izuzev, naravno, toga da ga na licu mjesta ubijem, što ne bi bilo tako dobro, s obzirom na neizbježnu buku. Ali duša mu je bila luda. Dok je samovala u divljini, bila je pogledala u sebe, i, nebesa mi! kažem vam, poludjela je. Morao sam — zbog svojih grijeha, valjda — proći kroz iskušenje gledanja u nju vlastitim očima. Nikakva rječitost nije vam mogla do te mjere usahnuti vjeru u čovječanstvo kao njegov konačni izljev iskrenosti. Mučio se i on sa sobom, također. To sam vidio, to sam čuo. Vidio sam nepojmljiv misterij duše koja nije poznavala ni ograde, ni vjere, a ni straha, a ipak se slijepo mučila sama sa sobom. Ostao sam prilično pribran; ali kad sam ga na koncu uspio prostrijeti po kauču, obrisao sam si čelo, dok su mi se noge poda mnom tresle kao da sam na leđima prenio pola tone niz onaj brijeg. Pa ipak sam ga samo bio pridržavao, obavivši njegovu koščatu ruku oko svoga vrata — a nije bio puno teži od djeteta.

Kad smo narednoga dana krenuli u podne, gomila, čijeg sam prisustva iza zavjese od drveća cijelo vrijeme bio živo svjestan, opet je istekla iz šume, ispunila čistinu, prekrila obronak masom nagih, dišućih, drhtavih, brončanih tijela. Malo sam pojačao paru, te zamaknuo nizvodno, a dvije tisuće očiju pratile su obrtanja pljuštećeg, tutnjećeg, okrutnog riječnog demona koji je tukao vodu svojim stravičnim repom i izdisao crni dim u zrak. Sprijeda u prvome redu, duž rijeke, tri muškarca, premazana svijetlocrvenom zemljom od glave do pete, nemirno su koračala amo-tamo. Kad smo opet došli u razinu s njima, okrenuli su se k rijeci, stali toptati nogama, kimati rogatim glavama, njihati skrletnim tijelima; zatresli su prema okrutnome riječnom demonu hrpu crnih cvjetova, neku otrcanu kožu s obješenim repom nešto što je izgledalo poput osušene tikve; povremeno su zajednički izvikivali nizove čudesnih riječi koje nisu nalikovale nikakvom zvuku ljudskog jezika; a duboko žamorenje gomile, koje se na mahove prekidalu, bilo je poput odgovora u nekoj sotonističkoj litaniji.

Bili smo prenijeli Kurtza u pilotsku kabinu: ondje je bilo više zraka. Ležao je na kauču i zurio kroz otvorenu grilju. U masi ljudskih tjelesa

nastao je vrtlog, te je žena s kosom poput kacige i obrazima boje gline istrčala do samoga ruba toka. Ispružila je ruke, nešto viknula, i čitava je ta divlja svjetina prihvatila taj povik, zaglušno progovoriši uglas, izražajno, brzo, bez daha.

‘Razumijete li ovo?’ upitao sam ga.

Nastavio je gledati pokraj mene žestokim, željnim očima, uz pomiješan izraz sjete i mržnje. Nije dao odgovora, ali uočio sam osmijeh, osmijeh neodrediva značenja, kako mu se javlja na bezbojnim usnama koje su se trenutak potom grčevito trgnule. ‘Ne razumijem li?’ rekao je polako, hvatajući dah, kao da su riječi nekom nadnaravnom silom istrgnute iz njega.

Povukao sam uzicu zviždaljke, a to sam učinio zato što sam vidio kako hodočasnici na palubi vade svoje puške, ostavljajući dojam da očekuju veseli provod. Na iznenadan pisak gibanje suštog straha prošlo je tom klinastom masom tijela. ‘Nemojte! nemojte ih preplašiti da pobjegnu’, viknuo je razočarano netko s palube. Povlačio sam uzicu opet i opet. Raspršili su se i otrčali, skakali su, čučali su, krivudali su, izmicali su letećoj stravi tog zvuka. Ona tri crvena dečka pala su ničice, licem uz obalu, kao da su poginuli od pogotka. Samo se barbarska i izvanredna žena nije niti trgnula, tragično pružajući nage ruke za nama preko tmurne i svjetlucave rijeke.

A zatim je ona imbecilna gomila dolje na palubi otpočela svoju malu zabavu, pa ništa više nisam mogao vidjeti od dima.

Smeđa struja je hitro istjecala iz srca tame, spuštajući nas prema moru dvostruko brže nego što smo bili napredovali uz nju; i Kurtzov život je brzo istjecao, također, povlačeći se, povlačeći iz njegova srca ka moru neumoljivog vremena. Upravitelj je bio vrlo spokojan, više nije imao nikakvih životnih tjeskoba, obojicu nas je obujmio sveobuhvatnim i zadovoljnim pogledom: ova ‘rabota se riješila onoliko dobro koliko se i dalo očekivati. Vidio sam da se bliži vrijeme kad ću preostati jedini iz skupine s ‘neprimjerenim metodama. Hodočasnici su me gledali s negodovanjem. Bio sam, da tako kažem, ubrojen među mrtve. Čudno je kako sam prihvatio ovo nepredviđeno partnerstvo, ovaj odabir more koji mi je nametnula sjenovita zemlja, pod invazijom ovih ljudi i pohlepnihi aveti.

Kurtz je govorio. Taj glas! taj glas! Gromko je ječao do samoga kraja. Nadživio je njegovu snagu kako bi sakrio u veličanstvenim

naborima rječitosti jalovu tamu njegovoga srca. O, mučio se! mučio se! Pustoši njegovog umornog mozga sad su salijetali sjenoviti prizori — prizori bogatstva i slave prilježno su se vrtjeli oko njegovog neiscrpnog dara za plemenito i uznosito izražavanje. Moja Namjeravana, moja postaja, moja karijera, moje ideje — to su bili predmeti povremenog izricanja uzvišenih čuvstava. Sjenka izvornoga Kurtza obilazila je uzglavlje šuplje patvorine, čija je sudbina bila skoro ukapanje u plijesan pretpotopne zemlje. Ali i dijabolična ljubav i nezemaljska mržnja misterija u koje je pronikla borile su se za vlast nad tom dušom, zasićenom primitivnim osjećajima, požudnom za lažljivom slavom, za patvorenim isticanjem, za svim formama uspjeha i moći.

Ponekad je bio odbojno djetinjast. Zahtijevao je da ga kraljevi dočekuju na kolodvorima pri njegovom povratku iz nekog odurnog Nigdje, gdje je kanio postići velike stvari. 'Pokažite im da u sebi imate nešto što je zaista unosno, i zatim neće biti granica priznavanju vaše sposobnosti', govorio bi. 'Naravno da uvijek morate paziti na pobude — prave pobude — uvijek.' Dugi potezi koji kao da su bili jedan te isti potez, monotoni zavoji koji su bili navlas jednaki, klizili su kraj parobroda dok su svojim mnoštvom svjetovnih stabala strpljivo čuvali ovaj čađavi fragment drugog svijeta, prethodnicu promjene, osvajanja, trgovine, masakra, blagoslova. Gledao sam preda se — pilotirao. 'Zatvorite grilju', rekao je Kurtz iznenada jednog dana; 'ne mogu podnijeti pogled na to.' Poslušao sam ga. Nastupila je tišina. 'Ma, još ću ti ja itekako iscijediti srce!' viknuo je prema nevidljivoj divljini.

Doživjeli smo kvar — kao što sam i očekivao — pa smo se zbog popravki morali izvući na čelo jednog otoka. Ova odgoda bila je prva stvar koja je potresla Kurtzovo samopouzdanje. Jednog jutra mi je dao paket s papirima i fotografiju — sve skupa povezano vezicom za cipele. 'Čuvajte mi ovo', rekao je. 'Ova pogubna budala' (mislio je na upravitelja) 'je u stanju kopati po mojim kutijama kad ja ne gledam.' Poslijepodne sam ga vidio. Ležao je na leđima sklopljenih očiju, pa sam se potiho povukao, ali čuo sam ga kako mrmlja: 'Živi pravično, umri, umri...' Osluškiavao sam. Nije bilo ničeg više. Je li on to u snu uvježbavao neki govor, ili se radilo o odlomku rečenice iz nekog

novinskog članka? Nekad je pisao za novine i kanio je to iznova raditi, 'zbog promicanja mojih ideja. To mi je dužnost.'

Njegova je tama bila nepronična. Gledao sam ga kao što se naviruje prema čovjeku koji leži na dnu neke klisure kamo sunce nikada ne sja. Ali nisam mu mogao posvetiti puno vremena, jer sam pomagao strojaru da rastavi šuplje cilindre, da izravna izvitoperenu osovinu, i u drugim sličnim stvarima. Živio sam u paklenskom neredu hrđe, turpija, vijaka, matica, izvijača, čekića, zapornih bušilica — stvari kojih se gnušam, jer se s njima ne snalazim. Opsluživao sam malu kovačnicu koju smo na svu sreću imali na brodu; iscrpljeno sam se patio u bijednoj gomili otpada — osim kad sam se previše tresao da bih mogao stajati.

Kad sam jedne večeri ulazio sa svijećom zapanjio sam se čuvši ga kako pomalo drhtavo kaže: 'Ležim ovdje u tami i čekam smrt.' Svjetlost mu je bila na koji pedalj od očiju. Natjerao sam se da promrmljam: 'Ma, besmislice!' i stao nad njim kao ukopan.

Bilo što iole slično mijeni koja je prožela crte njegovog lica nikad ranije nisam vidio, a nadam se da nikada više ni neću. O, nisam bio dirnut. Bio sam opčinjen. Bilo je kao da se neki veo razderao. Vidio sam na tom licu od slonovače izraz tmurnog ponosa, bešćutne sile, kukavičke strave — napetog i beznadnog očaja. Je li iznova proživljavao svoj život u svakoj pojedinosti požude, iskušenja i predavanja tijekom tog krajnjeg trenutka potpune spoznaje? Šaptom je viknuo k nekom

prizoru, k nekoj viziji — viknuo je dvaput, povikom koji nije bio više od daha —

'Užas! Užas!'

Puhnuo sam u svijeću i izašao iz kabine. Hodočasnici su večerali u kantini, pa sam sjeo na svoje mjesto preko puta upravitelja, koji je podigao oči i uputio mi upitan pogled, koji sam uspješno izbjegao. Zavalio se, spokojno, onim svojim osobitim smiješkom zapečativši neiskazanu dubinu svoje opakosti. Neprekidan pljusak mušica strujao je k svjetiljci, k tkanini, k našim rukama i licima. Odjednom je upraviteljev dečko pomolio svoju bezobraznu crnu glavu kroz vrata, i rekao nemilosrdno prezrivo tonom —

'Gospon Kurtz — on mrtav.'

Svi su hodočasnici pojurili da vide. Ja sam ostao, i nastavio večerati. Vjerujem da su me smatrali okrutno bešćutnim. Međutim, nisam puno pojeo. Ondje je bila svjetiljka — svjetlost, zar ne znate — a vani je bilo tako vraški, vraški tamno. Nisam više prilazio izuzetnome čovjeku koji je izrekao presudu pustolovinama svoje duše na ovoj zemlji. Glasa je nestalo. Čega je drugog ondje bilo? Ali ja sam naravno svjestan da su narednoga dana hodočasnici sahranili nešto u neku blatnu jamu.

A zatim su vrlo skoro sahranili i mene.

Međutim, kao što vidite, nisam se otišao pridružiti Kurtzu tad i ondje. Nisam. Ostao sam odsanjati moru sve do kraja, i još jednom iskazati svoju odanost Kurtzu. Sudbina. Moja Sudbina! Šaljiva je stvar taj život — taj tajanstveni ustroj nemilosrdne logike s nekim jalovim ciljem. Najviše što se od njega možete nadati je neko saznanje o samima sebi — koje prekasno dođe — kao žetva neugasivih žaljenja. Hrvao sam se sa smrću. To je najmanje uzbudljivo nadmetanje koje možete zamisliti.

Odvija se u neopipljivom sivilu, bez ičeg pod nogama, bez ičeg oko vas, bez gledatelja, bez žamora, bez slave, bez velike žudnje za pobjedom, bez velikog straha od poraza, u boležljivoj atmosferi mlake nevjerice, bez naročite vjere u vlastitu pravičnost, i još manje u onu vašeg suparnika. Ako je takvo obličje konačne mudrosti, onda je život veća zagonetka nego što to neki od nas smatraju. Bio sam na treptaj do posljednje prilike za izricanje suda, i ponizno sam otkrio da vjerojatno ne bih imao što reći. To je razlog zbog kojeg potvrđujem da je Kurtz bio izuzetan čovjek. On je imao nešto za reći. On je to rekao. Otkako sam i sam zavirio preko ruba, bolje razumijem smisao njegovog pogleda, koji nije mogao vidjeti plamen svijeće, ali je bio dovoljno opsežan da obuhvati čitav svemir, dovoljno prodoran da zadre u sva srca koja kucaju u tami. On je zaključio — on je presudio. 'Užas!' Bio je izniman čovjek. Napokon, to je bio izraz nekakvog vjerovanja; posjedovao je iskrenost, posjedovao je uvjerenje, posjedovao je treperavu notu otpora u svom šaptu, posjedovao je odbojno lice ugledane istine — čudnu isprepletenost požude i mržnje. A nije moja vlastita krajnost ono što najbolje pamtim — vizija bezobličnog sivila ispunjenog tjelesnom boli, te nehajan prezir prema prolaznosti svega — čak i ove same

boli. Ne! Kao da sam proživio njegovu krajnost. Točno, on je napravio taj posljednji korak, on je zakoračio preko ruba, dok je meni bilo omogućeno da povučem svoju neodlučnu nogu. A možda u ovome i jest čitava razlika; možda su sva mudrost, i sva istina, i sva iskrenost, naprosto sabijene u taj neprocjenjivi trenutak vremena u kojem prekoračimo prag nevidljivoga. Možda! Volio bih vjerovati da moja završna riječ ne bi bila izraz nehajnog prezira. Bolji je njegov povik — puno bolji. On je bio potvrda, moralna pobjeda, plaćena nebrojenim porazima, odvratnim stravama, odvratnim zadovoljenjima. Ali bio je pobjeda! Zbog toga sam ostao odan Kurtzu do samoga kraja, pa čak i kasnije, kad sam nakon dugo vremena još jednom čuo, ne njegov vlastiti glas, već jeku njegove veličanstvene rječitosti odbijenu prema meni od jedne duše toliko prozirno čiste kao da je kristalna litica.

Ne, nisu me sahranili, premda postoji jedno razdoblje kojeg se sjećam kroz maglu, kroz uzdrhtalo čuđenje, poput prolaza kroz neki nepredočivi svijet koji nije u sebi imao ni nade ni žudnje. Zatekao sam se opet u svetišnome gradu s mrskim pogledom na ljude koji žure ulicama kako bi jedni drugima ugrabili nešto novca, proždirali svoju zloglasnu kuhinju, ispijali svoje pogubno pivo, sanjali svoje nebitne i šašave snove. Griješili su se o moje misli. Bili su uljezi čije me znanje o životu dražilo svojom prijetvornošću, jer sam bio toliko siguran da nikako ne mogu znati stvari koje ja znadem. Njihovo držanje, koje je naprosto bilo držanje običnih osoba koje obavljaju svoje poslove u uvjerenju da su posve sigurni, bilo mi je uvredljivo poput razuzdanih razmetanja obijesti suočene s opasnošću koju nije sposobna shvatiti. Nisam imao naročite želje da ih prosvijetlim, ali bilo mi je pomalo teško suzdržavati se da im se ne smijem u lica, tako puna glupe umišljenosti. Usudio bih se reći da mi u to vrijeme nije baš bilo dobro. Tumarao sam ulicama — trebalo je dovršiti različite poslove —ogorčeno se cereći savršeno pristojnim ljudima. Priznajem da je moje ponašanje bilo neoprostivo, ali s druge strane moja temperatura je tih dana rijetko kad bila normalna. Nastojanja moje drage ujne da mi 'povrati snagu' činila su se posve promašenima. Nije moja snaga bila ta koju je valjalo povratiti, moja je mašta bila ta koju je valjalo umiriti. Čuvao sam svežanj papira koji mi je Kurtz dao, ne znajući točno što da s njim napravim. Njegova je

majka nedavno umrla, pod paskom, kako su mi rekli, njegove Namjeravane. Jedan izbrijani čovjek, službenog držanja, s naočalama zlatnih okvira, posjetio me jednog dana i raspitivao se, isprva izokola, kasnije s udvornom izravnošću, o onome što je sa zadovoljstvom nazvao izvjesnim 'dokumentima. Nisam se iznenadio, jer sam se dvaput bio posvađao s upraviteljem o toj temi još ondje. Bio sam odbio predati i najmanji djelić tog paketa, pa sam zauzeo jednaki stav i prema čovjeku s naočalama. Naposljetku se ispunio tamnim prijetnjama, i stao izrazito žučljivo tvrditi kako Kompanija ima pravo na svaki djelić podataka o svojim 'teritorijima. Te je rekao: 'G. Kurtz je zacijelo morao posjedovati široka i podrobna saznanja o neistraženim područjima — s obzirom na njegove velike sposobnosti i žalosne okolnosti u koje je bio postavljen: stoga —' Uvjeravao sam ga da saznanja g. Kurtza, ma koliko široka, nisu imala dodirnih točaka s problemima gospodarstva ili uprave. Zatim je prizvao ime znanosti. 'Bio bi nemjerljivi gubitak da, itd, itd. Ponudio sam mu izvješće o 'Potiskivanju divljačkih običaja', ali s otrgnutim post scriptumom. Gorljivo ga je uzeo, ali na koncu je prezrivo šmrknuo na njega. 'Ovo nije ono što smo s pravom očekivali', primijetio je. 'Ne očekujte ništa drugo', rekao sam. 'Ima još samo privatnih pisama.' Povukao se uz neku prijetnju sudskim postupcima, i više ga nisam vidio; ali jedan drugi momak, koji je sebe nazvao Kurtzovim bratićem, pojavio se dva dana kasnije, pun želje da sazna sve potankosti o posljednjim trenucima svog dragog srodnika. Usput mi je dao do znanja kako je Kurtz u biti bio veliki glazbenik.

'Bilo je ondje materijala za velik uspjeh', rekao je čovjek, koji je bio orguljaš, vjerujem, ravne sijede kose koja mu je padala preko masnog ovratnika kaputa. Nisam imao razloga sumnjati u njegovu izjavu; i do današnjega dana nisam u stanju reći što je bilo Kurtzovo zanimanje, ako je ikada ijedno i imao — koji je bio njegov najveći dar. Smatrao sam ga slikarom koji je pisao za novine, ili pak novinare koji je znao slikati — ali čak ni bratić (koji je šmrkao burmut tijekom razgovora) nije mi mogao reći što je on bio — točno. Bio je univerzalni genij — u tome sam se složio sa starim, koji je nato bučno ispuhao nos u veliki pamučni rupčić i povukao se u senilnu uzbuđenost, odnijevši neka beznačajna obiteljska pisma i spise. Konačno se pojavio jedan novinar željan ponešto doznati o

sudbini svog 'dragog kolege'. Ovaj me posjetitelj obavijestio kako je pravo područje Kurtzovog djelovanja trebala biti politika 'populističkog tipa'. Imao je čupave ravne obrve, kratko podšišanu čekinjastu kosu, monokl na širokoj vrpici, te mi je, postavši rječit, priznao kako smatra da Kurtz zapravo uopće nije znao pisati — 'ali nebesa mi! kako je taj čovjek mogao pričati. Znao je naelektrizirati velike skupove. Imao je vjeru — zar ne shvaćate? — imao je tu vjeru. Mogao je sebe natjerati da povjeruje u sve — u sve. Bio bi veličanstven vođa neke ekstremističke stranke.' 'Koje stranke?' upitao sam ga. 'Bilo koje', odgovorio je ovaj. Bio je jedan — jedan — ekstremist.' Ne mislim li i ja tako? Složio sam se. Znam li ja, upitao me, uz nagli bljesak znatiželje, što ga je to nagnalo da otiđe onamo?' 'Da', rekao sam, i smjesta mu pružio slavno Izvješće da ga objavi, ako ga bude smatrao prikladnim. Žurno ga je pregledao, mrmļajući sve vrijeme, prosudio 'poslužit će', te se udaljio s tim plijenom.

Tako mi je na koncu preostao tanak paketić s pismima i portretom te djevojke. Doimala mi se prekrasnom — hoću reći da je imala prekrasan izraz lica. Znam da se i sunčevu svjetlost dade natjerati da laže, također, no činilo se da nikakva manipulacija svjetlosti i poze ne bi mogla dočarati istančanu nijansu istinitosti na tim crtama. Djelovala je spremnom saslušati bez mentalnih ograda, bez sumnjičavosti, bez i jedne pomisli na sebe. Odlučio sam da ću sam otići i vratiti joj njezin portret i ta pisma. Radoznalost? Da; a također možda i neki drugi osjećaj. Sve ono što je bilo Kurtzovo izmaklo mi je iz ruku: njegova duša, njegovo tijelo, njegova postaja, njegovi planovi, njegova slonovača, njegova karijera. Preostala je samo uspomena na njega te njegova Namjeravana a htio sam i to, također, prepustiti prošlosti, na neki način — osobno predati sve što mi je preostalo od njega onom zaboravu koji je posljednja riječ naše zajedničke sudbine. Ne branim sebe. Nisam imao nikakvu jasnu predodžbu o tome što zapravo hoću. Možda se radilo o porivu nesvjesne odanosti, ili o ispunjenju jedne od onih ironičnih nužnosti koje vrebaju u činjenicama ljudskog postojanja. Ne znam. Ne mogu procijeniti. Ali otišao sam.

Mislio sam da je uspomena na njega poput ostalih uspomena na mrtve koje se skupe u životu svakog čovjeka — blagi otisak na mozgu sjenki koje su na njega pale u svom hitrom i konačnom

prolazu; ali pred visokim i teškim vratima, među visokim kućama ulice koja je bila nepomična i dostojanstvena poput neke dobro održavane aleje na groblju, ukazala mi se predodžba njega na nosilima, kako halapljivo otvara usta, kao da će proždrijeti cijelu zemlju s čitavim njezinim čovječanstvom. Živio je tada preda mnom; živio je onoliko koliko je uvijek živio — kao sjenka koja se ne može nasititi uzvišenih izgleda, zastrašujućih stvarnosti; sjenka mračnija od sjenke noći, a plemenito obavijena naborima predivne rječitosti. Ta predodžba kao da je ušla u kuću sa mnom — nosila, aveti nosača, divlja gomila poslušnih obožavatelja, mrak šume, svjetlucanje rijeke između sumračnih zavoja, udarci bubnja, ravnomjerni i prigušeni poput otkucaja srca — srca osvajačke tame. To je bio trenutak trijumfa divljine, nasrtljivi i osvetnički nalet koji ću, činilo mi se, morati sam zadržati kako bih spasio drugu dušu. A uspomena na ono što sam čuo da on kaže ondje daleko, dok su se rogata obličja gibala iza mene, u odsjaju vatri, unutar strpljive šume, te su mi se rastrgane rečenice vratile, opet su se začule u svojoj zlokobnoj i stravičnoj jednostavnosti. Prisjetio sam se njegovog bijednog preklinjanja, bijednih prijetnji, kolosalnih razmjera njegovih ogavnih požuda, opakosti, mučenja, olujne tjeskobe njegove duše. A kasnije mi se činilo da vidim njegov sabran i ležeran nastup, kad je jednog dana rekao: 'Ova količina slonovača je sad zapravo moja. Kompanija je nije platila. Ja sam je sam prikupio uz veliki osobni rizik. Bojim se, ipak, da će je pokušati prisvojiti. Hm. To je složena stvar. Što vi mislite da bih trebao napraviti — da se oduprem? A? Ne želim ništa više od pravde.' ... Nije želio ništa više od pravde — ništa više od pravde. Pozvonio sam pred vratima od mahagonija na prvom katu, i dok sam čekao činilo mi se da on zuri u mene iz ostakljenog panela — zuri onim širokim i golemim pogledom koji obuhvaća, osuđuje, prezire čitavi svemir. Učinilo mi se da čujem onaj prošaptani povik: 'Užas! užas!'

Padao je sumrak. Morao sam čekati u otmjenom salonu s tri dugačka prozora od poda do stropa koji su bili poput tri svijetleća i zastrta stupa. Izvijene pozlaćene noge i poledine pokućstva sjale su nejasnim krivuljama. Visoki mramorni kamin imao je hladnu i monumentalnu bjelinu. U jednom je uglu masivno stajao koncertni glasovir; s tamnim odbljescima na ravnim površinama poput tmurnog

i ulaštenog sarkofaga. Jedna su se visoka vrata otvorila — zatvorila. Ustao sam.

Prišla mi je, sva u crnini, blijede glave, lebdeći prema meni u sumraku. Bila je u koroti. Prošlo je više od godinu dana od njegove smrti, više od godinu otkako su stigle vijesti; djelovala je kao da će se spominjati i žalovati zauvijek. Primila je obje moje ruke svojim i promrmljala: 'Čula sam već da stižete.' Zamijetio sam da nije bila vrlo mlada — mislim, nije djelovala kao djevojka. Imala je zrelu sposobnost da bude odana, da vjeruje, da pati. Soba kao da je potamnila, kao da je sva tužna svjetlost oblačne večeri pribjegli njezinom čelu. Ta svijetla kosa, to bijelo lice, to čisto čelo, kao da su bili okruženi pepeljastom aureolom iz koje su me promatrale tamne oči. Njihov pogled nije imao ničeg prijetvornog u sebi, dubok, pouzdan i pun povjerenja. Držala je svoju tužnu glavu kao da se ponosi tom tugom, kao da će reći, ja — jedino ja znam žalovati za njime onako kako on zaslužuje. Ali još dok smo se rukovali, izraz tako groznog očajja prožeo joj je lice da sam uvidio da je ona jedno od onih stvorenja koja nisu igračke Vremena. Za nju je on umro tek jučer. A, Jupitra mi! dojam je bio toliko moćan da se i meni, također, učinilo da je on umro tek jučer — ne, baš ovog trenu. Vidio sam nju i njega u istom odsječku vremena — njegovu smrt i njezinu tugu — vidio sam njezinu tugu u samom trenutku njegove smrti. Razumijete li? Vidio sam ih zajedno — čuo sam ih zajedno. Bila je rekla, duboko uzevši zraka: 'Preživjela sam', dok mi se činilo da mi napete uši razgovjetno čuju, pomiješano s njezinim tonom beznadnog žaljenja, zaključni šapat njegove vječne osude. Upitao sam se što ondje radim, uz osjećaj panike u svom srcu kao da sam banuo na poprište okrutnih i apsurdnih misterija kakve ljudsko biće nije u stanju spoznati. Pokazala mi je stolicu. Sjeli smo. Nježno sam položio paketić na maleni stol, a ona je stavila ruku na njega... 'Dobro ste ga poznavali', promrmljala je, nakon trenutka žalobne šutnje.

'Intima se ondje brzo razvije', rekao sam. 'Poznavao sam ga onoliko koliko je moguće da jedan čovjek poznaje drugoga.'

'I divili ste mu se', rekla je. 'Bilo je nemoguće poznavati ga, a ne diviti mu se. Zar ne?'

'Bio je izniman čovjek', rekao sam, nesigurno. Zatim sam, pred molećivom postojanošću njezinog pogleda, koji kao da je iščekivao

nove riječi s mojih usana, nastavio. 'Bilo je nemoguće ne -'

'Voljeti ga', gorljivo je dovršila, ušutkavši me do zgrožene nijemosti. 'Kako točno! kako točno! Ali kad pomislite da ga nitko nije poznavao tako dobro kao ja! Meni je ukazao sve svoje plemenito povjerenje. Najbolje sam ga poznavala.'

'Najbolje ste ga poznavali', ponovio sam. A možda i jest. Ali sa svakom izgovorenom riječi soba je postajala sve tamnija, te je samo njezino čelo, glatko i bijelo, ostalo obasjano neugasivom svjetlošću vjerovanja i ljubavi.

'Bili ste njegov prijatelj', nastavila je. 'Njegov prijatelj', ponovila je, malo glasnije. 'Zacijelo ste bili, ako vam je predao ovo, i poslao vas meni. Osjećam da s vama mogu govoriti — ah! moram govoriti. Htjela bih da vi — vi koji ste čuli njegove posljednje riječi — da znate da sam ga bila vrijedna... Nije to ponos... Da! Ponosna sam što znadem da sam ga razumjela bolje od ikoga na zemlji — to mi je sam rekao. A otkako je umrla njegova majka nisam imala nikoga — nikoga — da-da —'

Slušao sam. Tama se produbljivala. Nisam čak bio ni siguran da mi je bio dao pravi svežanj. Pomalo sumnjam da je htio da se pobrinem za jednu drugu hrpu njegovih papira koju sam, nakon što je umro, vidio, kad ju je upravitelj pregledavao pod svjetiljkom. A djevojka je pričala, olakšavajući svoju bol u sigurnosti mog suosjećanja; pričala je kao što žedni piju. Bio sam čuo da njezini nisu odobravali njene zaruke s Kurtzom. Nije bio dovoljno bogat ili tako nešto. A odista ni ne znam nije li možda čitavog života bio prosjak. Bio mi je dao nekih naznaka da zaključim kako ga je baš nestrpljenje prema razmjernom siromaštvu nagnalo onamo.

'...Tko mu nije bio prijatelj ako ga je jednom čuo kako govori?' kazivala je. 'Privlačio je ljude onime što je u njima bilo najbolje.' Pogledala me intenzivno. 'To je dar velikih', nastavila je, a zvuk njezinog dubokog glasa kao da je imao pratnju svih drugih zvukova, punih tajne, očaja i tuge, koje sam ikada čuo — mreškanja rijeke, hučanja stabala koja se njišu na vjetru, mrmorenja mnoštva, slabih odjeka nerazumljivih riječi doviknutih izdaleka, šaptanja glasa koji govori s one strane praga vječne tame. 'Ali vi ste ga čuli! Vi znate!' viknula je.

‘Da, znadem’, rekao sam s nekakvim očajanjem u srcu, ali klanjajući glavu pred vjerom koja je bila u njoj, pred tom velikom i spasonosnom obmanom koja je sjala nezemaljski blistavo u tami, u slavodobitnoj tami od koje je nisam mogao obraniti — od koje nisam mogao obraniti čak ni sebe.

‘Kakav gubitak za mene — za nas!’ — ispravila se s predivnom velikodušnošću; te promrmljavši dodala: ‘Za svijet.’ Pri posljednjim odsjajima sumraka mogao sam vidjeti kako joj oči svjetlucaju, pune suza — suza koje neće kapnuti.

‘Bila sam vrlo sretna — vrlo radosna — vrlo ponosna, nastavila je. ‘Previše radosna. Previše sretna nakratko. A sad sam nesretna za — za čitav život.’

Ustala je; njezina svijetla kosa kao da je ulovila svu preostalu svjetlost u zlatnom odbljesku. Ustao sam i ja.

‘A od svega toga, nastavila je, žalobno, ‘od svega što je obećavao, i od sve njegove veličine, od njegovog velikodušnog duha, od njegovog plemenitog srca, nije preostalo ništa — ništa do uspomene. Vi i ja —’

‘Mi ćemo ga se uvijek sjećati’, rekao sam, žurno.

‘Ne!’ viknula je. ‘Nemoguće je da bi se sve ovo moglo izgubiti — da bi se takav život mogao žrtvovati, a da ne preostane ništa — do tuge. Znae koliko je goleme planove imao. I ja sam znala za njih — možda ih nisam mogla shvatiti — ali drugi su znali za njih. Nešto mora preostati. Njegove riječi, barem, nisu umrle.’

‘Njegove riječi će preostati’, rekao sam.

‘I njegov primjer’, prošaptala je za sebe. ‘Ljudi su se ugledali u njega — njegova je dobrota sjala u svakom djelu. Njegov primjer -’

‘Točno’, rekao sam; ‘njegov primjer, također. Da, njegov primjer. To sam zaboravio.’

‘Ali ja ne zaboravljam. Ne mogu — ne mogu vjerovati — ne još. Ne mogu vjerovati da ga nikad više neću vidjeti, da ga nitko više nikad neće vidjeti, nikad, nikad, nikad.’

Ispružila je ruke kao za nekim likom koji odlazi, istežući ih crne, sklopljenih blijedih dlanova, preko sve slabijeg i uskog sjaja prozora. Nikad ga više vidjeti! Ja sam ga tad sasvim jasno vidio. Vidjet ću tu rječitu avet dok god budem živio, a vidjet ću i nju, također, kao tragičnu i poznatu Sjenu, koja ovom gestom podsjeća na jednu

drugu, također tragičnu, i nakićenu nemoćnim amajlijama, dok pruža nage smeđe ruke nad svjetlucanje paklenskog toka, toka tame. Odjednom je vrlo duboko rekla, 'Umro je kao što je i živio.'

'Njegov je kraj', rekao sam, dok se u meni budio tupi bijes, 'bio u svakom smislu dostojan njegovog života.'

'A ja nisam bila uz njega, promrmljala je. Bijes mi se povukao pred osjećajem bezgraničnog suosjećanja.

'Sve što se dalo učiniti -' promućao sam.

'Ah, ali ja sam u njega vjerovala više od ikoga na zemlji — više od njegove vlastite majke, više od — njega samog. Bila sam mu potrebna! Ja! Bila bih sačuvala svaki uzdah, svaku riječ, svaki znak, svaki pogled.'

Osjetio sam kao da mi je studen šćepala prsa. 'Nemojte', rekao sam, prigušenim glasom.

'Oprostite mi. Ja — ja — sam toliko dugo šutke žalovala — šutke... Vi ste bili s njim — do kraja? Razmišljam o njegovoj usamljenosti. Nitko kraj njega da ga razumije kako bih ga ja razumjela. Možda nitko da čuje...'

'Do samoga kraja', rekao sam, drhtavo. 'Čuo sam njegove posljednje riječi...' Zastao sam u strahu.

'Ponovite ih', promrmljala je čemernim tonom.

'Želim — želim — nešto — nešto — da — da s tim živim.'

Došao sam dotle da viknem na nju: 'Zar ih ne čujete?' Sumrak ih je ponavljao upornim šaptom posvud oko nas, šaptom koji kao da se prijeteći nadimao poput prvoga šapta nadirućeg vjetra. 'Užas! Užas!'

'Njegovu posljednju riječ — da s njom živim, zahtijevala je. 'Zar ne razumijete da sam ga voljela — voljela sam ga — voljela sam ga!'

Sabrao sam se i polako progovorio.

'Posljednja riječ koju je izgovorio bilo je — vaše ime.'

Čuo sam lagani uzdah i zatim mi se srce smrзло, zamrlo od ushićenog i stravičnog uzvika, uzvika nepojmljivog trijumfa i neizrecive boli. 'Znala sam, bila sam sigurna!'... Znala je. Bila je sigurna. Čuo sam je kako jeca; rukama je sakrila lice. Činilo mi se da će se kuća urušiti prije nego što stignem pobjeći, da će mi se nebesa sručiti na glavu. Ali ništa se nije zbilom. Nebesa se ne svaljuju zbog takve trice. Bi li ona pala, pitam se, da sam pružio Kurtzu onu pravdu koja ga je slijedila? Nije li on rekao da želi samo pravdu? Ali nisam

mogao. Nisam joj mogao reći. Bilo bi to pretamno — sasvim pretamno...”

Marlow je prestao, i sjedio po strani, nejasan i šutljiv, u pozi Buddhe koji meditira. Nitko se neko vrijeme nije pomaknuo. “Izgubili smo početak oseke”, rekao je Direktor, odjednom. Podignuo sam glavu. Pučinu je pregradio crni zid oblaka, a spokojni vodeni put koji je vodio ka najudaljenijim krajevima zemlje tekao je tmurno pod zastrtim nebom — činilo se da vodi u srce neke pregoleme tame.

KRAJ

ŽELEZNI

www.CroWarez.org

www.BosnaUnited.net

Table of Contents

JOSEPH CONRAD – SRCE TAME

PRVO POGLAVLJE

DRUGO POGLAVLJE

TREĆE POGLAVLJE

KRAJ